ॐ अर्हं नमः

પ્રભુના પંથે જ્ઞાનનો પ્રકાશ તેની

અ નુ ક્ર મ ણિ કા

પ્ર સ્તા વ ના

આ પુસ્તકનું નામ "પ્રભુના પંથે જ્ઞાનનો પ્રકાશ" એટલા માટે રાખવામાં આવ્યું છે કે, આ પુસ્તકના જુદા જુદા વિષયો આત્માને જ્ઞાનનો પ્રકાશ આપનાર છે, કર્મથી બંધાએલ આત્મામાં અજ્ઞાનની મુખ્યતા હોય છે, અજ્ઞાન એજ સંસારમાં ભૂલાભમતા જીવને અંધકાર છે. જ્ઞાન એ પ્રકાશ છે. પ્રભુના માર્ગે ચાલતાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ જો સાથે હોય તો તે માણસ આડેઅવળે રસ્તે ન અથડાતાં સીધો ધારેલ સ્થાને પહોંચે છે, તેમ જ્ઞાન માયામાં મુંઝાઇ ગયેલ જીવોને સીધા પ્રભુના માર્ગના પથિક બનાવે છે.

આ પુસ્તકમાં જુદા જુદા અઢાર વિષયો છે, છતાં તે બધા એક પ્રભુના માર્ગમાં જુદા જુદા રૂપે મદદગાર છે. કોઇ જાણવા રૂપે, કોઇ કરવા રૂપે, અને કોઇ ત્યાગ કરવા રૂપે ઉપયોગી છે. યોગ્ય સાધક પોતાને જોઇતી વસ્તુ લાયકાત પ્રમાણે ગ્રહણ કરી લેશે. આ પુસ્તકમાં મારા વિચારો સાથે અનેક જ્ઞાની ભગવંતોના ઉપદેશના ઝરણાં છે.

સાકર અંધારે ખાય તો પણ ગળી લાગે તેજ રીતે આ નાનું પુસ્તક ખરેખર સ્વપરના ઉપકારના માટે જ થશે. પ્રેમ આત્મ સ્વરૂપ છે, જે જેની શોધ કરે છે તે તેને મેળવે છે. આત્મા સ્વતંત્ર છે, કાર્યકારણના નિયમો અચળ છે, એકાગ્રતા પૂર્વક ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, કર્મની સત્તા તોડવાનું જ્ઞાન આત્માનો પુરુષાર્થ, વિચાર અને ઇચ્છાના બળનો ઉપયોગ, જીવનની પવિત્રતા, માયાનો ત્યાગ, સત્યની પ્રાપ્તિ માટે દિશાનું બદલાવવાપણું, વિચારશક્તિ અને તેની થતી અસર આધ્યાત્મિક જીવન, પોતાના પગ ઉપર ઉભા રહેવાપણું આત્માનું જ્ઞાન, તેની પ્રાપ્તિ માટે કેવી રીતે ક્યાંથી શરૂઆત કરવી

સુખ અને શાંતિ માટે પરમાત્માનું સ્મરણ, એ આ ગ્રંથનો વિષય છે. છેલ્લેથી શરૂઆત કરી પહેલે ભાગે પહોંચવાનું નિશાન છે. આમાંથી પ્રભુ માર્ગના અભિલાષી જીવોને સારો પ્રકાશ મળવા સંભવ છે. પ્રયત્ન કર્યા વિના સત્યનો અનુભવ થતો નથી, માટે સુખના કે જીવન જ્યોતિ પ્રાપ્ત કરવાના ઇચ્છુક જીવોએ માર્ગ જાણીને પ્રયત્ન કરવા તૈયાર થવું એટલી પ્રેમપૂર્વક ભલામણ કરી વિરમું છું.

વિક્રમ – સંવત ૧૯૮૪ શ્રાવણ વદ ત્રીજને રવિવાર

આચાર્ય શ્રી વિજયકેશરસૂરીશ્વરજી (વીશનગર)

બાલબ્રહ્મચારી પરમ પૂજ્ય આચાર્ય વિજયકમલસૂરીશ્વરજી
મહારાજ સાહેબના પટ્ટધર શિષ્યરત્ન

પરમ પૂજ્ય યોગનિષ્ઠ આચાર્યદેવશ્રી
વિજયકેશરસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ

શુદ્ધિપત્રક

પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	અધિકાર	અધિકારમાં
૨૧	છેને	છે
૧૮	પમાર્થ	પરમાર્થ
૧૩	આત્મ	આત્મા
૧૬	આત્મા	આત્મામાં
૧૫	વિશ્વના	વિશ્વની
૨૦	ક્રોધને	ક્રોધને
૧૬	રહેલાં	રહેલા
૧૩	સચય	સંચય
૬	સદ્‌ભવ	સદ્‌ભાવ
૯	દ્વષને	દ્વેષનો
૧૭	પુરુર્ષાંય	પુરુષાર્થ
૧૪	સયોગો	સંયોગો
૪	પ્રભુ	પ્રભુ
૧૪	કૃત્તિનું	કૃતિનું
૧૯	ફુળની	ફૂળની
૯	પછીના	પછીનું
૧૦	પ્રસગ	પ્રસંગ
૧	આત્મની	આત્માની
૪	સકલ્પ	સંકલ્પ
૧૨	બંધત	બંધન
૧૨	પરિણમવું	પરિણમાવવું
૧૫	શકશે	શકશો

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૫	૨૦	ચિતન	ચિંતન
૩૮	૯	આત્મ	આત્મા
૩૮	૧૫	સંબંધે	એ સંબંધે
,,	૧૮	સક્ષી	સાક્ષી
,,	૨૧	આત્મ	આત્મા
૩૯	૪	ધે હોવાથી	લીધે
,,	૧૬	અત્મ	અનાત્મ
,,	૨૧	પુરૂર્ષાથ	પુરુષાર્થ
૪૦	૯	પુર્ણ	પૂર્વ
૪૩	૯	શતી	શક્તિ
,,	૨૨	સંપૂણતા	સંપૂર્ણતા
૪૬	૧૪	પ્રકાર	પ્રકારે
૫૦		પાપ્ત	પ્રાપ્ત
૫૧	૩	કીતિ	કીર્તિ
,,	૧૫	અત્મા	આત્મા
૫૨	૧૫	પ્રવિત્રતા	પવિત્રતા
૫૩	૫	ઇન્દ્રિયોનીના	ઇન્દ્રિયોના
૫૫	૧૫	દુર્ગણ	દુર્ગુણ
૬૦	૧૫	થતા	થતાં
૬૩	૧	મર્યાદિત	અમર્યાદિત
,,	૬	જેટલાં	જેટલા
૬૪	૨૨	ધુડ	ધૂળ
૬૬	૧	ધુડ	ધૂળ
૬૭	૨૨	આત્માન	આત્માની
૬૮	૧૦	માર્ગ	માર્ગ છે
૭૨	૭	લાં	લા
૭૩	૬	વિચારે	વિચારો

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
,,	૧૩	વિચારન	વિચારની
૭૪	૧	નાં	ના
,,	૧૬	પોતને	પોતાને
૭૫	૧૩	કુંડાળાંવાળાં	કુંડાળાવાળા
,,	૨૦	સરદી	શરદી
૭૯	૫	સ્વપરનો	સ્વપરને
૮૧	૧	સ્તપરને	સ્વપરને
૮૪	૭	હેય	હોય
૮૭	૧૦	વાપવવા	વાપરવા
૮૯	૪	ધારૂ	ધારૂં
,,	૬	આધ્યત્મિક	આધ્યાત્મિક
૯૦	૭	ઉયર	ઉપર
૯૩	૧૨	સ્વાલ	સવાલ
૯૪	૧	ધુડને	ધૂળને
,,	૧૯	આત્મત્ની	આત્માની
,,	૨૧	જાતે મહેનતે	જાત મહેનત
૯૫	૧૪	કેટલાં	કેટલા
૯૭	૧૧	જીવોનો	જીવોને
૧૦૦	૨૦	આમશક્તિ	આત્મશક્તિ
૧૦૧	૧૧	નિશ્ચત	નિશ્ચિત
,,	૧૪	ખેચી	ખેંચી
૧૦૩	૨૦	સંબધમાં	સંબંધમાં
૧૦૪	૧૧	બીજાવી	બીજાની

ૐ અર્હં નમઃ

સમર્પણ પત્રિકા

ઓ વાત્સલ્ય વારિધિ, પરમાર્થ પથ દર્શક, ગચ્છાધિપતિ પૂજ્યપાદ
આચાર્યદેવશ્રી વિજય પ્રભવચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ !
આપના સંયમના ઉપવનમાં મહેકતા વિશુદ્ધિ, પ્રેમ
સહિષ્ણુતા, ક્ષમા, સહકાર અને સેવાનો પુષ્પ પરાગ
સર્વ સમુદાયને પ્રેરણા દાયી બન્યો. આપનું વાત્સલ્યથી
છલકતું હૃદય સદાય નિર્મળ પ્રેમના શ્રોતને વહાવતું
ચતુર્વિધ શ્રી સંઘની રક્ષા માટે અને તેઓની
સાધના પથના સહકાર માટે આપના પ્રત્યેક
રોમમાં ગુંજન થતું અને માનવ માત્ર જ નહિં
પણ પ્રાણી માત્રના સુખનું સર્વોચ્ચ વહેણ
આપના જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી વહેતું
આવા અનેક ગુણોની પરંપરામાંથી માત્ર
સમુદાયને જ નહિં પણ સર્વ સાધક વર્ગને
દીવાદાંડી સમાન, પ્રાતઃસ્મરણીય પુણ્ય શ્લોક
પરમ કૃપાળુ કરુણા મૂર્તિ ગુરુદેવ !
આપના અસિમ ઉપકારનો બદલો
વાળવાને અશક્ત હું આપ
ના કરકમલોમાં આ અજ્ઞાનના
અંધારામાં અટવાતા જીવોને
પ્રકાશના પંથે દોરી જનાર
પુસ્તક રૂપી પુષ્પાંજલિ
સમર્પી કૃતાર્થ થાઉં છું

લિ. આપની કૃપાપાત્રી
જ્ઞાનશ્રી

ॐ अर्हं नमः

પ્રભુને પંથે

જ્ઞાનનો પ્રકાશ.

પ્રકરણ ૧ લું.

પ્રેમ.

બધા સદ્‌ગુણોનું મૂળ પ્રેમ છે: આ પ્રેમ દેહની સુંદરતા કે ધનની અધિકતાને લીધે નહિ અધિકાર કે સારી લાગવગ ધરાવનારા ઉપર નહિ ભવિષ્યમાં ઉપયોગી કે મદદગાર થશે તે માટે નહિ પણ કેવળ સત્તાગત અનંત શક્તિવાન આત્મા છે, અને આત્મા એ પરમાત્મા છે એમ જાણી આત્મદૃષ્ટિએ આત્મા ઉપર પ્રેમ કરવાનો છે. ૧

તે સિવાયનો પ્રેમ તે પ્રેમ નથી પણ મોહ છે. રાગ છે. સ્નેહ છે. બીજાને શાંતિ આપીને પોતાને સુખ માનવું તે પ્રેમ છે. પ્રેમી બીજાને પવિત્ર બનાવવાનું કામ કરે છે. પ્રેમના વિશાળ રાજ્યમાં સદ્‌ગુણોરૂપી અનેક નાનાં રાજ્યોનો સમાવેશ થાય છે: પ્રેમ છે ત્યાં આત્મભાન છે. પ્રેમના પ્રમાણમાં શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ થાય છે. ૨

જે સત્તા રાજ્યમાં ધનમાં કે અધિકાર નથી તે સત્તા પ્રેમી ઉપદેશકર્ત્તાના વચનમાં રહેલી છે. જો તે ઉપદેશકમાં પ્રેમ નહિ હોય તો તેનો ઉપદેશ ગમે તેટલો મોહક કે પંડિતાઇ ભર્યો હશે છતાં ખાલી કાંસાના રણકારથી તેમાં વિશેષ અધિકતા અનુભવાશે નહિ. તે ઉપદેશ લાગણી, આત્મભાન અને આંતરૂના પ્રેમ વિનાનો હોવાથી તદ્દન લુખો, અસર વિનાનો નિવડશે અને તેની અસર તરતમાં ભુંસાઈ જશે.

શ્રદ્ધા સાધન જેવી છે પણ પ્રેમ તો સાધ્ય હોવાથી સાધનાના ફળ રૂપે છે. પ્રેમને બહાર કાઢવાનો, પ્રગટ કરવાનો એકજ માર્ગ છે કે બીજાને આપવું. દાન એ પ્રેમની નીક છે, તે દ્વારા પ્રેમનું પાણી બહાર આવી બીજાને શાંતિ કરે છે. માગવા આવેલા યાચકને એક પૈસો કે ટુકડો ફેંકવો તે બહુ કઠણ કામ નથી પણ પ્રેમ તો ગરીબાઇનાં મૂળ કારણો દુઃખીઓનાં દુઃખ અને અજ્ઞાનીઓનાં અજ્ઞાન દૂર કરવામાં રહેલો છે. ૪

પ્રભુ મહાવીરે કષ્ટ સહન કરીને—ડંસ સહન કરીને, ચંડકૌશિકને તેની ભૂલ બતાવી, સન્માર્ગે દોરી સત્ય વસ્તુ પ્રગટ કરાવી આપી પોતામાં રહેલો પ્રેમ પ્રગટ કરી બતાવ્યો હતો. ૫

સંગમ નામના દેવે છ મહિના સુધી ઉપસર્ગ કરી મહાન્ દુઃખ પ્રભુ મહાવીરને આપ્યું, છતાં પોતે તેને બોધિબીજની પ્રાપ્તિરૂપ ઉપકાર ન કરી શકયા, તે પ્રસંગે

તેમનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુવહન થવા રૂપે પ્રેમ પ્રગટ થયો હતો. એ રડતું હૃદય તે અભવી જીવને ગુણ પ્રાપ્ત કરાવામાં નિષ્ફળ નિવડ્યું તેને માટે ઝૂરતું હોય એમ સૂચન કરતું હતું. ૬

શાંતિનાથ પ્રભુએ દેવમાયાથી બનેલા પારેવાને સિંચાણાના ભયથી બચાવવા ખાતર પોતાનું માંસ કાંટામાં તોળી આપી તેનો પ્રાણ બચાવ્યો. આ કાર્યના ઉંડાણમાં પ્રેમનો જ ગર્ભિત આશય સમાયેલો હતો. ૭

પાર્શ્વનાથ પ્રભુએ અમર્ષથી વરસાદ વરસાવી નાસિકા સુધી પાણીમાં ડુબાડનાર કમઠ તાપસના જીવને બોધિબીજ આપી પોતાના માર્ગનો પથિક બનાવ્યો. અહીં અપરાધીને પણ અમૂલ્ય મદદ આપવામાં તે પ્રભુમાં પ્રેમનીજ મુખ્યતા હતી. ૮

નેમનાથ પ્રભુએ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પોતાના વિવાહના પ્રસંગે ગોરવ દેવાને એકઠાં કરેલાં પશુઓને છોડી મૂકાવવા ખાતર વિવાહનો ત્યાગ કરવા પર્યંતનું બળીદાન આપી જીવો પ્રત્યેના અપૂર્વ પ્રેમનો પાઠ વિશ્વને શીખવ્યો છે. મેતાર્ય મુનિએ સોનાના જવલાં ચરી જનાર કૌંચ પક્ષીને સોનીથી બચાવવાને ખાતર સોનીના હાથે પોતાના જીવનનું બળીદાન કર્યું. આ ઠેકાણે વિશ્વ વ્યાપી પ્રેમની જ મુખ્યતા બતાવી આપી છે. ૯

પ્રભુ મુનિસુવ્રતસ્વામીએ ભરૂચના રાજા તરફથી કરાતા અશ્વમેધ યજ્ઞમાં હોમાતા અશ્વને બચાવવા ખાતર જીવોના પ્રેમને લીધે એક રાત્રીમાં બાસઠ યોજન સુધી ચાલવાનું

મહાન્ કષ્ટ ઉઠાવી ત્યાંના રાજાને પ્રતિબોધ આપી તે જીવોનો બચાવ કરાવ્યો હતો. ૧૦

ગૃહસ્થાશ્રમમાં પણ ત્યાગી જીવનને શોભાવે તેવું ધાર્મિક જીવન ગુજારનાર સુદર્શન શ્રેષ્ઠીએ અભયા રાણીને બચાવવા ખાતર મૌન ધારણ કરી આત્મિક પ્રેમને લીધે શુળીએ ચડવાનું સ્વીકાર્યું હતું. આ સર્વ આત્મિક પ્રેમની જ છાયા છે. ૧૧

તીર્થંકર દેવોના સમવસરણમાં ગાય અને સિંહ, બકરી અને વાઘ, બિલાડી અને ઉંદર, સાપ અને મોર આવાં જ બીજાં સહજ વિરોધી સ્વભાવવાળા જીવો એકી સાથે શાંતિથી બેસે છે અને પોતાનું જાતિ વેર ભૂલી જાય છે તેનું એજ કારણ છે કે તે તીર્થંકર દેવોએ પોતાના જીવનમાં વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ પ્રગટ કરેલો છે. ૧૨

પશુઓ પણ કેટલેક દરજ્જે પ્રેમને સમજે છે. પોતા તરફ પ્રેમ બતાવનાર મનુષ્ય તરફ શ્વાન પોતાની પૂંછડી હલાવીને, ઘોડાઓ હેષારવ કરીને ગાયો અને ભેંસો પોતાના માલીક તરફ પ્રેમાળ નેત્ર બતાવીને પોતાનો પ્રેમ પ્રગટ બતાવે છે. ૧૩

ખરા પ્રેમાળુ અંતઃકરણના મનુષ્યોનો ઉપદેશ ઘણે ભાગે નિરર્થક જતો નથી. લોકો તેને હૃદયથી ઇચ્છે છે. તેનાં વચનો અમોઘ હોય છે ને અને તેથી જીવોના હૃદયમાં સદાને માટે તેની ઉંડી અસર સન્માન સાથે કોતરાઈ રહે છે. ૧૪

આ જગત્ દયા કરનારના અભાવે જ દુઃખી છે. તે જીવોને આત્મિક બોધ ન મળવાથી જ તેઓમાં આત્માની અનંત શક્તિ છુપાયેલી–દબાયેલી જ પડી રહેલી છે. દયાળુ પ્રેમાળુ મહાત્માઓની મદદથી તેઓની શક્તિ ઘણી ઝડપથી બહાર આવે છે. ૧૫

પ્રેમ કદી નિષ્ફળ થતો નથી પ્રેમ જેવો લેણું પાછું આપનારો–બદલો વાળી દેનારો જગતમાં કોઈ ઉત્તમ સદ્ગુણ નથી. ૧૬

તમારામાં જો પ્રેમ હોય તો વિશ્વના તમામ જીવો તરફ ભેદ ભાવ રાખ્યા વિના પ્રેમનો વરસાદ વરસાવો. પ્રેમમાં ભેદભાવ કે વિલંબ ન શોભે. ગરીબો કરતાં તવંગરો તરફ વધારે પ્રેમ રાખો. કેમકે તેના જેવા દયાપાત્ર જીવો બીજા ભાગ્યે જ મળશે. ૧૭

આ વાત દેખીતી રીતે તમને પક્ષપાતવાળી લાગશે પણ વિચાર કરશો તો તમને જણાઇ આવશે કે, તેમનું જીવન આશા, તૃષ્ણા, લોભ, ઈર્ષા અભિમાનાદિથી ભરપુર હોય છે. અનુકૂળ વિષયોના ભોગોપભોગ આગળ–આડે પરમાર્થ સાધવાનુ કે પરોપકાર કરવાનું તેમને ભાગ્યે જ સુઝે છે. ૧૮

પોતે દુઃખ અનુભવ્યું ન હોવાથી તેમને દુઃખીઓના દુઃખનું ભાન કે દાઝ હોતી નથી, પાંચ ઇન્દ્રિયોના પોષક વિષયોની પ્રાપ્તિને લઇને તેઓ સુખી જણાય છે. છતાં

આત્મભાનમાં તો તેઓ તદ્દન રાંક અને અજ્ઞાન છે. કલ્યાણના માર્ગથી તેઓ વિમુખ છે. પૂર્વનું પુણ્ય ભોગવી પુરું કરે છે. ભવિષ્ય માટેની તૈયારી કરતા ન હોવાથી તેઓ ભાવી કાળના ભીખારીઓ છે. ૧૯

ગરીબો તો વર્તમાન કાળમાં દુઃખી હોવાથી, તેમને પ્રાપ્ત થયેલું દુઃખ ભવિષ્યમાં સુખી થવાના વિચારો ઉત્પન્ન કરાવી, ભાવી સુખ માટે પ્રવૃત્તિ કરાવવાને પ્રેરશે એટલે વર્તમાન કાળનો દુઃખી જીવ ભવિષ્ય કાળનો તવંગર છે. ૨૦

માટે વર્તમાન કાળના તવંગરોને આત્મભાન જાગૃત કરાવી પ્રભુના માર્ગના પથિક બનાવવા તે વિશેષ દયાનું કામ છે અને આ કાર્ય તેવા પ્રેમી આત્માઓ જ કરી શકશે. શ્રીમંતોની પાસે શ્રીમંતાઇ હોવાથી ચાલુ વર્ત્તમાન કાળમાં તેમને બીજાઓની દરકાર નથી. માટે પ્રેમી આત્માઓ તેમના ઉજ્જડ અને ઉખર ક્ષેત્રમં-હૃદયમાં આત્મભાનના સ્વકર્તવ્યનાં બીજ વાવી શકશે. ૨૧

પ્રેમી આત્મા ઇર્ષા ન હોય, ઇર્ષાનો દોષ બીજાની મહત્ત્વતા જોવા દેતો નથી. જેઓ બીજાની મહત્ત્વતા જોઇ શકે છે, તે મહત્ત્વતાની કદર કરી જાણે છે તે ભવિષ્યનો મહાન પુરુષ થવાને લાયક બને છે. ૨૨

પ્રેમી આત્મા ગુણાનુરાગી હોય છે. જે ગુણો જીવોને પ્રિય લાગે છે, તે ગુણોને આવવા માટે ગુણાનુરાગ કરનાર તે દિશાનો દરવાજો ખુલ્લો મૂકે છે, તે ગુણાનુરાગના દરવાજે

થઇને તે ગુણો તે જીવની અંદર દાખલ થાય છે. આ ઉદાર સ્વભાવને લીધે તે તેવા ગુણોથી ભૂષિત થાય છે. ૨૩

પ્રેમી જીવનમાં અભિમાન ન હોય, તે પોતાના ઉત્તમ કાર્યો બીજાને કહી ન બતાવે. એ ગુપ્ત અભિમાન છે. બીજામાં ઉત્સાહ રેડવા પ્રસંગોપાત વાત કરે તોપણ તેવે પ્રસંગે તેમાં આત્મપ્રશંસા ન આવે તેવું ભાન રાખ્યા કરે. ૨૪

સારાં કર્તવ્યોનો બદલો તે ન ઇચ્છે. કામ કરી બદલો માગવો તે પ્રેમમાં ન હોય, વ્યવહારિક લેવડ દેવડમાં તેમ બને. નમ્રતાના ગુણથી આકર્ષાઇ અભિમાની જીવો પણ તેની પાસેથી સદ્ગુણો મેળવી શકે છે. પાપી જીવો તરફ પણ તેને અભાવ ન હોવાથી તેઓ તેનાથી સુધરી શકે છે. ૨૫

પ્રેમી જીવમાં સ્વાર્થ ન હોવાથી તેના ઉપદેશની અસર સારી થાય છે. સ્વાર્થ ત્યાગની ખરી મૂર્તિઓ જ વિશ્વના નાયક બને છે. ૨૬

સેવા કરવાથી જ આત્માની મહાન્ શક્તિઓનો વિકાશ થાય છે. ત્યાગમાં જ આત્માની ઉન્નતિ રહેલી છે. જેણે મહાન્ થવાનું હોય છે, તેણે સર્વસ્વનો ાગ આપવો જોઇએ. ૨૭

ક્રોધને અને પ્રેમને આપસમાં વિરોધ છે. ક્રોધ નુકશાનકારક તત્ત્વ છે. મનુષ્ય સ્વભાવની નબળાઇ અને કર્મના સિદ્ધાંતનું અજ્ઞાન એ ક્રોધ કરનારમાં રહેલાં સૂચવે છે. ૨૮

શારીરિક પાપ કરતાં ક્રોધનું પાપ ઉતરતું નથી પણ ઉલટું વધારે છે. ક્રોધમાં ગૃહસ્થનો ધર્મ પણ ટકી રહેતો નથી તો પછી ત્યાગ ધર્મના અભાવ માટે કહેવું જ શું ? તેના જીવનની મીઠાશ ચાલી જાય છે. જીવન શુષ્ક બને છે. ક્રોધી મનુષ્યમાં ઇર્ષા, અભિમાન, અનુદારતા, ઘાતકીપણું, નિર્દયતા, કઠોરતા, હઠીલાઇ, એકલપેટાપણું, સદા શોગીયાપણું અને એકલવાયાપણાદિ અનેક દુર્ગુણો વસે છે. આ સ્વભાવ બદલાવવા માટે પ્રેમ મુખ્ય સાધન છે. પ્રેમથી તેની વૃત્તિઓ બદલાઈ જાય છે. ૨૯

પ્રકરણ ૨ જું.

જેની શોધ કરશો તે મળશે.

વિશ્વમાં સારાં અને ખોટાં બંને તત્ત્વો ભરેલાં છે. તેમાં જેની શોધ કરશો, જેને ઇચ્છશો તે તમને મળશે. જેને તમે હૃદયથી ચાહો તેજ તમને લેવાનો અધિકાર છે. ચાંદા ઉપર દૃષ્ટિ ન કરો—અન્યના દોષો ન જુઓ પણ અન્યના જીવનમાં રહેલાં શુભ ગુણો તરફ ધ્યાન આપો. આત્મા અમર સ્વરૂપ છે દોષો નાશ પામનારા છે, તેને આત્માથી જુદા થવું જ પડશે. ૧

વિશ્વ પાઠશાળા છે, તેમાં પ્રેમના પાઠો શીખવા અને અજમાવવાની ઘણી તકો મળે છે. તેનો લાભ લઈ સર્વ

જીવોને ચાહતાં શીખો. પ્રેમ એ કાંઈ કેવળ લાગણી જ નથી પણ તેની પાછળ અધ્યાત્મ શક્તિનું બળ છે. જો તે અધ્યાત્મ શક્તિ ન હોય તો આ પ્રેમનો ઉભરો થોડીવારમાં શાંત થઈ જતાં પ્રેમ એ વિકારી સ્નેહના રૂપમાં બદલાઈ જાય છે, તેને પ્રેમ કહી શકાય જ નહિ પ્રેમની જો સાચી એક ચીનગારી હશેને તોપણ તે આખા વિશ્વને પ્રેમમય બનાવવાને સમર્થ થશે. ૨

જે સંયોગોમાં મુકાયા હો તેમાં રહીને આગળ વધો. વિપરીત સંયોગો જીવને સહનશીલ, નમ્ર, ઉદાર, દયાળુ, નિઃસ્વાર્થી અને વિવેકી થતાં શીખવે છે. તે વિપરીત સંયોગો આપણને લાયક બનાવવામાં હથીયારો છે, માટે તેનો અનાદર ન કરો. એરણ અને હથોડા વચ્ચે ટીપાતાં જ લોઢું ધારેલો આકાર ધારણ કરે છે તેમ વિરોધ અને લાલચોની એરણ અને હથોડા વચ્ચે રહી કામ કરતાં આત્મા વધારે સારો તૈયાર થાય છે. ૩

આગળ વધવા માટે તમે કદી સુખને શોધશો નહિ. પ્રતિકૂળ સંયોગોના વચમાંજ રહીને પ્રેમ અને સંકલ્પ બળ વધારતા રહો. અને આત્મ પ્રેમ કે બળ જેનામાં વધારે હોય તેવાના સહવાસમાં રહીને અથવા તેમનું અનુકરણ કરીને આગળ વધો. ૪

પ્રેમ પ્રેમને પોષે છે માટે જેણે સર્વ જીવો પ્રત્યે પોતાના જીવનમાં પ્રેમ બતાવ્યો છે તેવા મહાન્ પુરુષને ધ્યેય તરીકે સામે રાખી તેના આંતર દયાથી દ્રવતા દયાળુ

જીવનનો વિચાર કરો, તેથી તમને તે મહાન્ શક્તિ સાથે અંતર્ સંબંધ જોડાશે અને સર્વ જીવો પ્રત્યે પ્રેમ કરતાં તમે શીખશો. ૫

જે લોઢાના તાર દ્વારા વિજળી પ્રવાહ ચાલી રહ્યો હોય છે તે તારની જોડે લોઢાનો કકડો મુકશો તો તે લોઢાના કકડામાં પણ વિજળીનો પ્રવાહ ચાલુ થશે, તેવીજ રીતે જેણે પોતાના જીવનમાં પ્રેમનો પ્રવાહ વહેવરાવ્યો છે તેમનામાં પ્રેમ રાખવાથી આપણા હૃદયમાં પ્રેમ પ્રગટવા માંડશે. ૬

અજ્ઞાન સર્વ દુર્ગુણોનું મૂળ છે માટે તમારા સંબંધમાં જે મનુષ્યો આવે તેના અજ્ઞાનને હઠાવવા તમારે પ્રયત્ન કરવો, તેને શુદ્ધ આત્મશક્તિનું ભાન કરાવવું, આગળ વધવાનો માર્ગ બતાવવો. તેમ કરવાથી તમારામાં સંચય કરેલા પ્રેમનો સદ્ઉપયોગ કરી શકશો. ૭

જેમ બીજાને આપો છો તેમ બીજા પાસેથી ગ્રહણ કરતાં પણ શીખજો. આવક વિના સદા દાતાર બનવાથી દેવાળું કાઢવું પડે છે. જેનો આંતરનો કબાટ ખુલી ગયો છે તેને તો વાંધો નથી. પણ તેવી દશા પ્રાપ્ત ન થઈ હોય ત્યાં સુધી આપણે ગુણ ગ્રહણ કરવાની બહુ જરૂર છે. ૮

તમારા સંબંધમાં જે જે મનુષ્યો આવે તેનામાં જે કાંઈ ઉત્તમ ગુણો હોય તે ગ્રહણ કરો. તેના ગુણોનું અનુમોદન કરો, તેથી તમે પણ ગુણવાન થશો. દોષ જોશો તો તેમાંથી દોષ તમારામાં પ્રગટ થશે. પોતે પ્રભુરૂપ બન્યા

વિના બીજામાં પ્રભુતા જોઈ શકાતી નથી. માટે મહાન્ પુરુષો બીજામાં પ્રભુતા જોઈ શકે છે. ૯

વિચાર એ એક શક્તિ છે. દરેક શક્તિ પોતાના જેવી બીજી શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. અને દરેક વિચારને અનુકૂળ બીજા વિચારો વાતાવરણમાંથી તમારા તરફ ખેંચાઈ આવે છે તમે જે મનુષ્ય તરફ પ્રેમ અને સદ્ભાવ દર્શાવો છો તેથી તે મનુષ્યમાં રહેલા પ્રેમને તથા સદ્ગુણોને પ્રોત્સાહન આપો છો, તેથી તેના હૃદયમાં પણ તમારા પ્રત્યે તેવો જ ભાવ પ્રગટે છે. ૧૦

વિચારોને નિર્મળ બનાવો, તેમા અદ્ભૂત સામર્થ્ય રહેલું છે. તમારા શબ્દોમાં તમારા વિચારોનો ભાવ જણાઈ આવે છે. તમારું ભવિષ્ય ઘડનાર તમારા જ વિચારો છે. તમારો દરેક વિચાર બળ રૂપે બહાર જાય છે અને ત્યાંથી પોતાના જેવા સમાન વિચારોને લઈને પાછો આવે છે. તે સારા વિચારો શરીરને આરોગ્ય આપે છે. વચનમાં બળ પુરે છે, મનને દઢ સંકલ્પવાળું બનાવે છે. ૧૧

પ્રેમ એ ઉન્નતિને અનુકૂળ છે, દ્વેષ એ ઉન્નતિનો વિરોધી છે. આ નિયમોનો જ્યાં જ્યાં વિરોધ કે ભંગ થાય છે ત્યાં ત્યાં તેના પરિણામરૂપે દુઃખ અને વ્યાધિ એક અથવા જુદારૂપે પ્રગટ થયા વિના રહેતાં નથી. આ નિયમ અવિચળ છે. ૧૨

પ્રેમ પ્રેમને અને દ્વેષ દ્વેષને ઉત્પન્ન કરે છે. વિશ્વમાં સારી ભાવના ફેલાવો અને સામેથી વ્યાજ સાથે ઉચ્ચ

ભાવના ગ્રહણ કરો. વિશ્વને બળ આપો તમારી મુશ્કેલી વખતે વધારે પ્રમાણમાં બળ મળશે વિશ્વાસ રાખો, તમારા ઉપર અનેક જીવો વિશ્વાસ રાખશે. દ્વેષનો બદલો પ્રેમરૂપે આપો. તેથી તમારી વિશેષ ઉન્નતિ થશે. ૧૩

દ્વેષીને મિત્રો બનાવો અને તેનું પણ કલ્યાણ ઇચ્છો. અપકારનો બદલો ઉપકારથી વાળો. દ્વેષ પ્રેમથી જીતાય છે. દ્વેષ રાખનાર તરફ પ્રેમાળુ વિચારો મોકલો. તેથી તેનો દ્વેષ સામર્થ્ય રહિત થશે. દ્વેષ કરતાં પ્રેમ બળવાન છે. માટે દ્વેષનો જય પ્રેમવડે જ થવો જોઇએ. દ્વેષને બદલે તેના તરફ પ્રેમ મોકલશો. તો તેનો દ્વેષ તમારા સુધી પહોંચી શકશે નહિ. બીજાને ઉન્નત બનાવતાં સ્વભાવિક રીતે આપણી ઉન્નતિ થાય છે. ૧૪

નમ્રવાણી એ સ્વર્ગમાંથી ઝરતો દિવ્ય રસ છે. પ્રેમની મધુરતાથી અને દિલસોજી ભરી આંખોથી વિશ્વના જીવો તરફ દષ્ટિ કરો. ૧૫

પ્રકરણ ૩ જું.

આત્માની સ્વતંત્રતા.

આપણા આત્મા સિવાય આપણા માટે વિશ્વમાં બીજી કોઇ સત્તા સુખ દુઃખ આપવાને સમર્થ નથી. પોતાની શુભાશુભ પ્રવૃત્તિના પરિણામે આપણે સુખ અને દુઃખ

પામીએ છીએ. કર્મના ફળને દેનારી બીજી કોઇ સત્તાનો આશ્રય કરવાની આત્માને જરૂર નથી. ૧

અન્ય સત્તાની પ્રસન્નતા કે અકૃપા આત્માના હિતાહિતમાં આડે આવવાને શક્તિમાન નથી. આત્મા પોતાની સારી કે ખોટી પ્રવૃત્તિવડે જે જે કારણો ઉત્પન્ન કરે છે. તેના પરિણામનો-ફળનો તે અનુભવ કરે છે. આથી એ નિશ્ચય થાય છે કે આત્માને પોતાનાજ અવલંબનની જરૂર છે. ૨

નિર્બળ મનુષ્યોને પોતાની સત્તા શક્તિમાં વિશ્વાસ હોતો નથી, તેને લઇને તે પોતાના કરતાં કોઈ મહાન્ સત્તાની કલ્પના કરે છે, અને તેના ચરણમાં પોતાનું મસ્તક નમાવે છે. તથા આ સંસારના દુઃખથી બચવા માટે તેની કૃપા માટે દીનપણે યાચના કરે છે. ૩

મનુષ્યના હૃદયની નિર્બળતામાંથી પ્રગટ થતી યાચકપણાની વૃત્તિ જીવને ઘણું નુકશાન કરે છે. જીવ પોતાની કલ્પેલી મહાન્ સત્તા ઈશ્વિરાદિ ઉપર પોતાનો બધો આધાર રાખીને પોતે પોતાના ભલા ખાતર પુરુષાર્થ-પ્રયત્ન કરતો બંધ થાય છે. ૪

પોતાના સિવાયની બીજી સત્તા ઉપર પોતાના હિતને માટે આધાર રાખવાની આ વૃત્તિ જ્યારે હદ ઉપરાંત આગળ વધે છે ત્યારે તે મનુષ્યનું મુખ્ય કર્તવ્ય એ સત્તાને રાજી રાખવા તરફજ રહ્યા કરે છે. તે તેનીજ સેવા, પૂજા, ભક્તિ કરે છે અને પોતે એક સ્વતંત્ર શક્તિવાન્ આત્મા છે તે

ભાન ભૂલી જઇ પોતાનું મસ્તક ત્યાં નમાવી અત્યારે પ્રાપ્ત થયેલ કર્તવ્ય કરવાનું બંધ કરે છે. ૫

આવી વૃત્તિથી મનુષ્યોને બચાવી લેવા માટે શ્રીમાન્ મહાવીર પ્રભુએ કર્મની સુંદર ભાવનાનું જ્ઞાન આપીને જગતને એક ઉત્તમ તત્ત્વનું ભાન કરાવ્યું છે. જૈન ધર્મની કર્મ ફીલોસોફી આ કારણથીજ સર્વ ધર્મવાળાઓ કરતાં વિશેષ ઉપયોગી છે. આ કર્મના વિષય ઉપર જૈન ધર્મમાં વિશેષ વિચારણાઓ પણ તે કારણથી કરવામાં આવી છે. ૬

કર્મના નિયમો અચળ છે. મનુષ્ય ધારે તો સમાજના બંધનો–નિયમો તોડી શકે છે, તેમણે ઠરાવેલી શિક્ષામાંથી છુટી શકે છે પણ કર્મના નિયમો તોડી શકતો નથી. કદાચ તે નિયમોનો અનાદર કરે ખરો પણ તેનાથી ઉત્પન્ન થતી શિક્ષા ભોગવવામાંથી છુટી શકતો નથી. ૭

અમુક સંયોગો અને અમુક પ્રવૃત્તિનું અમુક પરિણામ આવે છે અને તેમાં થોડો પણ ફેરફાર નજ થાય તેનું નામ કુદરતી નિયમ અથવા કર્મનો કાયદો છે. આ નિયમ તમને અમુક કરો કે ન કરો તેવી આજ્ઞા કરતો નથી, પણ જો તમારે અમુક પરિણામ લાવવું હોય તો અમુક કાર્ય કરો એમ કહે છે. ૮

ડાંગર વાવવાથી ડાંગરજ લણાય એમ કુદરત કહે છે પણ તમારે શું વાવવું તે કુદરત હુકમ કરતી નથી, તમને પસંદ હોય તે વાવો, પણ વાવ્યા પછી એકને બદલે બીજું ફળ મળે તે આશા રાખશો નહિં. શું કરવું તેની પસંદગી

કુદરત તમને સોંપે છે, પણ પછી તેનાથી ઉત્પન્ન થતા પરિણામમાંથી તમે છુટી શકો તેમ નથી, આ કર્મનો મહાન્ નિયમ છે. ૯

કર્મના કાયદામાં દયા નથી, કૃપા કે પ્રભુ પ્રસાદને તેમાં અવકાશ નથી. જો તેમ હોય તો કર્મનો નિયમ અચળ છે એમ નજ કહેવાય. અને એવી અચોક્કસતા હોય તો કઈ સામગ્રીમાંથી કયું પરિણામ આવશે એનો નિર્ણય બને નહિ. અને જો એમ થાય તો મનુષ્યનો બધો પુરુષાર્થ અટકી પડે, માટેજ કહેવામાં આવે છે કે કુદરતમાં દયા નથી પણ ચોક્કસ ન્યાય તો છે જ. ૧૦

જો કર્મની એ સત્તા દયાવાન અને નબળા હૃદયની હોય તો મનુષ્યોની કરુણા ઉત્પન્ન થાય તેવી આજીજીથી દરેક પળે પોતાનો નિયમ ફેરવતી જાય તેમ થતાં કર્મનું એક સરખું ધોરણ ન રહે અને અવ્યવસ્થાજ વધી પડે. ૧૧

સર્વ પ્રકારનાં ફળો મનુષ્ય પોતાના કર્ત્તવ્યમાંથી જ મેળવે છે. આ સત્યનું દર્શન પ્રભુ મહાવીરદેવે વિશ્વને કરાવ્યું છે. એ અનુભવ સિદ્ધ નિયમમાં કોઈ પણ ઉચ્ચતર સત્તા ડખલગીરી કરવાને સમર્થ નથી. આ સત્ય જ્યારે જ્યારે ભૂલી જવાય છે ત્યારે ત્યારે આવા મહાન્ પુરૂષો પ્રગટ થઈ વિશ્વને તે સત્ય ફરી ફરીને સમજાવે છે કે, કુદરતની આ સૃષ્ટિમાં કૃપા કે પ્રસાદને સ્થાનજ નથી. ૧૨

કોઇ કોઇને સુખ કે દુઃખ ઉત્પન્ન કરવા કે આપવા

સમર્થ નથી. એક કીડી જેવા નાના જંતુથી લઈ ચક્રવર્તી કે ઇન્દ્રાદિને જે જે સુખ યા દુઃખ થાય છે તે તેની યોગ્ય કે અયોગ્ય કૃતિમાંથી જ મળે છે. તેમનું કર્મજ સુખ દુઃખનું કારણ છે. ૧૩

જે જેને લાયક નથી. તે તેને મળતું નથી. આ સત્ય ભૂલીને મનુષ્યો ઘણીવાર કોઈ કલ્પિત સત્તા આગળ જે પોતાના કર્તવ્યમાંથી ફળ મળવું જોઇએ તેને બદલે બીજા ફળની પ્રાર્થના કરે છે. પોતાને માટે કુદરતના એ અચળ નિયમને ફેરવવા આજીજી કરે છે. પણ હે ભ્રાંતિવાન્ મનુષ્ય! આવી આજીજી કરી તારાં કર્તવ્યના પરિણામમાંથી છુટવાનો તારો પ્રયત્ન નિષ્ફળ છે. ૧૪

તે ફળને નિષ્ફળ કરવાની મહાસત્તા આગળ દયામણું મુખ કરી આંસુ લાવવાની તારી મહેનત ફોગટ છે, માટે તારી અયોગ્ય કૃત્તિનું ઉદય આવેલું પરિણામ સિંહની માફક મરદ થઇને ભોગવ. બકરાની માફક બરાડા ના પાડ. તે સત્તાના હાથની તે બાજી જ નથી કે તે તને તેમાંથી મુક્ત કરે, જે કાંઈ છે તે તારા હાથનીજ બાજી છે. ૧૫

તમે એક સ્વતંત્ર શક્તિ છો, તમને પુરુષાર્થ કરવાની સત્તા અને અવકાશ છે. માટે પ્રાર્થના કરીને એકને બદલે બીજું ફળ આપવાની–માંગણી કરવાની મૂર્ખતા ભરેલી પ્રવૃત્તિ બંધ કરો, હેરાન ન થાઓ. કર્મ કરતી વખતે સાવધાન રહો. ૧૬

પ્રાર્થના કરવાને બદલે તે મહાન્ આત્માએ કેવું જ્ઞાન અને કેવી પ્રવૃત્તિ કરીને કર્મોનો નાશ કરી આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું, કર્મના બંધનો તોડી સ્વસ્વરૂપસ્થ થવારૂપ મોક્ષ સિદ્ધ કર્યું તે તેમના જીવંત બોધ ઉપરથી ધડો લઈ તે પ્રમાણે વર્તન કરવાને તૈયાર થાઓ. ૧૭

'કર્મ તેવું ફળ' આ સાદા સત્યને ભૂલી જઈ લોકો ઇચ્છા પ્રમાણે ફળ મેળવવા દેવળોમાં મૂર્ખાઈ ભરેલી પ્રાર્થનાઓ કરી રહ્યા છે. પ્રભુ ! અમને આ આપો ને તે આપો. પ્રભુ મહાવીરે કોઈ સ્થળે એમ નથી કહ્યું કે તમે મારી પ્રાર્થના કરશો તો તમારા ભોગવવા લાયક અયોગ્ય કર્મમાંથી હું તમને મુક્ત કરીશ, અથવા તેને બદલે સારું ફળ આપીશ. ૧૮

તે પ્રભુએ તો ચોખ્ખું જણાવ્યું છે કે તમારો આત્મા જ સુખ કે દુઃખ, સ્વર્ગ કે નરક, ભવકે મોક્ષનો કર્ત્તા છે. જો એ પરિણામ તેમના હાથમાં હોત તો તેઓશ્રી એમજ આજ્ઞા કરત કે ભાઇઓ ! તમને ઠીક લાગે તેમ તમે વર્તજો, પણ મારી પ્રાર્થના કરજો એટલે તે ખુશામતથી ખુશી થઇને તમને તમારું માંગેલું ફળ આપીશ. ૧૯

તે મહાન્ પ્રભુએ તો એમ જણાવ્યું છે કે તમારે સારા ફળની જરૂરીયાત હોય તો તમારે સારાં કાર્યો–કર્મો કરવાં. છતાં લોકો રસ્તો બતાવનારને લઈ પડયા છે અને જે કરવાનું કહેલું છે. તે કરતા નથી. રસ્તો બતાવનારના ઉપર પોતાના તારણનો બોજો નાખી દઈ સંસારની વૃદ્ધિ થાય તેવાં ઉલટાં કર્મો કરે છે. ૨૦

મનુષ્યોએ નિરંતર આ નિશ્ચય દૃઢ રાખવો જોઈએ કે "મને સુખ દુઃખ આપનાર બીજો કોઈ નથી, પણ હું પોતે જ છું." મારાં અયોગ્ય કર્મ સિવાય બીજો કોઈ મારો એક વાળ પણ વાંકો વાળવા સમર્થ નથી. આ નિશ્ચયમાંજ મનુષ્યોનું વાસ્તવિક બળ સમાયેલું છે. આ કારણથીજ મહાવીર પ્રભુએ આત્માને સત્તાગતે સિદ્ધ સમાન અનંત શક્તિવાન કહેલો છે. ૨૧

નિર્બળતા જ બીજા ઉપર આધાર રાખવા પ્રેરે છે. જે ફળ માટે જે પ્રાણી લાયક છે તેને તેટલું તેવા પ્રકારનું ફળ આપીને કર્મની સત્તા ખલાસ થાય છે તે ફળમાંથી ઉગારવા માટે હજારો મનુષ્યો કે દેવો તેની વ્હારે આવે છતાં તેનું કાંઈ પણ વળતું નથી. ૨૨

અહીં એ શંકા થાય તેમ છે કે જો આમ જ છે તો પછી દેવની, ગુરુની કે બીજા સત્પુરુષની સહાય લેવાથી શો લાભ છે? ઉત્તર એ છે કે બીજા ગુર્વાદિકો સુખ ઉપાર્જવા કે દુઃખ ટાળવાની સમજણ, બોધ કે સલાહ આપી શકે, સત્કર્મ કરવાને ઉત્સાહ આપે કે દુષ્કર્મથી બચવાની ચેતવણી આપી શકે, તેમાં નિમિત્ત કારણ થાય. આથી વિશેષ અધિક બીજાઓ આપણા લાભમાં કાંઇ પણ કરવા સમર્થ નથી. ૨૩

આપણે બીજાના ઉપર ઉપકાર કરવા ધારીએ તો તેને ઉત્તમ ફળ માટે સારાં બીજ વાવવાની ભલામણ કરી શકીએ. આપણા ઉત્તમ ચારિત્ર અને અનુભવથી સન્માર્ગે વાળવા જેવી સારી છાપ પાડી શકીએ. ઈષ્ટની પ્રાપ્તિ અને અનિ-

ષ્ટનો ત્યાગ કરી શકે તેવો રસ્તો બતાવી શકીએ. આથી વધારે કાંઈ કરી શકીએ તેમ નથી. ૨૪

કર્મના અચળ નિયમની અમોઘતા જોઈને ઘણાઓ ડરી જાય છે પણ તેમાં તેવું ડરવા જેવું કાંઈ નથી. જેમ કર્મની સત્તા બળવાન છે, તેમ આત્માની સત્તા તેના કરતાં અનંત ગુણી બળવાન છે. યોગ્ય સાધનો એકઠાં કરી પુરુષાર્થ કરતાં આત્માની સત્તા આગળ કર્મો ધ્રૂજી ઉઠે છે. ૨૫

પ્રકરણ ૪ થું.

કાર્યકારણના નિયમો

કર્મનો સામાન્ય અર્થ–કરાય તે કર્મ. આ અપેક્ષાએ કાર્ય થાય છે. આ કાર્ય માત્રને કારણ હોવું જોઇએ. દરેક કાર્ય ભૂતકાળમાં થયેલા કારણનું કાર્ય છે, અને તેજ કાર્ય ભવિષ્યમાં થવાના કાર્યનું પાછું કારણ થાય છે. આ પ્રમાણે જોતાં દરેક કર્મ એક રીતે કાર્ય છે અને બીજી રીતે જોતાં કારણ છે આ રીતે કાર્યમાત્રને કાર્યકારણ સંબંધ છે. ૧

વિશ્વમાં સર્વત્ર કાર્યકારણનો નિયમ સરખો છે. તેમાં અકસ્માત્ થઈ જવા જેવું કાંઈ સંભવતું નથી. જેને સદ્ભાગ્ય કહેવામાં આવે છે તે કંઈ કોઈ દેવાદિની કૃપા વડે કે અકસ્માત્ પ્રાપ્ત થતું નથી, એ પણ પૂર્વના કર્મનું જ પરિણામ છે. ૨

અમુક ક્રિયા કરવી કે નહિ તે મનુષ્યના હાથમાં છે પણ તે માટે અમુક અમુક સામગ્રી જોઇએ, આવા આવા સંયોગો જોઇએ, એનો આધાર ઉપર કહેલ કાર્યકારણના નિયમો ઉપર છે. જ્યાં સુધી એ સામગ્રી અને સંયોગો મનુષ્ય જાણે નહિ ત્યાં સુધી તેઓ તેને વશ થઈ રહે છે. ૩

એ સંયોગો કેવા જોઇએ તે જાણીને પણ તે પ્રમાણે વર્તન ન કરતાં ઉલટું વર્તન કરે તો તે જીવ તેને વશ થઈ રહે છે, પણ જો તે સંયોગોને જાણીને તે પ્રમાણે વર્તન કરે તો એ ક્રિયાઓ તેને વશ થઈ રહે છે. ૪

ક્રિયાઓનું પરિણામ શું આવશે તે જાણીને તે પ્રમાણે જીવ પોતાની મરજી હોય ત્યારે ક્રિયા કરી શકે છે. આ સાધનો જ્યારે જીવને સમજાતા ન હતાં ત્યારે કર્મો જીવને વશ રાખતાં હતાં, હવે એ સાધનો જાણીને પ્રબળ પુરુષાર્થ કરનારો જીવ કર્મને વશ રાખે છે. ૫

જ્ઞાન એક પ્રકારની સત્તા છે. જ્ઞાનવાન્ સૃષ્ટિના કાર્ય કારણના નિયમો જાણીને તે વડે પોતાને જે ઈષ્ટ હોય તેની સિદ્ધિ કરી લે છે, તેથી તે શક્તિમાન પણ છે. ક્રિયા કરવામાં સાધનોની જરૂર છે. સાધનોમાં ફેરફાર કરવાથી ક્રિયામાં પણ ફેરફાર થાય છે. ૬

એ નિયમ ઉપરથી જ્ઞાની પુરૂષ અમુક કાર્ય કરવાં માટે તે તે સાધનો મેળવીને કાર્ય કરીલે છે. તેમજ તે તે ક્રિયામાં ફેરફાર કરીને કે અટકાવીને પોતાની જરૂરીયાત પ્રમાણે

પરિણામ લાવી શકે છે. આ ઉપરથી એ નિશ્ચય થાય છે કે ઇચ્છાનુસાર પરિણામ લાવવામાં કર્મના નિયમોના જ્ઞાનની મુખ્ય જરૂર છે. ૭

જે મનુષ્ય પોતાનું ભવિષ્ય સુધારી શકે છે તેજ પોતાનું ભાવી પણ બાંધી શકે છે. કેમકે ભાવી પણ આ નિયમાનુસારજ બંધાય છે. જેઓ કર્મના નિયમો જાણે છે તેઓ ઇચ્છાનુસાર પોતાનું ભાવી બનાવી શકે તેમાં કાંઈ નવાઇ જેવું નથી. ૮

ભવિષ્યમાં જે સ્થિતિ કે ગતિમાં જન્મ લેવો હોય, જે શક્તિઓ પોતાને મેળવવી હોય તે માટેની યોગ્ય સામગ્રી અત્યારથી તૈયાર કરતા રહેવું જોઇએ, અને જો તે તેને લાયક બરોબર તૈયાર થઈ હોય તો તેનું ભાવી બરાબર તેવુંજ બંધાય છે. ૯

આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે મનુષ્યો સર્વથા પરાધીન નથી પણ પોતાની સ્થિતિ કે ભાવી ઘડવા માટે તેઓ સ્વતંત્ર પણ છે આ સ્વાધીનતાનું ભાન સમજાયાથી તે તે કાર્ય માટે તે જીવનો ઉત્સાહ વૃદ્ધિ પામે છે. ૧૦

જે કર્મ ફળ આપવા તત્પર થયું છે, જેને અનુસારે ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ અમુક પ્રકારની ચોક્કસ પ્રવૃત્તિ થવાની છે, તે ક્રિયા અટકાવી શકાતી નથી, તેને કર્મનો ઉદય કહે છે. ૧૧

પૂર્વ જન્મની વિવિધ પ્રવૃત્તિના પરિણામ રૂપે

જે કર્મદલનો જથ્થો સત્તામાં સંગ્રહિત થયેલો છે તે સત્તા કહેવાય છે. ધ્યાનાદિ ઉત્તમ પરિણામના યોગે તેમાં કેટલોક ફેરફાર કરી શકાય છે. ૧૨

અત્યારની શુભાશુભ પ્રવૃત્તિના પરિણામે જે ભવિષ્ય બંધાય છે તે વર્તમાન કાળે ક્રિયમાણ કર્મ કહેવાય છે કર્મ બંધનમાં રાગદ્વેષનાં પરિણામવાળી લાગણીઓ મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. ૧૩

દરેક જીવ પોતાના કર્મવડે પોતાની કાર્ય કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમજ પોતાની અમુક શરીરમાં, દેશમાં કાળમાં કે ભાવમાં રહેવાની મર્યાદા પણ પોતેજ બાંધે છે. છતાં આ મર્યાદાને વધારવા કે શક્તિઓને ખીલવવા તે કેવળ સ્વતંત્ર છે. આ મર્યાદા અને શક્તિને સંકુચિત પણ એ જ જીવ કરી શકે છે. ૧૪

કર્મનાં જે બંધન મનુષ્યને નડે છે તેણે પોતેજ બાંધેલાં છે. એ બંધનોને મજબુત કરવાં કે ઢીલાં કરવાં અથવા તોડવાં એ તેનાજ હાથમાં છે. કુંભાર જેમ માટી લઈને તેમાંથી નવા નવા ઘાટ ઘડે છે તેમ જીવ પણ કર્મદ્વારા–પરિણામે કરીને નવાં નવાં કર્મનો સંગ્રહ કરે છે અને ઘાટ ઘડે છે. ૧૫

કર્મ કરવાનાં જે જે સાધનો છે તેમાં વિચાર એ બહુ અગત્યનું સાધન છે. કેમકે વિચાર એ જીવની શક્તિને વહેવાનો ઝરો છે. જીવ વિચારદ્વારા મનમાં પ્રગટ થાય છે.

વિચારથી પ્રેરાયેલી ગતિને યોગે માનસિક દ્રવ્યના અણુઓનો પરસ્પર સંયોગ થઈને તેમાંથી અનેક આકૃતિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. આ બધી મનની જ આકૃત્તિઓ કહેવાય છે. ફરી ફરીને એકની એક બાબત ઉપર વિચાર કરવાથી તે તે જાતના સંસ્કારો દૃઢ થાય છે. આ દૃઢ થયેલા સંસ્કારો વિચારને વર્ત્તનના રૂપમાં લાવી મૂકે છે. ૧૬

આ વિચારોને બરોબર યોગ્ય માર્ગ તરફ ગોઠવી શકાય તો મનની અંદર ધારેલી આકૃતિઓ ઉત્પન્ન કરી શુભ પ્રવાહ વહેવડાવી શકાય છે. તેને માટે જેવી જેવી માનસિક શક્તિ ઉત્પન્ન કરવી હોય તેવા તેવા વિચારો ફરી ફરીને કરવાથી તે તે શક્તિ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે અને તેવું વર્ત્તન પણ કરી શકાય છે. ૧૭

જેમ જેમ મનુષ્યોની કામના અને તૃષ્ણા ઓછી થતી જાય છે તેમ તેમ આ મનની શુદ્ધિ થતી જાય છે. આ પ્રયત્નથી શુદ્ધ માનસિક દ્રવ્યનો સંગ્રહ થાય છે. તેથી તેનું મન સુંદર તેજોમય બને છે. ૧૮

મનુષ્યનું જીવન વિચારમય છે. દર ક્ષણે તે શુભાશુભ વિચાર કર્યા કરે છે. એક જન્મમાં તે જેવા વિચાર કરે છે તેવો જ તે બીજા જન્મમાં થાય છે. આ નિયમ આપણી માનસિક પ્રકૃતિનુ બંધારણ કેવું બાંધવું તે કામ આપણને જ સોંપે છે. એટલે તે મનનું બંધારણ સારૂં હોય તો તેનું માન આપણને છે અને તે નઠારૂં હોય તો તેમાં દોષ પણ આપણો પોતાનોજ છે. ૧૯

મનુષ્યોમાં વિચાર બળ કરતાં ઘણે ભાગે કામનાઓનું બળ વિશેષ પ્રબળ હોય છે. આ વાસના તથા કામના જેવા પ્રકારની પ્રબળ કે નિર્બળ હોય; તેના પ્રમાણમાં તે જીવની ગતિનો નિશ્ચય થાય છે. અર્થાત્ આ વાસનાઓને સંતોષવાના સંયોગો જ્યાં મળી આવે તે સ્થાનમાં તેને જન્મ લેવો પડે છે. ૨૦

વિશ્વમાં કોઈ પણ સારો કે ખોટો બનાવ આપણા માટે બને છે તે એવો નથી હોતો કે તેનું કારણ આપણે પોતે ન હોઇએ. આપણે કોઈપણ ભોગ એવો નથી ભોગવતા કે આપણે જે પોતે તે માંગી લીધો ન હોય. કદાચ એ બનાવ કે ભોગનું કારણ આપણે ભૂલી ગયા હોઇએ એ બનવા યોગ છે પણ જે બીજ રૂપ સંસ્કાર સત્તામાં સ્થાપિત કર્યો છે તે કર્મ કાંઇ તે વિસરી જતું નથી. ૨૧

કાર્ય કરવામાં જે હેતુ-ઉદ્દેશ રહેલો હોય છે, તેજ કાર્ય કરતાં વિશેષ અગત્યનો છે. જે હેતુથી મનુષ્ય કાર્ય કરે છે તેની અસર તેના કર્તાના સ્વભાવ પર થાય છે. આ અસર ઘણીજ દૃઢ થાય છે. કેમકે તેથી તે મનુષ્યના સ્વભાવમાં સુધારો કે બગાડો થયા વિના રહેતો નથી, અને તેની અસર તેના જીવનમાં લાંબા વખત સુધી પહોંચે છે. ૨૨

જો તે કાર્ય નઠારૂં હોય છતાં તે કાર્ય કરવાનો ઉદ્દેશ નઠારો ન હોય તો તેનું બળ એકાદ જન્મમાં ફળ આપીને વિરમી જાય છે, કેમકે તે કાર્યની અસર તેના

સ્વભાવ ઉપર થઈ ન હોવાથી એમાં વિશેષ બળવાળી શક્તિ ઉત્પન્ન થતી નથી. ૨૩

આ ઉપરથી એ ફલીતાર્થ થાય છે. કે કોઈ પણ કાર્ય કરવામાં વિવેક બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો, તેનો હેતુ શુદ્ધ રાખવો, સ્વાર્થ પરાયણતા આવવા ન દેવી અને હૃદયની નિર્મળતા રાખવી. આટલી કાળજી રાખવા પૂર્વક કાર્ય કરનાર નિર્ભય રહે છે અને તેનો દુઃખરૂપ પ્રવાહ આગળ લંબાતો અટકી જાય છે. ૨૪

કાર્યમાત્ર વિચાર પછીના સ્થૂલ સ્વરૂપ છે.એક પછી એક એમ એકજ જાતના વિચારો કરતાં કરતાં એ વિચારોનો જથ્થો એટલો પ્રબળ થાય છે કે તેવો કોઇ એકાદ પ્રસંગ આવી મળતાં તે વિચાર વર્તનના રૂપમાં પ્રગટ થઈ આવે છે. આપણે જો દ્વેષની ભાવના નિત્ય કર્યા કરીએ તો પછી લાંબી વખતે એવી સ્થિતિમાં આપણે આવી પહોંચીએ છીએ કે તેવો પ્રસંગ આવી મળતાં તે પ્રબળ થયેલી દ્વેષની ભાવનાઓ સ્થૂલરૂપ લઇને અપરાધ કરવાના રૂપે પ્રગટ થાય છે. અર્થાત્ આપણી પાસે તે એવો કોઈ મોટો ગુન્હો કે ખૂન પણ કરાવે છે. ૨૫

જે મનુષ્ય પરોપકાર, પરમાર્થ, બીજાનું ભલું કરવાનો કે સહાય આપવાનો વિચાર કર્યા કરે છે, તેવા વિચારો વારંવાર ઉત્પન્ન કરીને દૃઢ ભાવના કરે છે, તો તે પ્રબળ બનેલી ભાવના વડે પ્રસંગ આવી મળતાં તે

મનુષ્ય કોઈ મોટું બહાદુરીનું કાર્ય કરી શકે છે. પૂર્વ જન્મમાં પણ જેણે જે જે ભાવનાઓ દૃઢ કરી હોય છે અને ત્યાં તેવો પ્રસંગ મળ્યા વિના સ્ફુરી નથી હોતી, તેનો જ્યારે આ જન્મમાં ઉદય થાય છે ત્યારે તેવો કોઈ પ્રસંગ મળતાંજ તે તે ભાવનાઓ તે તે કાર્યરૂપે સ્ફુરે છે પ્રગટ થાય છે. તેવા પ્રસંગે આ કાર્ય મેં શા માટે કર્યું તેની તેના કર્તાને ખબર કે સમજ પણ હોતી નથી છતાં તેમ બની આવે છે. તે મનુષ્યને આશ્ચર્ય લાગે છે કે આ કામ મેં શા માટે કર્યું ? મને વિચાર કરવાનો પ્રસંગ પણ ન મળ્યો. પણ તે ભલો માણસ જાણતો નથી. કે ગયા જન્મમાં અનેક વિચારો કરી કરીને તે ભાવનાને તેણે દૃઢ કરી હતી, અને તેથી જ તેને બહાર આવવાનો અનુકૂળ પ્રસંગ મળતાં આ કાર્ય આ જન્મમાં તેનાથી થઈ ગયું છે. ૨૬

આ ઉપરથી એ સમજવાનું છે કે કોઇપણ મનુષ્ય એક કાર્ય કરવાને ફરી ફરીને આગ્રહ પૂર્વક વિચાર કરે છે ત્યારે તેથી તેની ઇચ્છાશક્તિ તે કાર્ય કરવાને દૃઢ થાય છે. પણ તે કાર્ય તે ક્યારે કરશે તેનો આધાર તેવા યોગ્ય પ્રસંગ ઉપર રહે છે. યોગ્ય પ્રસંગ મળતાંજ તે ઇચ્છાશક્તિ કાર્યના રૂપમાં પ્રગટ થાય છે. ૨૭

વિચાર કરવાની શકિત ધરાવનાર મનુષ્ય વિચાર કરતી વખતે સ્વતંત્ર છે. કેમકે આગળ ઉપર વિચાર કરવાવડે તેણે મનનું જે વલણ બાંધ્યું હોય તે આ નવા સારા

વિચારો–પૂર્વના વિચારોથી વિરોધી વિચારો કરીને તે વલણને તે ફેરવી શકે છે, પણ જ્યારે પૂર્વની આ ભાવનાઓ નિકાચિત સ્વરૂપ ધારણ કરીને તેવો કોઈ પ્રસંગ આવતાં કાર્યરૂપે સ્ફુરી નીકળે છે ત્યારે તે જીવની સ્વતંત્રતા જતી રહે છે, અને તે પરતંત્ર થઇ રહે છે. હવે તેના વિચારો મનનું વલણ કોઈપણ રીતે બદલી શકતા નથી, પણ ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ તેને આધીન થઇને તે તે અનુભવો કરવા પડે છે. ૨૮

મનુષ્યો! અત્યારના ચાલુ સંસ્કારો તમને ઈષ્ટ ન લાગતા હોય તો તમે તેનાથી વિરોધી સારા વિચારો કરવાની ટેવ અત્યારથી જ શરૂ કરો. તેથી ભવિષ્યમાં તે સંસ્કારો બળવાન થઇ પૂર્વના સંસ્કારોને નિર્બળ કરશે. બે ઘેટાંઓ લડે છે તેમાં નાનો હારશે, પણ તે નાનો ઘેટો મોટો થતાં, મોટો ઘેટો નિર્બળ થઇ ગયો હશે એટલે આ ઘેટો તેને હરાવશે. એ દૃષ્ટાંતે અત્યારનો નાનો પુરુષાર્થ પ્રબળ થઇ દૃઢ મોટો થતાં નિર્બળ પડેલા–થયેલા પૂર્વના પુરુષાર્થને હઠાવશે. ૨૯

વીજળીના પ્રવાહને જો લોઢાના તારમાં વહેવડાવવામાં આવે છે તો ગરમી ઉત્પન્ન કરે છે, તેજ વીજળીના પ્રવાહને ટેલીગ્રાફના તારમાં વહેવડાવવામાં આવે છે તો ગતિ ઉત્પન્ન કરે છે અને જો તે જ વીજળીના પ્રવાહને ત્રાંબાના તાર દ્વારા વહેવડાવવામાં આવે છે તો પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરે છે. આમ એકજ વીજળીનો પ્રવાહ જુદા જુદા સાધનો દ્વારા જુદા

જુદા પરિણામને—ફળને આપે છે તેમ એકજ આત્મની શક્તિ જુદાં જુદાં સાધનોમાં વહેવડાવવામાં આવતાં જે જે ઇચ્છિત પરિણામની જરૂર હશે તે તે પરિણામ—ફળ—શક્તિ મેળવી આપશે. ૩૦

પ્રકરણ ૫ મું.

એકાગ્રતા અને ધ્યાન.

એકાગ્રતા પૂર્વક કરાયેલું કાર્ય થોડા વખતમાં અને ઘણી સારી રીતે પૂર્ણ કરી શકાય છે. કાર્ય નાનું હોય કે મોટું હોય છતાં તેમાં મનને બરોબર પરોવીને તે કરવું જોઇએ તેમ કરવાથી મનને એકાગ્ર થવાની ટેવ પડે છે. આ એકાગ્રતાવાળું એકલક્ષ સિદ્ધ કર્યા વિના ધ્યાનના માર્ગમાં આગળ વધી શકાતું નથી. ૧

મનનો પ્રવાહ બીજા આડાઅવળા વિચારોથી તુટી ન જતાં અખંડ પ્રવાહ રૂપ બની રહે તો આત્માની સત્તામાં પડેલી મહાન્ શક્તિઓ બહાર લાવી શકાય છે. આત્માના માર્ગમાં આગળ વધવા ઇચ્છનારાઓએ મનને એકાગ્ર કરવાનું શીખવાની શરૂઆત આ પ્રમાણે કરવી. ૨

પ્રથમ જે કાર્ય કરવા ઇચ્છતા હો તે કાર્ય ઉપર બરોબર લક્ષઆપવું. વ્યવહારના કાર્ય જેવાં કે વાંચવાનું, લખવાનું, સાંભળવાનું કે વાતો કરવાનું કોઈ પણ કામ કરતી વખતે

તે કામમાંજ લક્ષઆપવું તે સિવાય આજુબાજુ ગમે તેવાં આકર્ષક મનુષ્યો જતાં આવતાં હોય, વાતો કરતાં હોય ગાયન થતું હોય, વાજીંત્ર વાગતાં હોય, કે કોઈ આવજા કરતું હોય છતાં તે તરફ જરા પણ લક્ષ ન આપવું અને આદર કરેલ કોઈ પણ વ્યવહારિક કે પારમાર્થિક કાર્ય હોય તે પુરૂં કર્યા પછી જ બીજા કામમાં ધ્યાન આપવું. ૩

આ એકાગ્રત્તાથી મનુષ્યોમાં ગ્રહણ કરવાની, ધારી રાખવાની, અને સ્મરણમાં લાવવાની શક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે. બીજાના વિચારો જાણવાની, તે બોલ્યા પહેલાં તે અમુક કહેવા માગે છે-ઇચ્છે છે તે સમજવાની અને આપણા વિચારોની ઉંડી અસર બીજાઓ ઉપર કરી શકવાની શક્તિ વધે છે. એ શક્તિનો વિકાશ એકાગ્રતાથી થાય છે. ૪

શતાવધાન અને સહસ્રાવધાન જેવાં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવાં સ્મરણ શક્તિનાં કાર્યો એકાગ્રતાથીજ કરી શકાય છે. એકાગ્રતા ખીલવવા માટેનું ઉત્તમ સાધન સાંભળવામાં રહેલું છે. ધર્મનાં વ્યાખ્યાનો શ્રવણ કરવાના વખતે એક ચિત્તે સાંભળવાથી એકાગ્રતા શક્તિ ઘણી ઝડપથી ખીલે છે. ૫

બોલનારાના દરેક વિચાર ગ્રહણ કરવા માટે તેના શબ્દોમાં એકતાર થવું. તે પ્રસંગે કોઇ ઘોંઘાટ કરે, કોઇ માણસો ત્યાં આવે, કે કોઇ બોલાવે તોપણ તે સાંભળવા તરફનું લક્ષ ચુકીને તે તરફ ધ્યાન આપવું નહિ. આ

એકાગ્રતા સિવાય આત્મ વિદ્યા કે યોગ વિદ્યાનો ખરો માર્ગ હાથ આવતો નથી. ૬

મનને એક સ્થાનમાં જોડી રાખવું. એક વિચાર પર ઠેરાવવું. એકાદ સદ્ગુણમાં લીન કરવું, એકાદ મૂર્તિ ઉપર કે તેના અવયવો ઉપર ચોટાડી રાખવું એ કાર્ય એકાગ્રતા વિના બની શકતું નથી. અને તેમ કર્યા વિનાં તે તે કાર્યના છેવટના ભાગ ઉપર જઇ શકાતું નથી આમ થયા પછી જ મનને સંયમમાં જોડવાનું બને છે. સંયમ વિના સમાધિ સિદ્ધ થતી નથી, અને સમાધિ વિના વસ્તુતત્ત્વનો અનુભવ બનતો નથી. એટલા માટે એકાગ્રતાની બહુ જરૂર છે. ૭

આ ઉપરથી એ ફલીતાર્થ થાય છે કે જે જે કાર્ય કરો તે તે કાર્ય એક ચિત્તે કરો, વાંચવાનું હોય તો વાંચવામાં એક તાર થાઓ, ખાવા બેઠા હો તો ખાવા સિવાય બીજે ધ્યાન ન આપો, લખવા બેઠા હો તો લખવા સિવાય બીજે લક્ષ ન આપો, જાપ કરતા હોતો જાપમાં જ એકતાર બનો, અને સુતા હો તો સુવા સિવાયના વિચાર બંધ કરો. ૮

આવાં નાનાં નાનાં કામો એકાગ્રતા પૂર્વક કરવાની ટેવ પાડવાથી છેવટે આત્મામાં પ્રવેશ કરતાં આત્મા સિવાય વૃત્તિ બીજે કયાંઇ પણ જશે નહિ. આ પ્રમાણે આત્માનો સાક્ષાત્કાર પણ એકાગ્રતાથી થઈ શકે છે, માટે મનને એકાગ્ર કરવા તરફ ખુબ લક્ષ આપવું. ૯

એકાગ્રતા અને ધ્યાન.

મન સંકલ્પ વિકલ્પ રૂપ છે. મનના સંકલ્પ વિકલ્પો

બંધ થવા તે મનનું મરણ છે. શરૂઆતમાં તો અશુભ સંકલ્પોને બદલે શુભ સંકલ્પો કરવા પડે છે અને શુભની ટેવ પાડયા પછી આત્માને લગતા શુદ્ધ સંકલ્પો કરવાની ટેવ પાડવી પછી સર્વથા સંકલ્પો બંધ કરાય છે, તેમાં પણ કાંઈ સદાને માટે આ સંકલ્પો બંધ થતા નથી, પણ થોડો થોડો વખત વધારતા જવું પડે છે. ૧૦

પાછા સંકલ્પો આવે છે પણ તે શુભ હોય છે તેમાંથી શુદ્ધમાં જવું થાય છે. ત્યાં સ્થિરતા ન રહી શકે એટલે પાછા શુભમાં આવવું પડે છે. આમ શુભમાંથી શુદ્ધમાં અને શુદ્ધમાંથી સ્વરૂપ સ્થિરતામાં જવા આવવાનો અભ્યાસ કર્યા પછી કાળાંતરે વધારે વખત સ્વસ્વરૂપમાં રહી શકાય છે. બધાં કર્મનો ક્ષય થવાથી છેવટે સદાને માટે બધી જાતના સંકલ્પો નાશ પામે છે. આ મનનું સદાનું મરણ કહેવાય છે. ૧૧

મન જેમ જેમ સંકલ્પ વિકલ્પો કરતું બંધ થાય છે તેમ તેમ ઉત્તરોત્તર ઇન્દ્રિયોનું મરણ થાય છે. પોતપોતાના વિષયમાં ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ થવા ન દેવી તે ઇન્દ્રિયોનું મરણ છે. ૧૨

આ ઇન્દ્રિયોને પણ એક જ વખતે તેના વિષયોમાં જતી અટકાવાતી નથી, પણ અશુભ પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોમાંથી શુભ દેવ ગુરુના દર્શનમાં, પ્રભુના સંત પુરુષોના ગુણગાન સાંભળવામાં, દેવગુરુ આદિના ગુણ ગાવામાં એમજ શરીરને બીજાઓની સેવા ભક્તિમાં, પરમાર્થ અને પરોપકારાદિ કાર્યમાં યોજવામાં આવે છે. ૧૩

અંતર્દૃષ્ટિ કરીને અનાહતાદિ નાદ શ્રવણ કરવામાં, આંતર સ્વરૂપો જોવામાં, દિવ્યગંધ સુંઘવામાં, ઇત્યાદિમાં, જોડવામાં આવે છે. આ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપોનાં શ્રવણ, દર્શન આદિમાં જોડાયેલી ઇન્દ્રિયો તથા મન બાહ્ય સ્થૂળ વિષયો તરફથી ઉદાસીન બની આંતરૂમાં જોડાય છે. છેવટે ત્યાંથી પણ મન ઇન્દ્રિયોને ખેંચી લઈ આત્માની અંદર લય કરવામાં આવે છે. ૧૪

મન અને ઇન્દ્રિયો પોતાના સ્વભાવને બદલી જ્યારે આત્મામાં લય થાય છે ત્યારે આત્માની નિર્મળતા પ્રગટ થતી ચાલે છે. મન ઇન્દ્રિયોનો નાથ છે. મનની પ્રવૃત્તિ બંધ પડતાં ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોમાં જતી અટકે છે, તેમ થતાં નવીન કર્મનું બંધન થતું અટકે છે. કર્મોના આવવા રૂપ આશ્રવ બંધ થતાં પૂર્વનાં કર્મોની નિર્જરા થાય છે. ૧૫

આત્મ પ્રદેશ સાથે લોઢામાં ભળેલા અગ્નિની માફક, અથવા દૂધમાં ભળેલા પાણીની માફક જે કર્મો એકરસ થઈ રહેલાં છે તે આત્મ પ્રદેશથી જુદાં પડે છે તેને કર્મની નિર્જરા કહે છે. ૧૬

કર્મબંધના હેતુઓનો અભાવ થવો અને પૂર્વનાં બધાં કર્મોનુ આત્મ પ્રદેશથી છુટા પડવું થાય છે તેને મોક્ષ કહે છે. આમ સર્વ કર્મના ક્ષયથી શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે વિષયો તરફ પ્રવૃત્તિ કરતા મનને પ્રબળ પ્રયત્ને અટકાવવાની અવશ્ય જરૂર છે. ૧૭

મન વશ થયાથી ઇષ્ટાનિષ્ટ વિષયોમાં રાગદ્વેષ જે પ્રીતિ અને અપ્રીતિરૂપ છે તે નાશ પામે છે. રાગદ્વેષના નાશથી પરમ ઉપશમ ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. રાગદ્વેષનો ઉપશમ કરનાર જીવ મનનો નિગ્રહ કરવા સમર્થ થાય છે. મન જે વિશ્વમાં ભ્રમણ કરે છે તે રૂપ મનના ફેલાવાનો નિગ્રહ કરવાથી આત્મા પરમાત્મ સ્વરૂપે થઈ રહે છે. ૧૮

જીવને જેમ જેમ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાંથી રાગ શાંત થાય છે–ઉપશમ પામે છે તેમ તેમ મનનો વિસ્તાર આલંબન વિનાનો— રતિના આશ્રય વિનાનો થયેલો હોવાથી આગળ વધતો અટકી પડે છે. વિષયોમાં પ્રીતિ તેજ રતિ છે–તેને રતિ કહે છે. ૧૯

મનના પ્રસારને રતિનોજ આશ્રય છે. રતિથી મનને પોષણ મળે છે. તે પોષણ ન મળવાથી મન આગળ વધતું અટકી પડે છે. આ રતિ વિષયોનો આશ્રય મૂકી દઇને હવે જ્ઞાનના આશ્રયવાળી થાય છે, એટલે જ્યાં રતિ ત્યાંજ મનનો ફેલાવો થાય છે. એમ મનનો પ્રસાર પણ જ્ઞાન આશ્રયી થાય છે, તેથી મન હવે આત્માને વિષયોમાં લીન ન કરતાં જ્ઞાનમાં લીન કરે છે. ૨૦

વિષયોના આલંબન વિનાનું મન જ્ઞાનની વાસનામાં વાસિત થવાથી હવે શુદ્ધ પરમાત્મ સ્વરૂપ રૂપ ભાવ મોક્ષના સુખમાં પરિણમે છે. ૨૧

ઇષ્ટાનિષ્ટમાં રાગદ્વેષ કરવો તે મનોવૃક્ષની બે શાખાઓ

છે તેનો નાશ કરવો. તેમ થતાં મનરૂપ વૃક્ષ સંકલ્પ વિકલ્પ-રૂપે ફળવાની પ્રવૃત્તિ કરતું બંધ થશે. તેમજ આ હું અને આ મારૂં આવા મોહરૂપ પાણી વડે મનોવૃક્ષના મૂળને પાણી સીંચવાનું-પાવાનું બંધકર. તેથી મૂળ વિના અંકુરાઓ પ્રગટ થશે નહિ. ૨૨

મનના સંકલ્પ વિકલ્પો રૂપ વ્યાપાર નાશ પામવાથી કર્મ આશ્રવનો નિરોધ થાય છે અને મનમાં સંકલ્પ વિકલ્પો ઉત્પન્ન કરવાથી કર્મનો બંધ થાય છે. જ્યાં સુધી આત્માથી વિમુખ થઇને રાગદ્વેષ રૂપે પરિણમશો ત્યાં સુધી જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો નાશ નહિ કરી શકાય, માટે મનને શૂન્ય કરો. ૨૩

વિષયોથી વિમુખ થવું-વિષયાકારે મનને ન પરિણમવું તે મનને શૂન્ય કર્યું કહેવાય છે. તેમ કરીને પોતાના શુદ્ધ આત્મામાં પરિણમવું, તેમ થતાં બધાં કર્મોનો વિજય કરી શકશે. ૨૪

જેનું મન રાગદ્વેષના કલ્લોલો વિનાનું શાંત થાય છે તેજ આત્મતત્ત્વ જોઇ શકે છે. તે સિવાયના મનુષ્યો તત્ત્વને અનુભવી શકતા નથી. વિક્ષેપ વિનાનું મન તેજ તત્ત્વ છે અને વિક્ષેપવાળું મન તેજ આત્માને ભ્રાંતિ છે. ૨૫

શુદ્ધ આત્માની ઉપાસનાના બળથી મનને નિશ્ચળ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી આવતાં કર્મો રોકી શકાતાં નથી. મન, વચન, કાયાની ક્રિયા વડે આવતાં કર્મો એક

મનના રોધવાથી અટકાવી શકાય છે. મનનો પ્રસાર બંધ થતાં અનેક ભવનાં ઉપાર્જન કરેલાં પૂર્વના કર્મો ક્ષય પામે છે તથા આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ-કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. આમ બે લાભ થાય છે. ૨૬

આ દ્રવ્યકર્મ તથા ભાવકર્મનો ક્ષય કરવાની ઇચ્છા હોય તેમણે સંકલ્પ વિકલ્પ વિનાનું મનને રાખવું. વિષયોથી વિમુખ-શાંત થયેલા મનમાં જેમ વાદળાં વિખરાઈ જતાં સૂર્ય પ્રગટ દેખાય છે તેમ આત્મા પ્રગટ થાય છે, આત્મા સંપૂર્ણ અને નિર્મળ કેવળ જ્ઞાનની મૂર્તિ છે તે રાગદ્વેષાદિ દોષો વિનાના મનમાં જ પ્રગટ ભાસે છે. ૨૭

મન, વચન, કાયાના વ્યાપારની—ક્રિયાની શૂન્યતા થવાથી આત્માના શુદ્ધ સદ્‌ભાવની શૂન્યતા થતી નથી. શુભાશુભ મન વચન શરીરની ક્રિયાઓ સંકલ્પ વિકલ્પરૂપ છે. તે વિભાવ રૂપ હોવાથી આત્માની આડે શુભાશુભ વાદળો ઉભાં કરે છે. તે શુભાશુભ ક્રિયા ન કરવાથી યોગી નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરી આત્માના સત્ય સુખને પામે છે. ૨૮

આ નિર્વિકલ્પ સ્થિતિમાં આત્મા અવિનાશી નિરૂપમ આનંદથી ભરપુર થઇ રહે છે. આવો શુદ્ધ સ્વભાવ તેજ ચેતના, તેજ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર છે, પરમાત્મા સંબંધી ચિંતા, તેના જ્ઞાનાદિ ગુણોનું ચિંતન વિગેરે વિકલ્પો કરવા તે શુદ્ધ નિર્વિકલ્પ ધ્યાન નથી પણ તે ચિંતા અથવા ભાવના છે. ૨૯

પાણીના સંબંધથી મીઠું જેમ ઓગળી જાય છે,

તેમ જેનું મન શુદ્ધ આત્મયોગમાં લય પામી જાય છે તેનાં શુભાશુભ કર્મ ગળી જાય છે અને ચિદાનંદ સ્વરૂપ પરમાત્મા પ્રગટ થાય છે. ૩૦

જેમ વૃક્ષો આસપાસમાં ઘસાઈને વૃક્ષો જ અગ્નિરૂપ થાય છે તેમ આત્મા આત્માની ઉપાસના કરીને પરમાત્મ સ્વરૂપ થાય છે. મનને નાશ કરનાર પરમાત્માનુંજ ધ્યાન છે. મન તથા ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારો–ક્રિયાઓ શાંત થતાં આત્માજ પરમાત્મા થાય છે. ધ્યાનથી સર્વ સાધ્ય છે. ૩૧

પ્રકરણ ૬ ઠું.

કર્મની સત્તા તોડવાનું જ્ઞાન

કર્મની સત્તા સામે આત્મા પોતાનું બળ બે પ્રકારે અજમાવી શકે છે. એક કર્મની સામે તેની વિરોધી કર્મસત્તાને મુકીને બીજો પ્રકાર એ છે કે કર્મની સત્તા ઉદયમાં આવી હોય ત્યારે એવી કરવી કે આત્માના પ્રદેશ ઉપર થતી સુખદુઃખની લાગણીઓની અસર થવા ન દેવી. ૧

આ બેમાં પ્રહેલો પ્રકાર સહેલો છે. જાગૃત થયેલ આત્મા સ્હેલાઈથી તે પ્રવૃત્તિ કરી શકે તેમ છે. બીજો પ્રકાર વિશેષ જ્ઞાનીઓ સમજી અને કરી શકે તેમ છે. આ નિયમને અનુસરનારાનો વિશેષ પ્રકારે આંતરિક બળ ઉપર આધાર રહે છે. ૨

પહેલો પ્રકાર હથીયારની સામે હથીયાર ફેંકી અશુભની સામે શુભ ઉભું કરી કર્મની સત્તા તોડવાનો છે. બીજો પ્રકાર પૂર્વનાં ઉદય આવેલ કર્મને સમભાવવાળા અબંધ પરિણામે ભોગવી ક્ષય કરવાનો છે. ૩

કર્મનો નિયમ અચળ છે માટેજ એક પરિણામને નિષ્ફળ કરવા અન્ય કાર્ય કરવાનો અવકાશ રહે છે. એક નિયમની સામે બીજો વિરોધી નિયમ પ્રેરવાથી બન્ને વિરોધી સત્ત્વો એક બીજા સાથે અથડાઈને સત્ત્વ વિનાના થાય છે અને તેમ થતાં આત્મા પોતાનો આગળનો માર્ગ ખુલ્લો કરી શકે છે. ૪

જે નિયમની સત્તાથી એક પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે તેના વિરોધી પરિણામને ઉત્પન્ન કરવાનું જ્ઞાન જો મનુષ્યને હોય તો ગમે તેવાં ખરાબ દુઃખમાંથી મનુષ્યો બચી શકે છે. આવી વિરોધી સામગ્રીના જ્ઞાન વિનાનો મનુષ્ય નિયમની સત્તાનો ગુલામ રહે છે. ૫

મનુષ્ય કર્મની સામે લડી શકતો નથી પણ તેના નિયમોનું જ્ઞાન કરીને એક નિયમના બળ સામે બીજા નિયમને પ્રેરીને પ્રથમના નિયમનું બળ દૂર કરી શકે છે. તેથી તેવો આત્મા પોતાનું ભાવી પોતાની ઈચ્છાનુસાર ઘડે છે. અભ્યાસ અને અનુભવથી આ જ્ઞાન મળે છે. ૬

જ્યાંસુધી કર્મો ફળ આપવાને તૈયાર થયાં નથી ત્યાં સુધી તેનામાં ફેરફાર કરવાનું સ્વાતંત્ર્ય આત્માને રહેલું છે. આત્મા સર્વથા પરાધીન નથી. ૭

મન જડ છે. જડ જે નિયમોને આધીન છે તે નિયમોને આધીન મન પણ છે જડ દ્રવ્યના પ્રત્યેક આકારો કાર્ય કારણના નિયમોને આધીન છે. આથી પ્રત્યેક મનનું પ્રવર્તન તેના પૂર્વગામી કાર્યને–પ્રવર્ત્તનને આધીન છે. ૮

મનુષ્યના અંતઃકરણમાં કોઈ પ્રકારનો વિકાર કે વાસના ઉદ્દ્ભવે છે, ત્યારે ત્યાં એમ સમજવાનું છે કે તે પૂર્વના કારણોના પરિપાક રૂપે છે. જે કારણ સામગ્રીમાંથી તે વિકાર ઉદ્દ્ભવવા યોગ્ય છે તેમાંથી તે ઉદ્દ્ભવ્યો છે. તે કારણે માનવું જોઇએ કે તેટલા પ્રમાણમાં આત્મ સ્વતંત્ર નથી. ૯

અંતઃકરણના વિકારરૂપે ઉપજવાની યોગ્યતા મેળવ્યા પછી તે વિકારો સંબંધે માણસ નિરુપાય છે અને પરતંત્ર છે. મન પરતંત્ર છે તે તેના પૂર્વના કારણોને વશવર્તી છે. આથી જાણી શકાય છે કે જેમાંથી જે પ્રગટવું જોઇએ તે સંબંધે આપણે છેક નિરુપાય છીએ. ૧૦

મનસ્વતંત્ર નથી પણ આત્મા સ્વતંત્ર છે મનની કામ ક્રોધાદિરૂપે બદલાતી યા ઉત્પન્ન થતી અવસ્થાઓ સાથે આત્મા રસપૂર્વક ન ભળતાં તટસ્થ ભાવે મનની અવસ્થાઓના સાક્ષી રહેવાથી આત્મા બંધનમાંથી મુક્ત થાય છે. ૧૧

આ કર્મના બંધનો કાપી નાખનારૂં અમોઘ શસ્ત્ર છે. આનો ઉપયોગ કરનાર ઉચ્ચકોટિનો આત્મ કાર્ય કારણના નિયમોને આધીન પછીથી રહેતો નથી. તે શરીરની તેમજ મનની બધી પ્રવૃત્તિઓને એક સંચાની ગતિ જેવી ગણી આત્મસ્વરૂપમાં નિરંતર સમભાવે સ્થિર રહે છે. ૧૨

મન ગમે તેમ કરે, ગમે ત્યાં જાય છતાં તેનો દૃષ્ટા આત્મા સદા સમાધાન સહિત રહી શકે છે. આત્મા જાણે છે કે મન જે જે સ્થિતિઓને વશ વર્તે છે તે તેના પૂર્વના કારણોને લીધે હોવાથી આત્મા તેમાં ફેરફાર કરી શકતો નથી પણ પોતે તે અવસ્થામાં રસપૂર્વક ન ભળે તો મન આગળ વધી શકતું નથી. આત્માએ તે મનના ઉદયમાં ભળવું કે ન ભળવું તે તેની માલીકીની વાત છે. ૧૩

આત્માનું સ્વતંત્રપણું આ સ્થાને રહેલું છે. ગમે તેવા આવેશવાળા પ્રબળ વિકારને આત્મા ધારે તો ટુંકાથીજ કાપી શકે તેમ છે. વિકારના ઉદયકાળે આત્મા તટસ્થપણે રહે તો ઉદય આવેલ કર્મ ત્યાંથી જ શિથિલ પડી જઈ કાર્ય કારણની પરંપરા તુટી જાય છે. નવું કારણ રચાતું ત્યાંથીજ બંધ પડે છે. ૧૪

પણ જો શરીર તથા મનની પ્રવૃતિ સાથે અભિમાનને ભેળવવામાં આવે છે, તો તે ભાવનાનો પ્રવાહ લંબાય છે. તેમ થતા આત્મરસનું પોષણ મળે છે અને તેમ કરી કર્મને બળવાન બનાવાય છે. ૧૫

આત્માને જે હિતકારી હોય તે વિચારને વળગી રહેવાનું, દરેક ક્ષણે જે વિકારોનો ઉદય થાય છે તેમાં ભેગા ન મળવાનું અને આપણા આત્માનું ભાન ટકાવી રાખવાનું એ આપણા પુરુષાર્થનું પરમ સાધ્ય છે અને લાંબા અભ્યાસના અંતે તે પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૬

તાત્પર્ય એ છે કે, શરીર કે મનની કોઈ પ્રકારની હલકી સ્થિતિમાં આસક્તિ ન રાખવી. તે અવસ્થાના સાક્ષી થઈ રહેવું. પ્રિય કે અપ્રિય સર્વ ભાવોના ઉદય પ્રત્યે સમાન પણે જોવું. તે ઉદયમાં આવેલા ભાવોમાં રસપૂર્વક ભળવાથી તે તે ભાવોને પોષણ મળે છે એટલે તેને પોષણ મળતું અટકાવવું. ૧૭

અભિમાનથી મનનું જીવન નભે છે. આત્માથી અવજ્ઞા પામેલું મન તરતજ મરવા પડે છે. આ પ્રમાણે મનનાં પૂર્ણ કારણો એક પછી એક યથાકાળે ઉદય થઈ પોષણના અભાવે મંદ પડી છેવટે નાશ પામે છે, ત્યારે આત્મા પોતાનું સ્વજીવન અનુભવે છે. ૧૮

કર્મવડે કર્મને તોડવાં અને દ્રષ્ટા તરીકે રહી કર્મના પ્રવાહને લંબાતો અટકાવવો. આ બે માર્ગમાં જ્ઞાનીઓ બીજો માર્ગ પસંદ કરે છે. પ્રથમનો ઉપાય શુભ બંધનનો હેતુ છે. બીજો ઉપાય નિર્જરાનું કારણ છે. અશુભ બંધાય તે કરતાં પહેલાં માર્ગમાં શુભ બંધાય તેથી તે પરિણામે હિતકારી ગણેલ છે. બાકી બીજો માર્ગ જ ખરો ઉપયોગી છે. ૧૯

આત્માના ભળ્યા સિવાય કોઈ વાસના કોઈ વિકારની શ્રેણિ લંબાતી નથી. આપણને હેરાન કરનાર વિચારો પ્રત્યે ઉદાસીનતા ઉપેક્ષા કરતાં શીખવું જોઈએ આ જ્ઞાન સ્થિર થાય તો જ સમભાવની વૃત્તિ બની રહે છે. ગમે તેવા સંયોગોમાં મનની સમાધાનવાળી સ્થિતિ નિભાવતાં ટકાવતાં શીખવું જોઈએ. ૨૦

પ્રકરણ ૭ મું.

પુરુષાર્થ

કર્મના નિયમોને સમજણ પૂર્વક ગતિમાં મૂકવાથી ધારેલુ પરિણામ લાવી શકાય છે, વિચાર પ્રમાણે ચારિત્ર-વર્ત્તન ઘડાય છે. કોઈ વસ્તુ કે સ્થિતિ મેળવવાની પ્રબળ ઇચ્છા આત્માને તે વસ્તુ કે સ્થિતિ મેળવવાની તક મેળવી આપે છે. ૧

પૂર્વકર્મ એ આપણી ઇચ્છા વડે પૂર્વકાળે ગતિમાં મૂકેલું આપણું બળ છે. તેની સામે તેની ગતિનો વિરોધી પ્રવાહ મૂકવાથી તે બંનેની અથડામણી થઇ વધારે બળવાન પ્રવાહ, ઓછા બળવાન પ્રવાહને પોતાની દિશા તરફ ખેંચે છે. આમ હોવાથી પુરુષાર્થ કરવાવડે એક કર્મને અનુકૂળ બનાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. ૨

પૂર્વકર્મ જો ખરાબ હોય તો તેની વિરુદ્ધગતિ ઉત્પન્ન કરવાનો પુરુષાર્થ કરવો. કર્મની બનાવટ એ નિયમોની બનાવટ છે. એક નિયમ સામે બીજા નિયમને પ્રેરવાથી જેમકે ક્રોધ સામે ક્ષમાને મેલવાથી બંને ગતિઓ બંધ પડી તેનું શુભાશુભ ફળ પ્રગટ થતું અટકી પડે છે. ૩

ઘણા વખત સુધી એકના એક વિષયના ચિંતવવાના પરિણામે જીવે નિવારી ન શકાય તેવું પ્રચંડ બળ તૈયાર કર્યું છે તેના પ્રબળ પ્રવાહને અટકાવવાનું અત્યારે લગભગ

અશકય જેવું બન્યું હોય છે. કેમકે આત્મા અત્યારે ગમે તેટલો પ્રબળ પુરુષાર્થ કરે તો પણ એકજ વખતે આગળની મજબુત થયેલી રાક્ષસ જેવી વાસનાને તે કાબુમાં લાવી શકે એ બનવું અશકય જેવું છે. ૪

આવા પ્રકારના કર્મને નિકાચિત (ભોગવ્યા સિવાય ન છુટે તેવું) કર્મ કહે છે. આવું કર્મ એકજ વખતના પુરુષાર્થથી કાબુમાં લઈ શકાતું નથી પણ પુરુષાર્થ અને ભેગદ્વારા ધીમે ધીમે તેનો નાશ કરી શકાય છે. તેની વિરોધી દિશામાં પ્રયત્ન કરવાથી શિથિલ અથવા પુરુષાર્થ સાધ્ય બને છે. પુરુષાર્થ એક જાતનો ભોગજ છે. ૫

પુરુષાર્થ કરીને કર્મનો ક્ષય કરવો એ ભોગવીને ક્ષય કરવા સરખું છે. ભોગવવામાં કષ્ટ અને મહેનત છે. પુરુષાર્થમાં તેટલી જ સહનશીલતા ધૈર્ય, ઉદ્યોગ અને ખંતની જરૂર રહે છે. નબળાઇવાળા જીવો ભોગદ્વારા અને વીરપુરૂષો પુરુષાર્થદ્વારા કોઈપણ નિયમને લાગુ પાડીને પૂર્વનું કર્મ ક્ષય કરે છે. ૬

પૂર્વકર્મ કરતાં પુરુષાર્થ હંમેશાં પ્રબળ છે. કેટલાએક પુરુષો કેટલીક બાબતમાં વિવેકી સંયમી હોવા છતાં તેમને પૂર્વભવની વાસના અમુક બાબતમાં તદ્દન નિર્બળ બનાવી મૂકે છે. આવા પ્રસંગે પૂર્વ કર્મના સ્વરૂપ તથા બળને સમજનાર ડાહ્યા માણસો તેમના તરફ તિરસ્કારના ભાવથી ન જોતાં ક્ષમાની નજરથી જુવે છે અને તેને એટલી સલાહ

આપે છે કે એ પૂર્વના સંસ્કાર સામે તમારા સામર્થ્યને યોજીને તમારે તેનો પરાભવ કરવો જોઇએ. ૭

છતાં તેનો પુરુષાર્થ તરતમાં કામ ન લાગે તો જાણવું જોઇએ કે તેમણે એ વાસનાવાળા સંસ્કારને પૂર્વકાળે એવી પ્રીતિપૂર્વક સેવેલો હોય છે અને તેના હૃદયમાં તે સંસ્કાર એવા સજ્જડ પેઠેલા હોય છે કે તેમની હાલની સમજણ કે વિવેકની શક્તી તે સંસ્કારના પરાભવ કરવા વિજયી બની શ તી નથી. ૮

તેમના વર્તમાનકાળનો વિવેક એ પવન વેગથી એક દિશામાં ગતિ કરે છે ત્યારે તેમની પૂર્વકાળની વાસનાની વરાળ કે વિજળી તેની વિરોધી દિશામાં ઘણી ઝડપથી કામ કરતી હોય છે, તેને લઇને તે જીવના ચાલુ જ્ઞાન કે વિવેક બુદ્ધિનો ઉદય તેમના પ્રબળ સંસ્કારોને દાબી કે રોકી શકતો નથી. ૯

પોતાની આબરૂને સમાજમાં ગમે તેવો ધક્કો પહોંચે તેની પણ પરવા ન કરતાં પોતાની ફીલોસોફી અને તત્ત્વ-જ્ઞાનની પણ અવગણના કરે છે, અને એ વાસનાના સંબંધે એક બાળક જેટલી ધીરજ કે સંયમ રાખી શકતા નથી. ૧૦

આવા પ્રસંગે આપણે આપણી ઉદારતા અને તેના વર્તનના અંગે ક્ષમાદૃષ્ટિ ગુમાવવી એ ઠીક નથી. તેના એકાદ નિર્બળ ભાગને દેખી તેના આખા ચારિત્રનું માપ કાઢવું તે યોગ્ય નથી. વિશ્વમાં કોઈ જીવમાં સર્વાંગ સંપૂ-

ણુતા નથી તે અપૂર્ણ છે, પોતાના વિકાસના માર્ગ ઉપર છે, તેવા નિર્બળ મનુષ્યમાં ચારિત્રની પૂર્ણતાની આશા કયાંથી રખાય? ૧૧

દોષ જોઇ નિરાશ ન થાઓ, હજી તેને સુધરવાનો અવકાશ છે એ દૃષ્ટિ રાખો. સમાન દૃષ્ટિથી પ્રત્યેક પ્રસંગને જુઓ. આપણને બુરાઇની તક મળી નથી ત્યાંસુધી જ પવિત્ર છીએ. તક અને અનુકૂળતા એ દેવને મનુષ્ય અને મનુષ્યને રાક્ષસ બનાવે છે. ૧૨

પ્રાચીન શાસ્રોમાં એવાં ઘણાં દૃષ્ટાંતો મળી આવે છે કે ચૌદ પૂર્વધર જેવા જ્ઞાની પુરુષો પણ કોઇને કોઈ પ્રલોભનને વશ થઈ ઘણા કાળ સુધી ભ્રષ્ટ બન્યા છે અને ઠોકર લાગ્યા પછી ઠેકાણે આવી પોતાની ભૂલ સુધારી લીધી છે. ૧૩

ભૂલને વશ બનેલાનો તિરસ્કાર કરવો તે યોગ્ય નથી, કેમકે ત્યાં તેમનો દોષ નથી, પૂર્વનો પ્રબળ સંસ્કાર તેના વેગની દિશામાં ઝડપથી ગતિ કરતો હોવાથી તેની સામે ટક્કર ઝીલી ઉભા રહેવું એ ગમે તેવા પુરુષાર્થી આત્માઓ માટે અશકય અને અસંભવિત છે. ૧૪

બીજી રીતે વિચાર કરતાં કેટલાએક જીવો પૂર્વકર્મના પ્રબળ સંસ્કારના બ્હાના નીચે ગમે તે પ્રકારના સ્વછંદને આધીન થઇ સ્વપરને ઠગે છે, તેના જેવું બીજું કોઈ ઘોર પાપ નથી. પુરુષાર્થને ગોપવી પૂર્વકર્મના સંસ્કારને આગળ ધરે છે. પોતાના દોષનો બોજો ગયા કાળની વાસનાને માથે

મૂકે છે. પણ તેના આ પુરુષાર્થ ગોપવવાના વાંક માટેનો ઘટતો બદલો તેને મળ્યા વિના રહેતો નથી. ૧૫

મનુષ્યોએ મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ સામે સર્વ સામર્થ્યથી લડવું જોઇએ, કદાચ તેમાં પરાભવ પામીએ તો આપણી નિર્બળતા માટે આપણે દોષિત નથી, પણ એ લડાઈમાં પોતાના વીર્યનેગોપવી વાસનાને વશ થવું એ અધમતા તરફ દોરી જનાર છે. ૧૬

કર્મનો પાઠ આટલું તો જરૂર શીખવે છે કે ગમે તેવું પ્રબળ પ્રલોભન હોય છતાં તેની સામે એકવાર વીરતાથી લડવાથી તે ઢીલું બની જાય છે.પહેલી વારની હાર એ અરધી જીત છે, કેમકે તે હાર આગળ પ્રાપ્ત થવાની જીતની સામગ્રી રૂપ છે, આપણી શક્તિની કસોટી જીતમાં નથી પણ પ્રલોભન સામે ટક્કર ઝીલવામાં છે. ૧૭

નીતિની કસોટી પ્રલોભનો સામે પ્રામાણિકપણું જાળવી રાખવામાં છે. પવિત્રતાની કસોટી વાસનાઓના નિમિત્તોની મધ્યમાં ટકી રહેવામાં છે. તક, અનુકૂળતા અને એકાંતમાં પોતાની સાચી દાનત ટકાવી રાખનારજ વીરપુરુષ છે. ખરો યોગી વસ્તીમાં રહીને વનવાસની પવિત્રતા ટકાવી રાખે છે તેજ છે. પરાક્રમની કસોટી રાગદ્વેષાદિ આંતર શત્રુને હણવામાં છે. ૧૮

આ ઉપરથી એ નિર્ણય થયો છે કે જ્યાં ભ્રષ્ટતા દેખાય ત્યાં એકદમ ન્યાય આપી દેવો વ્યાજબી નથી, તેમજ પરાજય ઉપર પરાજય પામનારના બળનો નિર્ણય

બાંધવો એ ડહાપણ નથી. ગમે તેવા અધમ આત્મા પ્રત્યે આપણી ફરજ છે કે તેનું કલ્યાણ ઇચ્છવું, અને તેઓ યોગ્ય માર્ગ ઉપર આવે તેવો બનતો પ્રયત્ન કરવો. ૧૯

આપણા હૃદયમાં સહાનુભૂતિ, અનુકંપાવૃત્તિ, વિશ્વપ્રેમ આદિ ઉત્તમ વૃત્તિઓ કેળવવી અને જ્યાં એ વૃત્તિઓને કાર્ય રૂપ થવાના પ્રસંગો આવે ત્યાં તેને કર્તવ્ય રૂપ પરિણમાવવી. કેમકે આત્માની ઉન્નતિ હૃદયની ઉચ્ચવૃત્તિઓના પ્રવર્તાવવામાંથી જ સાધી શકાય છે. ૨૦

વૃત્તિઓને જ્યાં કર્ત્તવ્યાકાર થવાના પ્રસંગો આવે ત્યાં 'સૌ સૌ નાં કર્મ ભોગવી લેશે' એવી નાદાની ભરેલી તત્ત્વ નીતિનું અવલંબન લઇ કર્તવ્ય હીન બનવું તે વ્યાજબી નથી. ૨૧

સેવા, સ્વાર્પણ ત્યાગ અને બંધુતામાંથીજ આત્માની ઉર્ધ્વ ગતિનો માર્ગ ખુલે છે. કુદરત ગમે તે પ્રકાર કામ કરતી હોય છતાં આપણો ધર્મ તો પારકાં દુઃખ બને તેટલા ઓછાં કરવામાં જ છે. ૨૨.

પ્રકરણ ૮ મું.

વિચાર અને ઇચ્છાના બળનો ઉપયોગ.

મનુષ્ય જેવા વિચારો કરે છે તેવો બને છે. એક જાતના નિત્યના વિચારોથી ચારિત્ર બંધાય છે, ને વિચારોની

ટેવ પડયા પછી અજાણપણે પણ અંતઃકરણમાં તે વિચાર સ્ફુરી આવે છે. આ નિયમ એમ કહે છે કે તમે જેવા વિચાર કરો છો તેવા બનો છો. ૧

તમારા ચારિત્રમાં સદ્ગુણો બધારવા હોય અને દુર્ગુણો કાઢવા હોય તો તેના વિરોધી સદ્ગુણનું ચિંતન કરો. અભિમાનને કે લોભને દૂર કરવા માટે નમ્રતા તથા ત્યાગના ગુણના સ્વરૂપની રૂપરેખા તમારાં હૃદયપટ ઉપર કલ્પનાની પીંછી વડે ચિત્રો અને તેના ચિંતનમાં લીન થાઓ.૨

ગુણનું ચિંતન ન કરી શકો તો તે ગુણને ધારણ કરવાવાળા કોઈ મહાન્ પુરૂષનું ચિંતન કરો. તેની નમ્રતા નિરભિમાનતા, સંતોષ સર્વસ્વત્યાગને યાદ કરો. અભિમાન કે લાલચોનાં પ્રબળ નિમિત્તોની વચમાં દૃઢતા રાખી અડોલ વૃત્તિએ રહ્યા હોય તેનું ચિત્ર તમારા મનની આગળ માનસિક દૃષ્ટિવડે ઉભું કરો. તેને જોયા કરો. ૩

થોડા દિવસના અભ્યાસથી તમારા સ્વભાવમાં મોટો ફેરફાર થયેલો તમે જોશો. એ ગુણ તમારામાં સારી રીતે પ્રગટ ન થાય ત્યાં સુધી નિરંતર તેનું ધ્યાન કર્યા કરો. વચમાં આંતર પડવા ન દો. નિયમિતપણું એ અભ્યાસના ફળનું ઉપયોગી અંગ છે. અને કર્મની સત્તા તોડવાનું અમોઘ શસ્ત્ર છે. ૪

જે ગુણની જરૂર તમને હોય તેનું ચિત્ર હૃદયપટ પર ચિતરી તેનું ચિંતન કરો. જેમ તમારો પ્રેમ તે ગુણ તરફ

વધશે તેમ તમે ગુણવાન બનશો. તેથીજ નિર્ણય થાય છે કે વિચારથી ચારિત્ર ઘડાય છે. ૫

અત્યારના દૂષણો ગયા કાળના વિચારના પરિપાક રૂપ છે. અને વર્તમાન વિચારથી તેમાં ફેરફાર થઈ શકે છે. પૂર્વના કર્મબળ સામે તેનાથી વિરોધી પ્રબળ મનોપરિણામને તેના સામે પ્રેરી તેનો વિનાશ કરી શકાય છે. આવા સાદા પણ અમોઘ નિયમમાં થોડા મનુષ્યોને વિશ્વાસ છે. ૬

વિચારમાં અદ્ભૂત શક્તિ ઉત્પન્ન કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે. આત્મા સત્તાપણે પરમાત્મા જ છે અને તેમાંથીજ આ શક્તિ બહાર આવે છે. ૭

પોતે શું છે, કેવા નિયમને આધીન છે, એ નિયમને કેવી રીતે અમલમાં મૂકવાથી પોતાની ઉન્નતિ સાધી શકાય તેમ છે, એ જાણ્યા પછી તેનો વિકાશ ઘણી ઝડપથી થાય છે. ચારિત્રાવરણનું બળ તેના ઉપાયો હાથમાં લેવામાં નથી આવ્યા ત્યાં સુધી છે. ૮

એક પરમયોગી અને એક વિષયી પામરજીવ એ બન્ને પોતાના વિચારના ભેદથીજ તેવા થાય છે. મનુષ્યો એ શક્તિને જો સમજણ પૂર્વક વાપરતાં શીખે તો તેની સત્તામાં રહેલ પરમાત્મ સ્વરૂપ થોડા વખતમાં પ્રગટ થાય તેમાં જરાપણ શંકા જેવું નથી. ૯

દરેક ઇચ્છા ઇચ્છાના વિષયને મેળવી લે છે. ઇચ્છા અને સંકલ્પ બળ એ બન્નેમાં ભેદ એ છે કે ઇચ્છા બહા-

રના પદાર્થમાં આસક્ત થાય છે. તેમાં શુભાશુભનો કે યોગ્યાયોગ્યનો વિવેક હોતો નથી, સંકલ્પ બળ એ એકઠા થયેલા અનુભવના બળથી યોગ્યાયોગ્યનો નિર્ણય કરી કલ્યાણના માર્ગ તરફ પ્રવૃત્તિ કરે છે. ૧૦

એક પ્રબળ ચારિત્રવાન પુરુષ અને બીજા નિર્બળ પામરજીવ વચ્ચે તફાવત એટલોજ છે કે તે આત્મા સહજ પ્રલોભનથી પોતાના નિર્ણિતમાર્ગ ત્યજી દઈ બાહ્ય આકર્ષણથી દોરવાય છે. ત્યારે સબળ આત્મા પોતાનો આંતરિક અનુભવ અને વિવેક જે માર્ગ બતાવે છે ત્યાં આગ્રહપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે. ૧૧

નિર્બળ મનુષ્ય ઉપર ચોક્કસ આધાર રાખી શકાય નહિ. તેમાં વળી જે કામમાં પ્રલોભનો અને આકર્ષણો વિશેષ હોય ત્યાં તો તે માણસ નકામો છે, ત્યારે પ્રબળ સંકલ્પવાન મનુષ્ય તેવાં સબળ નિમિત્તોની વચમાં એક સરખો દૃઢ રહે છે. ૧૨

દરેક સારી યા માઠી ઇચ્છા અમુક જાતનાં કર્મ ઉત્પન્ન કરે છે અને તે કર્મના પરિપાક કાળે આત્માને તેજ ફળ મળે છે. આ નિયમ કર્મ બાંધવામાં અને કર્મ વિખેરી નાખવામાં સર્વ કરતાં ઉપયોગી સ્થાન રોકે છે. ૧૩

મનુષ્યોને કોઈ પણ પ્રકારની ઈચ્છા કરતા પહેલાં બહુ વિવેક કરવો જરૂરનો છે. તેને ખબર નથી હોતી કે તે પ્રબળ ઇચ્છા દ્વારા કેવા સામર્થ્યને ગતિમાન કરે છે.

તેના વિકાશના વખતમાં તે ઇચ્છા મહાન્ વિઘ્નરૂપ થઇ આડી ઉભી રહે છે. પ્રબળ વાસનાવાળી ઇચ્છા તેનો સંયોગ મેળવી આપ્યા વિના રહેતી નથી. તેની પાસે અસાધારણ પુરૂષાર્થ કરાવી તે ઇચ્છા તેના ઇષ્ટ ભાવનો મેળાપ કરાવે છે.૧૪

પણ તે પાસ થાય પછી તે આત્માની શું અવસ્થા થાય છે તે જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ જોતાં બહુ ખેદ અને પરિતાપ ઉત્પન્ન કરાવે છે. એ ઇચ્છિત વિષયની પ્રાપ્તિ આત્માના વિકાશમાં સહાયક થવાને બદલે ઉલટી વિઘ્ન કરનારી થાય છે. પછી તો તે મનુષ્ય ભોગનો એક કીડોજ બની રહે છે. ૧૫

યશની, કીર્તિની ખ્યાતિની લાલસા પણ મનુષ્યને પામર બનાવી મૂકે છે. ઘણા મનુષ્યો તેના ગુણ બોલે, લોકોમાં વાહવાહ કહેવાય અને સર્વનું ધ્યાન તેના તરફ ખેંચાય એવી એવી ઇચ્છાઓ કરે છે, પણ તેમને એમ ખબર નથી હોતી કે મનુષ્યોના તેવા અભિપ્રાયનો બોજો ઉપાડવાનું કામ દુષ્કર છે. ૧૬

યશની લાલસા માટે, મનુષ્યોના અભિપ્રાયને માન આપી પોતાની સ્વતંત્રતા દબાવી દેવી પડે છે વેચવી પડે છે. પોતાની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ પોતાનો સાચો અભિપ્રાય દબાવી રાખી લોકોનો યશ ખરીદવા માટે પોતાનું પ્રિય ધન વાપરવું પડે છે. કીર્તિરૂપી ભયંકર પિશાચને સાચવવા માટે પગલે પગલે નુકશાનમાં ઉતરવું પડે છે. પોતાની મોટાઇનો ઘંટ નિરંતર

ગળામાં ઉપાડવો પડે છે. આમ ઇચ્છાનાં ફળો ભોગવ્યા સિવાય તેનો છુટકો થતો નથી. ૧૭

ખરી કીર્તિતો મનુષ્યોના સદાચરણનો પડછાયો છે, તેનાં સત્કર્મોની પાછળ તે પોતાની મેળેજ આવે છે. આ સત્કર્મો કાંઈ કીર્તિ ખાટવા માટે કરવાના નથી, તેવી ઇચ્છા કરવી તે પોતાની સ્વતંત્રતા ઉપર અંકુશ મૂકવા જેવું છે. ઉત્તમ કાર્યો કરવાની ભલે ઈચ્છા કરો, પણ તે કીર્તિ મેળવવા માટે નહિ. પણ કેવળ આત્મ વિકાશ માટે સત્કર્મો કરો. ૧૮

કીર્તિએ લાખો જીહ્વાવાળી શક્તિની છે, તેની થોડી જીભો તમારા ગુણ ગાતી હોય છે ત્યારે બીજી થોડી જીભો નિંદાનું કાર્ય કરતી હોય છે. તમે કેટલાનું મન સાચવશો, દરેકનો સરખો અભિપ્રાય થાય તેટલા ખાતર તમારી સ્વતંત્રતા ગુમાવવી તે ઠીક નથી. વિવેક વિનાની ઇચ્છા નુકશાનકારક છે. તમારી પ્રવૃત્તિ અધોગતિના માર્ગે લઇ જવાની હોવાને બદલે આત્માના અનંતગુણો પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગવાળી હોવી જોઇએ. ૧૯

આગળ વધવા ઇચ્છતા મનુષ્યે સારી ઇચ્છાઓ ત્યાગવાની નથી, મનુષ્ય ઇચ્છાના બળથી આગળ ધકેલાય છે. એક ઇચ્છાના વિષયની પ્રાપ્તિ થતાં બીજી ઇચ્છાથી પ્રેરાઈ આગળને આગળ ગતિ કરતો રહે છે. આત્મા આગળ પ્રવૃત્તિ શોધતો અટકી પડે તો ત્યાંથી તેનો વિનાશ આરંભાય છે. કેમકે પ્રવૃત્તિનો મૂળ હેતુ આત્માની પૂર્ણતા પ્રગટ કરવાનો છે [illegible] પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં ઇચ્છાને ગુમાવવી

તે પ્રગતિને અટકાવવા તુલ્ય છે. આથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે તમે જે કાંઇ ઇચ્છા કરો તે પહેલાં તમારે બહુ વિવેક કરવાનો છે. ૨૦

ઇચ્છાના પ્રબળ શસ્ત્રનો ઉપયોગ પોતાનો ઘાત કરવા માટે નહિ પણ રક્ષણ કરવામાં કરવો ઉચિત છે. ઇચ્છાથી ઉત્પન્ન કરેલા શુભાશુભ કર્મનો અનુભવ કર્યા વિના જીવથી છુટાતું નથી. વિષયનો લોલુપી આત્મા વસંતની મધમાખીની માફક એક પુષ્પથી બીજા અને બીજાથી ત્રીજા પુષ્પનો રસ ચુસવા માટે ભમ્યાજ કરે છે. તેને ખબર નથી કે રસનો સમુદ્ર તો પોતેજ છે, અને આ પુષ્પ તો થોડા વખત પછી કરમાઈ જવા માટે નિર્માયેલ છે. માટે આત્મા વિવેકવાળી બુદ્ધિનો જો બરાબર ઉપયોગ કરે તો જીવનનો અંતિમ મર્મ અને રહસ્ય સમજી શકે તેમ છે. ૨૧

પ્રકરણ ૯ મું.

પવિત્રતા.

પવિત્રતા સિવાય કોઇ પણ રીતે ખરો આત્મવિકાશ થઇ શકતો નથી. આત્મા મન વચન શરીરના વિકારોને વશ ન થઇ રહે પણ મન વચન શરીર આત્માને આધીન રહી વર્તી શકે તેનું નામ પવિત્રતા છે.આત્માના માર્ગમાં આગળ

વધવા ઇચ્છતા જીવોને માટે આ પવિત્રતા એ મુખ્ય સાધન છે. ૧

સામાન્ય મનુષ્યોનું જીવન ઘણે ભાગે ઇન્દ્રિયોને આધીન હોય છે; તેઓ ઇન્દ્રિયોમાં રમ્યા કરે છે, તેઓ જ્યાં જશે ત્યાં ત્યાં ઇન્દ્રિયોનાના વિષયો તરફ જ તેમનું ધ્યાન ખેંચાતું હોય છે, વિકારો અને હલકી ઇચ્છાઓના ગુલામ બની રહે છે. તે તે વિષયો મેળવવા માટે ઘણી મુશ્કેલીઓમાં ઉતરે છે, પરિણામે ઈષ્ટાનિષ્ટ વિષયોની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિમાં વિવિધ દુઃખનો અનુભવ કરતાં અનેક ભવના અનુભવોને સાથે લઈ તેઓ આગળ વધે છે. ૨

અનેક સારા ખોટા અનુભવોના અંતે તેમના મનનો વિકાશ થાય છે, એટલે હવે તેઓ મનમાં રમ્યા કરે છે. ઇન્દ્રિઓના સુખ કરતાં મનનાં સુખ હવે તેમને સારાં લાગે છે. તે મનના વિશેષ અનુભવોના અંતે જીવોને આત્માનું સુખ સારૂં લાગે છે અને મનની કંટાળા ભરેલી વિકલ્પ જાળમાંથી ઉદાસીન બને છે. ૩

આ આત્માનું સુખ મેળવવાના પ્રસંગમાં પૂર્વના ઇન્દ્રિયો તથા મનના લાંબા વખતના પરિચયના પરિણામે તેઓએ જે હલકા સંસ્કારોનો સંગ્રહ કર્યો હોય છે તેની સાથે તેઓને યુદ્ધમાં ઉતરવું પડે છે. પ્રબળ ઇચ્છાશક્તિના બળ વડે છેવટે આ વાસનાઓનો પરાજય અને આત્માનો વિજય થાય છે ૪

આ યુદ્ધના પ્રસંગે એ જુના સંસ્કારોવાળી વાસના

તથા કામનાઓનું કેટલું બધું બળ સત્તામાં જમા થયેલું છે તેનો ખ્યાલ આવે છે. મનની વૃત્તિઓની શક્તિ કેટલી પ્રબળ છે તે તે વખતે જાણવામાં આવે છે. જે વિકારો નાશ પામ્યા છે એમ માનતો હતો તે હવે ઉંઘતા પડયા હતા પણ નાશ પામ્યા નથી એમ સમજાય છે. જે લાગણીઓના આવેશો પોતાને આધીન થયા છે એમ જાણતો હતો તે સહજ નિમિત્ત મળતાં કેવા પ્રબળ જોરમાં અચાનક પ્રગટી નીકળે છે તે હવે સમજાય છે. આ વૃત્તિઓનો નાશ ઘણા લાંબા વખતે થાય છે. મન તથા ઇન્દ્રિયોની ગુલામગિરિમાંથી છુટવું તે સામાન્ય વાત નથી. ૫

ઇન્દ્રિયો તથા મનને લાંબા વખતથી અમુક પ્રકારની વિરૂદ્ધ ગતિ મળેલી છે, તેનો વેગ બદલાવવામાં નવો વેગ આપવો પડે છે, તે વખતે ઘણું બળ વાપરવું પડે છે. ટેવાયેલાં મન તથા ઇન્દ્રિયો આપણી ઇચ્છા ન હોવા છતાં ઇચ્છા વિરૂદ્ધ વર્તન કરી લે છે. ક્રોધાદિને અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં તેવા વિષમ પ્રસંગમાં તેવાં નિમિત્તો મળતાં જોર ઉપર આવી જઈ આપણી ઇચ્છા વિરૂદ્ધ પ્રગટી નીકળે છે. ૬

આવા હલકા સ્વભાવની શુદ્ધિ કરવામાં ઉત્સાહ સાથે વિવેકપૂર્વક કામ કરવાની જરૂર છે. આ બધી વિપરીત ગતિને સુધારવાનો ઉપાય એ છે કે સારા વિચારોને મનમાં એટલા બધા ભરવા કે અશુભ વિચારોને મનમાં રહેવાને સ્થાન જ ન મળે. ૭

ઇન્દ્રિયોના વિકારોનું મૂળ મનમાં છે. મનને જ જો કોઇપણ શુભ વિચાર, પવિત્ર જાપ કે કોઇપણ સદ્ગુણના આધારે પરિણમાવી દેવામાં આવે અને તે અભ્યાસ નિરંતર ઉત્સાહ પૂર્વક લાંબા કાળ સુધી કરવામાં આવે તો આ સર્વ અપવિત્રતા કે અશુદ્ધિને પવિત્રતાના રૂપમાં બદલાવી શકાય તેમ છે. ૮

આમ શુભ વિચારો મનમાં ખુબ ભરવામાં આવે તો પછી અશુભ વિચારોનો નવો ઉમેરો થતો અટકે છે, નવું પોષણ તેને મળતું નથી અને પૂર્વના સંસ્કારો નાશ પામે છે કે શુભમાં પરાવર્તન પામી–બદલાઈ જાય છે. ૯

અહીં વિશેષ સાવચેતી એ રાખવાની છે કે આ બાબતમાં હલકી સોબત અને વિપરીત સંયોગોથી જીવે બહુ જ દૂર રહેવું જોઇએ. એક માણસ કામવાસનાના દુર્ગુણ ઉપર વિજય મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે, તે જાણે છે કે હવે તેવા વિચારો ઉઠતા નથી એટલે વાસના મરી ગઇ–નાશ પામી હશે, પણ તેવા એકાંત વાસમાં તેવા વિપરીત સંયોગોમાં રહેવામાં આવતાં તે વાસનાની વૃત્તિઓ જાગૃત થઈ આવે છે, મન ઉપર સંયમ રહેતો નથી. ૧૦

આ વખતે તેને એમજ લાગે છે કે આ શો ગજબ ! આજ સુધીની મહેનત ઉપર પાણી ફરી વળ્યું ! મને જરા પણ ફાયદો થયો નથી. વાત પણ ખરી છે કે અગ્નિનો એક તણખો પણ જ્યાં સુધી અગ્નિના દાહક ગુણને ધરાવતો પડયો હોય છે, ત્યાં સુધી તેમાંથી ગામના ગામોનો નાશ કરવો

હોય તો કરી શકાય છે તેમ એકાદ દુર્ગુણનું બીજ સત્તામાં પડ્યું હોય છે ત્યાં સુધી તેનો જરા પણ વિશ્વાસ કરવો તે યોગ્ય નથી. ૧૧

માટે જ્યાં સુધી પોતાની વાસનાને ગમે તે પ્રસંગે નાશ કરી શકે, રૂપાંતરમાં પલટાવી શકે. તેટલી પ્રબળતા પોતામાં પ્રગટ ન થઈ હોય ત્યાં સુધી જેમ બને તેમ તેવા વિષયોથી વિષયના પોષક અને ઉત્તેજક દ્રવ્યોથી દૂર રહેવું જોઇએ તેમાં જ લાભ રહેલો છે. ૧૨

જેઓ વિષય વાસનાને હઠાવવા માંગતા હોય તેમણે કામને ઉત્તેજીત કરનાર નવલકથાઓ, વાર્તાઓ, વિષયરસને પોષનારાં નાટકો; અને વિષયોને જાગૃત કરે તેવા મનુષ્યોના સહવાસથી દૂર રહેવું જોઇએ. માદક ખોરાક ઓછો કરવો; તેવાં સ્ત્રી પુરુષોના સહવાસવાળા સ્થાનમાં કે તેની નજીક ન રહેવું, તેવી જાતના વાર્તાલાપ ન કરવા, તેવાં દૃશ્યો નજરે ન નિહાળવાં, પૂર્વના વિષયના અનુભવને સ્મરણમાં ન લાવવા, અને વિષયોને ઉત્તેજક પદાર્થોનો ભોગ કે ઉપભોગ ત્યાગવો જોઇએ. ૧૩

મનુષ્યોની મનોવૃત્તિઓ બધો વખત એક સરખી રહેતી નથી, જ્યારે નીચ વૃત્તિઓનું જોર ઓછું હોય છે ત્યારે ઉચ્ચ વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન કરવાનું કામ સ્હેલું થાય છે, તે પ્રસંગ પલટાઈ જતાં અને નીચ વૃત્તિઓની પ્રબળતાનો ઉદય થતાં તેવા પ્રસંગે તે વૃત્તિઓને પોષક તત્ત્વવાળા

દેખાવો કે સમાગમો થતાં મનુષ્યો પોતાના મનનું સમતોલન-પણું-સ્વાધીનપણું ખોઈ બેસે છે. ૧૪

આવા પ્રસંગે ઇષ્ટ દેવનું સ્મરણ કરવાથી પવિત્ર ગુરુઓને યાદ લાવવાથી, તેમના મનોબળનું પ્રબળ અને પવિત્ર ચિત્ર હૃદય આગળ ખડું કરવાથી કે તે સ્થાનનો ત્યાગ કરી કોઇ સત્પુરૂષોના સમાગમમાં જઈ પહોંચવાથી તે ભાવનાનો પ્રવાહ બદલાવા માંડે છે. હલકી વૃત્તિઓનું બળ ઓછું થાય છે અને મનની નિર્મળતાને પોષણ મળવા લાગે છે. ૧૫

જો વાસના ઉપર કાબુ મેળવવો હોય તો અપવિત્ર વિચાર કે તેવો સહવાસ ઉત્પન્ન કરવાં કે મેળવવામાં કેટલું બધું જોખમ રહેલું છે તેનો ખુબ વિચાર કરવો. જ્યારે જ્યારે આવી હલકી લાગણીઓ ઉઠવા માંડે કે તરત જ મનને તે વિચારની વિરોધી જુદી દિશામાં વાળી દેવું અને તેનાથી જુદીજ જાતના વિચારો કરવાનું શરૂ કરવું. આવા પ્રસંગે આના જેવો બીજો કોઇ સલામતિ ભરેલો માર્ગ નથી. ૧૬

જ્યાં પવિત્રતા છે ત્યાંજ આત્મિકબળ પ્રગટે છે. જે મનુષ્ય શરીરથી મનથી કે નીતિથી જેટલો નબળો છે તેટલા પ્રમાણમાં જ હલકો સ્વભાવ તેના ઉપર સત્તા ભોગવે છે. ૧૭

પવિત્રત[illegible]મિક બળનો, અમરતાનો, પ્રકાશનો,

શાંતિ અને અનંત શક્તિનો માર્ગ છે, જ્યાં જેટલા પ્રમાણમાં પવિત્રતા રહેલી છે ત્યાં તેટલા પ્રમાણમાં પ્રભુતા પણ રહેલી હોય છે. મનુષ્યો ! પવિત્ર બનો. પવિત્ર બનો ! પવિત્ર ન બનો તો દુઃખો સહન કરવાને તૈયાર રહો. ૧૮

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ત્યાગ

મનુષ્યો જેટલા પ્રમાણમાં ઇન્દ્રિયોને શાંત કરે છે અને મનને પવિત્ર તથા સ્થિર કરે છે તેટલા પ્રમાણમાં તે શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ કરી શકે છે. ૧

શુભાશુભ કર્મ કરવાથી તેની સત્તામાંથી જીવ અમુક શરીરના આકારો ધારણ કરે છે, તેમાં જીવન પ્રગટ થાય છે. અને તે શરીરોનો નાશ થવાથી નવાં નવાં શરીરો ગ્રહણ કરીને અનેક અનુભવો સાથે જીવન વિકાસ પામતું જાય છે. ૨

જીવ પ્રકૃતિમાં–પુદ્દગલમાં પ્રગટ થાય છે, પોતાની આસપાસના પુદ્દગલોને ખેંચે છે, તેના આકાર-શરીર રચે છે. જીવનનાં કર્તવ્યો બજાવતાં તે શરીર ઘસાય છે, તેનાં તેનાં પરમાણું વિખરાઈ જાય છે, તેનું સ્થાન નવાં પરમાણું ગ્રહણ કરીને જીવ વારંવાર પુરે છે. ૩

આકાર ઘસાય છે. નવાં પરમાણું તેમાં દાખલ થાય

છે. આમ વારંવાર પુદ્દગલો ગ્રહણ કરીને નવું શરીર રચવામાં અને તેને તાજું રાખવામાં પરમાણુઓનો ઉપયોગ કરીને જીવન આગળ વધે છે. ૪

નવાં પરમાણુ લીધા સિવાય આકાર લાંબો વખત ટકી શકે નહિ, પ્રવૃત્તિના માર્ગ ઉપર રહેવું, પરિણમાવવુ અને પોતાનું બનાવવું એ પોતાનો વિકાશ મનાય છે. ૫

નિવૃત્તિના માર્ગ તરફ વધતાં તેનાથી ઉલટો અનુભવ થાય છે કે, જીવન છે તે લેવાથી નહિં પણ તેનો ભોગ આપવાથી ટકી શકે છે. પરસ્પર આપ લે કરવાથી અને પરસ્પરના આધારનો નિયમ સ્વીકારવાથી સર્વ જીવો હયાતિ ભોગવે છે—અસ્તિત્વ ધરાવે છે. ૬

આ આકારવાળી દેહધારી દુનિયામાં આપણે એકલા રહી શકતાં નથી. બીજાં પુદ્દગલ પરમાણુ ગ્રહણ કરીને—વનસ્પતિ આદિ શરીરોનો ઉપભોગ કરીને દેવું કર્યા સિવાય આપણે આપણું શરીર ટકાવી શકતા નથી. આ દેવું આપણે ગ્રહણ કરેલી કોઇ પણ વસ્તુનો ભોગ, બીજા જીવોની હયાતિ માટે બચાવી કે ટકાવી રાખવા માટે આપીને વાળવાનું રહે છે.૭

આ ત્યાગ કર્યા સિવાય—ભોગ આપ્યા સિવાય મનુષ્ય આ સાકાર—દેહધારી વિશ્વમાં રહી શકે નહિ. આ સર્વ વિકાશનું મૂળ ત્યાગમાં છે, આ ત્યાગના પરિણામે સર્વ શુભ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ૮

જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરી—ગુરુ પાસેથી જ્ઞાન લઇ તેનો

પણ આપણે ત્યાગ કરી શકીએ છીએ–બીજાને તેનો લાભ આપી શકીએ છીએ અને તેવી રીતે ત્યાગ કરીને આપણે આગળ વધી શકીએ છીએ. ૯

બીજાને મદદ કરવા–આગળ વધારવા જે જે કામો કરવામાં આવે છે, જે જે ત્યાગ કરવામાં આવે છે. તે તે કાર્યો સિવાય બધાં કામોથી જીવો બંધાય છે. કર્મનાં ફળોની ઇચ્છા મનુષ્યને કર્મના બંધથી બાંધે છે. આવાં બંધનોથી મુક્ત રહેવું હોય તો કાર્યના ફળનો ભોગ આપતા શીખવું જોઇએ. ૧૦

સત્કાર્યના ફળનો ઉપયોગ બીજાને મદદ માટે કરો. તે મદદના ફળના બદલાની આશા રાખ્યા સિવાય પરમાર્થ અર્થે તમે કાર્ય કરો. કર્મના ફળનો ભોગ આપવામાં આવે છે ત્યારે નવીન કર્મ બંધનો બંધાતા નથી અને આત્માની આવી નિર્લેપ–અબંધક પ્રવૃત્તિથી પૂર્વનાં કર્મ નિર્જરી–નાશ પામી જાય છે અને તેમ થતા આત્મા પોતાના સત્ય સ્વરૂપે પ્રકાશતો જાય છે. ૧૧

નવીન બંધનવાળી લાગણીવાળા પ્રવૃત્તિ માર્ગનો જ્યાં અંત આવે છે અને પોતાના આત્મા તરફ પાછું વળવાનું થાય છે, ત્યાંથી નિવૃત્તિના માર્ગનો પ્રારંભ થાય છે. ૧૨

આ નિવૃત્તિના માર્ગે ચાલતાં શરૂઆતમાં સર્વ વસ્તુઓનો અને તેના ઉપરની આસક્તિનો ત્યાગ કરવો પડે છે, તે વખતે જીવને બહુ દુઃખ થાય છે, કેમકે નિવૃત્તિના માર્ગની

શાંતિનો આસ્વાદ હજી તેને મળ્યો નથી અને પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો પડે છે. આ આધાર વગરના માર્ગ પર ચાલવા જેવું મુશ્કેલી ભરેલું લાગે છે. ૧૩

છતાં હે આત્મદેવ ! આવે વખતે તું ગભરાઈશ નહિ. શાશ્વત તત્ત્વ સાથે સંબંધ કરવા માટે અને તેને પ્રગટ કરવા માટે તારે ક્ષણિક વસ્તુઓનો ભોગ આપવોજ જોઇએ.તે ક્ષણિક વસ્તુ સાથેનો સંબંધ છોડવોજ જોઇએ. આ સ્થિતિમાંથી પસાર થયા વિના કોઈ પેલી પાર પહોંચી શકે નહિ, પેલીપાર પહોંચ્યા પછી તેને તે જીંદગી આનંદમય લાગે છે. ૧૪

જેઓ પોતાની વ્યવહારૂ જીંદગીને ચાહે છે તેઓ આત્મિક જીંદગી ખોવે છે અને જેઓ આ વ્યવહારૂ જીંદગી ત્યાગે છે તેઓ આત્માના અનંત જીવનમાં જીંદગીનું સ્થાન પામે છે. ૧૫

જ્યાં સુધી આ હલકા તત્ત્વો સાથેનો સંબંધ છુટે નહિ ત્યાં સુધી ઉચ્ચ જીવનનો અનુભવ કદી થઇ શકે જ નહિં. આપ્રકૃત્તિ જન્ય જડ પૌદ્ગલિક જીવન અને આત્મિક જીવન વચ્ચે બીજો કોઈ માર્ગ નથી, તેની વચ્ચે પડેલો આ માયાનો અખાત ઓળંગવોજ જોઇએ. અહીં તેને પોતાને પોતાના એકલા પરજ આધાર રાખવો પડે છે. માયાવી આકારોવાળા બધા આધારો છોડી દેવા પડે છે. આ વખતે બધું શૂન્ય અને નિરાધાર જેવું લાગે છે. ત્યાં શાંત જીવનવાળી ખાલી જગ્યા સિવાય બીજું કાંઈ જોવામાં આવતું નથી, ત્યારેજ આ જીવનની શૂન્યતામાંથી શાશ્વત પ્રભુ પ્રગટે છે. ૧૬

જેણે જેણે આ વિનશ્વર વિશ્વના જડ પ્રકૃતિવાળા દાદર ઉપરથી આગળ કુદવાની હિંમત કરી છે તેઓજ પરમ શાંત, અનંત અને અવિચળ સ્થાન પર આવીને સ્થિરતા કરી રહેલા છે. ૧૭

જેઓ ભૂતકાળમાં આત્મિક જીવનની આવી સ્થિતિએ પહોંચ્યા હતા તેમને બધાને આવોજ અનુભવ થયો હતો. દેહાદિ આકારને લગતી તમામ હલકી વાસનાઓ–ભાવ–નાઓનો ત્યાગ કર્યા સિવાય સર્વની આહૂતિ આપ્યા વિના કદી પણ આત્મજ્યોતિ પ્રગટ થવાનીજ નથી. ૧૮

હલકા સ્વભાવને આપણે બાળી નાખવોજ જોઇએ. આપણા પોતા સિવાય આ કામ કોઇ બીજા પાસે કરાવાયજ નહિ, એ તો જાતેજ જ્ઞાનાગ્નિ સળગાવવી અને તેમાં જાતેજ હોમાવું જોઇએ. ૧૯

આ જડ વસ્તુની આસક્તિવાળી જીંદગી વાસનામય જીવને છોડી દ્યો, સર્વસ્વનો ત્યાગ કરો, તમોને સમજાય ત્યાં સુધીની કોઈ પણ ચીજ બાકી રાખશોજ નહિ. આત્મા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખજો. તે તમને દગો દેશેજ નહિં. આ સર્વસ્વના ત્યાગે અનંત જીવોને અનંત જીવનમાં મેળવી દીધા છે. ૨૦

જીવન લેવામાં નથી પણ આપવામાં છે. માલીકી મેળવવામાં નથી પણ પોતાની પાસે જે કાંઈ હોય તે આપી દેવામાંજ પૂર્ણ જીવન રહેલું છે. શ્રદ્ધા રાખો. દિવ્ય જીવનની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવાનો સર્વસ્વ ત્યાગ એ એકજ માર્ગ છે. ૨૧

શરીરો મર્યાદિત છે. આત્મા મર્યાદિત છે. માટેજ શરીરો ગ્રહણ કરીને જીવે છે અને આત્મા આપીને-ત્યાગ કરીને જીવે છે. જેટલાં પ્રમાણમાં માયાવી આકૃતિઓની આસક્તિમાંથી આપણે ખાલી થઇએ છીએ તેટલા પ્રમાણમાં દિવ્ય પૂર્ણતા આપણી અંદર પ્રગટે છે. ૨૨

નિવૃત્તિ માર્ગનું મુખ્ય લક્ષણ ત્યાગ છે અને ગ્રહણ કરવું તે આ જડ પ્રકૃતિના બનેલા શરીરમાં વારંવાર આવવાનું લક્ષણ છે. આપો. આપવાથીજ જીવી શકાશે. નિવૃતિના માર્ગમાં ત્યાગ એજ સહાયક ભોમિયો થઇને આત્માને આગળ દોરે છે. ૨૩

જ્યાં સુધી આ શરીરની સાથે એકતા-અભેદતા માનીને જીવ તેને વળગી રહે છે ત્યાં સુધી ત્યાગ કરવામાં જીવને ભય અને ઉદ્વેગ થાય છે, ત્યાગ દુઃખરૂપ લાગે છે પણ જ્યારે વિવિધ આકારોમાં રહેલા આત્માને જોવાનો અનુભવવાનો આ જીવ પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે ત્યાગ એજ આનંદરૂપે અનુભવાય છે, ત્યાગમાંજ આનંદની ઝડી વરસે છે. ૨૪

આધ્યાત્મિક જીવનનો એક ક્ષણવાર પણ ઝાંખો પ્રકાશ આ જીવના અનુભવવામાં આવે તો આ વારંવાર પલટાતી દુનિયાનું ખરૂં રહસ્ય સમજવામાં આવે અને જગત જેને કિંમતિ વસ્તુ ગણે છે તે સર્વની અસારતા જણાયા વિના ન રહે. ૨૫

જે મનુષ્ય આકારમાં જીવે છે તે દર ક્ષણે મરણ પામી રહ્યો છે, કેમકે આકાર દર ક્ષણે બદલાયા કરે છે, માટેજ તે મરણાધીન છે. જે આત્મામાં જીવે છે તે અમર થાય છે, કેમકે તેજ ખરૂં જીવન છે. ૨૬

આ જીવન જીવવા માટે હલકા સ્વભાવવાળી લાગણીઓની ઉપેક્ષા કરો, તેને સાંભળવાની પણ ના પાડો, અને જ્યાં સુધી આત્મિક જીવન જીવતાં આવડે ત્યાં સુધી દર પળે આ પ્રમાણે જીવન ગાળવાનો નિશ્ચય કરો. આત્મિક જીવન સદા પ્રગટ થતું રહે તે માટે હલકા–માયિક તત્ત્વનો ભોગ આપો. આજ મુમુક્ષુઓનું જીવન છે. ૨૭

સ્વાર્થને સર્વદા ભૂલી જાઓ. સ્વાર્થ ત્યાગ એ તમારૂં સ્વાભાવિક જીવન થઈ રહે તેને માટે નાનામાં નાના સ્વાર્થ ત્યાગથી શરૂઆત કરી સર્વસ્વ ત્યાગની છેલ્લી ટોચે પહોંચો. ૨૮

એક હાથમાં સંકલ્પ બળરૂપ હથોડો લ્યો અને બીજા હાથમાં વિચાર રૂપી ટાંકણું પકડી જીવનના કારીગર બનો. ૨૯

પત્થરમાં રહેલી મૂર્તિને કારીગર પોતાના હથોડા અને ટાંકણા વતી જે આડે વિઘ્નરૂપ છે તેને બહાર ફેંકી દઈ મૂર્તિને બહાર લાવે છે. તેમ જ્યાં સુધી તમારી અંદર રહેલ પ્રભુ ન દેખાય ત્યાં સુધી તેને આવરણ કરનારી શરીર તથા મનની લાગણીઓ રૂપ ધુળને બહાર કાઢી નાખો. તેમ કરવાથી આ મનુષ્ય જીવનમાંથી દિવ્ય પ્રભુ તેના સુંદર સ્વરૂપમાં પ્રગટ થશે. ૩૦

પ્રકરણ ૧૧ મું.

દિશા બદલાવો.

બંધનથી મુક્ત થવામાં જ્ઞાનની જરૂર છે. ગમે તે રીતે પણ તમે બંધાયા છો, એ બંધનના કારણો જાણો અને પછી બંધન તોડવાનાં સાધનો તૈયાર કરી તેની પાછળ સંપૂર્ણ બળથી પ્રયત્ન કરો. ૧

જીવને ધનાદિમાં સંતોષ હજી થતો નથી તેનું કારણ એ છે કે તે, જેનો સંગ્રહ કરવા ઇચ્છે છે તે વસ્તુના સ્વભાવમાંજ અપૂર્ણતા રહેલી છે.જેમાં પૂર્ણતા રહેલી છે તેવા આત્મપ્રકાશને પ્રગટાવવાથીજ સંતોષ કે શાંતિ મળશે. ૨

જીવની અત્યાર સુધીની જીંદગી જડ પ્રકૃતિને અનુસારે હતી, તેને હવે આત્માને અનુસરતી બનાવો. જીવે અત્યાર સુધી આ ભૌતિક માયાને મુખ્યસ્થાન પોતાના હૃદયમાં આપ્યું છે, હવેથી આત્માને મુખ્ય સ્થાન આપો તમારી કાર્યની દિશા બદલાવો અને તેના સહાયકોને પણ બદલો. ૩

માયાને માટે તમે માયાનીજ કિંમત આપી છે, હવે આત્માને માટે આત્માપરાયણતાવાળા શુદ્ધ ઉપયોગની કિંમત આપો. તમારા જીવનના રોમે રોમમાં અને ક્ષણે ક્ષણમાં શુદ્ધ ઉપયોગને સ્થાન આપો. ૪

આ માયાવી જગત અને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ વચ્ચે જમીન અને આસ્માન જેટલું અંતર છે. પ્રકાશ

અને અંધારા જેટલો તફાવત છે. નાની છોકરીઓ ધુડનાં કેલી ગૃહો અને ઢીંગલા ઢીંગલીઓની રમત રમે છે તેના જેટલી આ વિશ્વની માયાની કિંમત છે, તમારી સંગ્રહિત વસ્તુઓની તેનાથી વધારે કિંમત હોઈ શકેજ નહિ. ૫

તમારૂ દૃષ્ટિકોણુ બદલાવો, તેથી આ વિશ્વ તમને અત્યારે ભાસે છે તેના કરતાં કાંઈક જુદુંજ લાગવા માંડશે. આત્માજ તમારી ખરી ભૂખ ભાંગશે- સાચી શાંતિ આપશે. ઇન્દ્રિયોના વિષયો તમને સંતોષ નહિ આપે. અંતે વિરસ થઇ જશે, તેથી ઉત્પન્ન થયેલાં સુખ દુઃખના રૂપમાં બદલાઈ જશે. તેનો આનંદ શોકના રૂપમાં ફેરવાઇ જશે. ૬

વિષયોમાં આસકિત કરવાથી હેરાન થતાં, દુઃખી થતાં, વગોવાતા, કંગાલતાને ભોગવતા, નિરાશ થતા લોકોને જોઇને તેમાંથી કાંઈ ધડો લ્યો તો સારૂં, તમારો માર્ગ બદલાવો તો ઠીક, નહિતર જાતે ઠોકર ખાઇને તે પાઠ શીખવો પડશે. ૭

જુઓ વિષયોની ક્ષણિક રમણિકતા, તેના ઉપભોગની પાછળ થતો દુઃખનો અનુભવ, અને તેમાંથી અન્યરૂપે પ્રગટ થતી સુખની લાલસાઓ. ઓ અનંત શક્તિવાન્ આત્મા ! હવે તારા પોતાના સ્વરૂપ તરફ પાછો ફર. પ્રવૃત્તિના માર્ગથી નિવૃત્તિના ઘર તરફ જા. જો તો ખરો. ત્યાંજ શાંતિ, આનંદ પ્રેમ, જ્ઞાન અને અનંત જીવનના ભંડારો ભર્યા છે. ૮

આમ છતાં તું શા માટે બહાર ભટકે છે? વાત ખરી છે કે દુઃખ વિના સુખ ન હોય. દુઃખ વિના અનુભવ ન થાય. દુઃખ વિના સાચે માર્ગે ચડવાનું ન મળે, દુઃખને અંતે મળેલું સુખ વધારે રસમય લાગે છે. અનુભવથી—જાત મહેનતથી મળેલો માર્ગ બહુજ કિંમતિ જણાય છે. દુઃખ વિના સુખની કિંમત ન સમજાય, તાપ વિના શીતળતાની કિંમત ન અંકાય. ૯

આત્મદેવ! જો બહારના વિષયના માયિક સાધનોથી કંટાળ્યો હોય તો અંતરના સાધનો તરફ પાછો ફર. જે વખતે આ માયિક વસ્તુઓ તને આનંદ આપતી બંધ થશે. તે જ વખતે આંતરના આત્મિક દ્વારો તારા માટે ઉઘડશે, અને પ્રભુનો ઝાંખો પ્રકાશ આત્માન જ્યોતિ તારા હૃદયમાં પ્રગટવા લાગશે. આ પ્રભુનો પંથ છે તે તરફ હવે ચાલવા માંડ, એ પ્રભુના મંદિરનો માર્ગ છે. ૧૦

પ્રભુ બહાર કોઈ સ્થળે બેઠેલ નથી. તેતો તારા સાચા હું પણાની અંદર છે. તારા હૃદય મંદિરમા જ પ્રગટશે, તારી પાસેજ છે. અરે! તે તુંજ છે. એમ સમજીને સ્વસ્વરૂપમાં રહેવાવાળું જીવન ગાળવાનો નિશ્ચય કર આ અમુલ્ય તક ન ગુમાવીશ. અજ્ઞાનની રાત્રી ચાલી ગઈ છે, આત્મપ્રકાશનો આછો ભાસ શરૂ થયો છે. અરૂણોદયની પાછળ સૂર્યોદય છે. આંતર્ દૃષ્ટિ ખોલ. આમ ઘોર નિદ્રામાં ક્યાં સુધી ઘેરાતો રહીશ? ૧૧

તારૂં અંતઃકરણ ના કહે તે કાર્ય ન કરીશ—તે માર્ગે ન ચાલીશ. નિર્મળ અંતઃકરણમાંથી આવતો અવાજ એ જીવન પ્રભુનો અવાજ છે, તેને માન આપ. તેના કહેવા પ્રમાણે ચાલ. તારી દૃષ્ટિને વિશાળ બનાવ. આ માયાનો માર્ગ એ પ્રભુના માર્ગ વચ્ચે ઉભી કરેલી દિવાલ છે. તેને ભેદી નાખ. ઓળંગીને આગળ જા. ૧૨

ઓ મુસાફર ! ગમે તે જોખમે આ માયાના—વિષયોના કહેવાતા મીઠા આસ્વાદનો ભોગ આપ. તારી વિશ્વવ્યાપી ઇચ્છાઓને કાપી નાખ. સ્નેહનાં બંધનોને તોડી નાખ. આ માયાવી દીવાલની પાછળ જ સીધી સડકનો રાજ માર્ગ ત્યાંથી જ તારે આગળ વધવાનો સરલ માર્ગ પ્રભુના દ્વાર તરફ જાય છે. ૧૩

આ દિવાલને ઓલંઘ્યા વિના તું આગળ જઈ શકે નહિ. અનેક જીવો અહીં આવીને અટકી પડે છે. કેટલાક તો અહીં આવ્યા પછી પોતાની આગળ વધવાની અશકયતા સમજીને પાછા વળી જાય છે, પણ તું ગભરાતો નહિ તારા વિચારોને શુદ્ધ અને દૃઢ કર. માયાવી વિચા ાની શંકરતા—સેળભેળતા દૂર કર. ૧૪

એ જ દૃઢ નિશ્ચય. 'હું અનંત શક્તિવાન્ આત્મા છું. આખા વિશ્વને ધ્રુજાવવાનું મારામાં બળ છે, માયાએ દૂર હઠી મને માર્ગ આપવો જ જોઇએ.' આ વિચારોમાં લીન થા. બીજું ભાન ભૂલી જા. સ્થિરતા વધાર. જોતો ખરો. આ સ્વાર્થી માયાવી અજ્ઞાનતાનો કિલ્લો ધ્રુજવા લાગ્યો છે. અને

એ પડયો, એ પડયો, અરે ! ખરેખર તુટી જ પડયો. હવે રસ્તો સીધો અને મોટો આવ્યો છે, અખંડ પ્રયાણે અપ્રમત્તપણે આગળ ચાલ્યા કર. ૧૫

અરે ! આ બીજાનાં હલકા વર્તન તરફ તિરસ્કાર કેમ આવે છે ? આ જ વખતે અંતરમાંથી ધ્વનિ પ્રગટે છે કે એ પણ વિઘ્ન છે. જાગૃત થા. તેની પેક્ષા કર. તેની સત્તામાં રહેલા પ્રભુના–શુદ્ધ આત્માની સામી નજર કર. તેમ થતાં ગુણાનુરાગ પ્રગટવા માંડશે. દેહ દૃષ્ટિ ભૂલાશે, આત્માકાર વૃત્તિ થશે, સંયોગો બદલાવા લાગ્યા, વિચારો રૂપાંતરમાં પલટાવા લાગ્યા, તિરસ્કાર વૃત્તિ દૂર થઈ પ્રેમ સાચો પ્રેમ–આત્મભાવ પ્રગટ થવા લાગ્યો. ૨૬

એ પ્રભુ માર્ગના પથિક ! હજી આગળ ચાલ. પ્રતિકૂળ સંયોગો આવે છે તેને અનુકૂળ બનાવતો રહે. વિચારો બદલાવાથી પ્રતિકૂળ સંયોગો પણ સુખદાયી અને અનુકૂળ લાગશે. તેથી તારૂં આંતર બળ વધશે. નિર્બળતા દૂર થશે અનંત શક્તિવાન આત્મામાં તે નિર્બળતાને સ્થાન જ નથી. આદર્શરૂપ પરમાત્મા સામી નજર રાખ. એ પ્રભુને ગમે તેવું તારૂં વર્તન રાખ. હૃદયમાં તે પ્રભુના પ્રકાશને–જાગૃત બોધને પ્રગટેલો રાખ. એ પ્રકાશના તેજથી કામવાસનાના કચરાને શોધી કાઢી નિર્વિકલ્પ ધ્યાનની જ્વાળામાં બાળીને ભસ્મ કર. વિશ્વ તરફ પવિત્ર પ્રેમ પ્રગટાવતો રહે એટલે વિશ્વ અટવીરૂપ મટીને નંદનવન બનશે. વિઘ્નરૂપ થવાને બદલે મદદગાર થશે. ૧૭

પ્રકરણ ૧૨ મું.

વિચારની શક્તિ

વરાળ અને વીજળીની શક્તિથી જે મ્હાન કાર્ય ઘણી ઝડપથી અત્યારે કરી રહેલ છે. તેથી પણ વિશેષ અને ઘણું કાર્ય વિચાર શક્તિથી થઈ શકે છે.જેમ વીજળી તથા વરાળને અમુક યંત્રમાં ગોઠવવાની જરૂર પડે છે તેમ વિચાર બળને પણ અમુક મર્યાદામાં અમુક આકારમાં નિયમિત ગોઠવવાથી તેની ખરી શક્તિ બહાર કામ કરી બતાવે છે. ૧

જન્મોની પરંપરામાં રખડાવનાર જેમ વિચાર છે તેમ જન્મોની પરંપરાનો નાશ પણ વિચાર બળથી થઈ શકે છે, આ વિચારો પવિત્ર હોવા જોઇએ મનુષ્ય જેવા વિચારો કરે છે તેવો તે થઈ શકે છે. મનુષ્ય કરતાં વધારે ઉત્તમ કોઈ જીવન નથી તેમ મન કરતાં વધારે ઉત્તમ કોઈ સાધન નથી, પણ તે મનને બરોબર વાપરતાં આવડવું જોઇએ આ મનના વાપરવા ઉપર મનુષ્યનું ભવિષ્ય વિશેષ પ્રકારે આધાર રાખે છે. ૨

જેમ વરાળ આખી મીલને ગતિ આપે છે તેમ દરેક કામને ગતિ આપનાર વિચાર છે. વિચારની અસર જડ પ્રકૃતિ ઉપર પણ થાય છે. વિચારો એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે મોકલી શકાય છે, તેમાં જડ પ્રકૃતિરૂપે રહેલા સૂક્ષ્મ અણુઓ વિચારથી વાસિત થઈ તે બીજાને વાસિત કરે છે.

આમ પરંપરાએ સેંકડો અને હજારો માઈલ ઉપર રહેલા જીવોને વિચાર અસર કરી શકે છે. ૩

વિશ્વમાં પ્રવાહી પદાર્થો, હવાનાં અણુઓ અને તેનાથી પણ વિશેષ વિશેષ સૂક્ષ્મ અનેક જાતનાં અણુઓ છે તેમાંથી વિચાર પસાર થઇને, તેને પોતાના સમાન પરિણમાવીને દૂરને દૂર જઈ શકે છે. અને તે વિચારની સારી કે માઠી અસર જીવો ઉપર કરે છે. વિચાર મનની અંદર આંદોલનરૂપે દેખાય છે, તે આંદોલનો આગળ પાછળ આવેલી સૂક્ષ્મપ્રકૃતિને –પરમાણુઓને ચલાયમાન કરી તેની અસર જીવ ઉપર કરે છે. ૪

વરાળ અને વિજળીને પૈસાદાર લોકો પોતાને આધીન કરે છે. પણ વિચાર શક્તિ તો ગરીબ તેમ ધનાઢ્ય દરેકના લાભામાં છે. તેના નિયમો જાણવાથી તેના ખરા ઉપયોગ કરી ફાયદો મેળવી શકાય છે. ૫

વિચારો આંદોલનો ઉત્પન્ન કરે છે તેમજ તેની આકૃતિઓ પણ બંધાઇને દેખાવ આપે છે. મનુષ્યના જેવા વિચારો હોય અને તેમાં જેવી વાસના કે લાગણીઓ હોય તેવા પ્રકારના આંદોલનો મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તેટલા જ બળથી તેમાં ગતિ પ્રગટ થાય છે. ૬

સ્વાર્થી અને વાસનાઓવાળા હલકા વિચારોને લીધે હલકા પ્રકારની ગતિ મનમાં પ્રગટે છે પણ જો સારા અને નિઃસ્વાર્થી વિચાર હોય તો ઉંચા પ્રકારની માનસિક પ્રકૃતિમાં

આંદોલનો ઉત્પન્ન થાય છે. જેવા વિચારો અને જેવી વાસનાઓ હોય તેવા પ્રકારનું મનનું બંધારણ બંધાય છે. હલકા પ્રકારનું મન આત્માની ઉન્નતિમાં વિઘ્નરૂપ થાય છે. ૭

તેને સુધારવા માટે અશુભ વિચારો કરવાની ટેવ બંધ કરી તેનાથી જુદી જાતના સારા વિચારો કરવાની ટેવ વધારવી. શરૂઆતમાં તે કામ કઠણ તો લાગશે. કેમકે મનના પરમાણુઓ અશુભ વિચારના બંધાયેલાં છે, અશુભ વિચારથી ભરેલા છે, અને તે વારંવાર અશુભ વિચારોને જન્મ આપ્યા કરે છે. આ પમાણુઓનો નાશ ન થાય ત્યાં સુધી આ શુભ અને અશુભ વિચારો વચ્ચે યુદ્ધ ચાલુ રહેવાનું. ૮

છતાં જેમ જેમ શુભ વિચારોને મનમાં પ્રગટાવતા જઇએ છીએ તેમ તેમ અશુભ વિચારો ઉત્પન્ન કરનાર પરમાણુઓ મનમાંથી ઓછાં થતાં જાય છે. અને તેને સ્થાને શુભ વિચારોને અનુકૂળ પરમાણુઓ ગોઠવાતાં જાય છે. છેવટે શુભ વિચારોને પ્રગટાવી શકે તેવું મનનું બળ વૃદ્ધિ પામે છે. આમ શુદ્ધ પરમાણુઓથી માનસિક બળ બળવાન થતાં અશુભ મનનો પરાજય થશે. ૯

મનમાં સારા પ્રકારના આંદોલનો ઉત્પન્ન કરવાની ટેવ પડયા પછી સ્હેલાઈથી સારાં આંદોલનો ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. કેમકે એકવાર આ માર્ગે વિચારને જવા આવવાની ટેવ પડે છે. તો ફરી તે માર્ગે ચાલવાનું કામ વિચારને સુલભ થઇ પડે છે. ૧૦

દૃષ્ટાંત તરીકે પરમાત્માના નામની સ્મરણ કરવાની ટેવ મનને પાડવાથી તે કામ કરવાનું મનને સ્હેલું થઈ પડે છે. જો બીજાના દોષો જોવાની કે અવગુણ બોલવાની ટેવ મનને પાડવામાં આવે તો બીજાના ગુણો જોવાનું કામ ઘણું કઠણ થઈ પડે છે. ૧૧

મનના ખરાબ વિચારે દૂર કરવાનો એક ઉપયોગ એ છે કે મનમાં તેવા વિચારોજ ઉત્પન્ન થવા ન દેવા. પણ આ માર્ગ તો જેણે વિશ્વની વિવિધ પ્રકારની ઇચ્છાઓનો ત્યાગ કર્યો હોય અને જેને તેવા કોઇ પણ હલકા પ્રકારની લાગણીઓ ન હોય તેવા પરમ વૈરાગીને માટે અનુકૂળ છે. ૧૨

પણ જેને તેવો વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ પ્રગટ થયો નથી તેમણે તો તેવા હલકા વિચારને સ્થાને તેનાથી વિરૂદ્ધ સ્વભાવવાળો કોઈ પણ શુભ વિચાર સ્થાપી દેવો અને વારંવાર તેવા વિચારના પુનરાવૃત્તિ—ફરી ફરીને તેના તેજ વિચારો કર્યા કરવા તેથી અશુભ વિચારો પોતાનીજ મેળે દૂર થઈ જશે. ૧૩

જે જે વૃત્તિઓનો નાશ કરવાની ઇચ્છા હોય તે તે વૃત્તિઓથી વિરૂદ્ધ ગુણવાળી વૃત્તિ ઉત્પન્ન કર્યાજ કરવી જેમકે રાગને બદલે વૈરાગ્ય ક્રોધને બદલે ક્ષમા, દ્વેષને બદલે પ્રેમ, અભિમાનને સ્થાને નમ્રતા, લોભને સ્થાને સંતોષ ઈત્યાદિ વિચારો સ્થાપન કરવા, તેથી પૂર્વના હલકા વિચારો નાબુદ થશે મન સારા વિચારોના આંદોલનોનું મુખ્ય મથક બનશે. જેમ કિલ્લો સામેથી આવતા ગોળીબારને અટકાવે છે

તેમ શુભ પરમાણુનું બનેલું મન અશુભ પરમાણુનાં વિચારોને અટકાવી દે છે. ૧૪

વિચારની આકૃતિઓ બંધાય છે. તેને મન તરફથી પોષણ મળે છે. મનમાં ઉત્પન્ન થતાં આંદોલનોને લીધે મનના અણુઓનો જથ્થો ગતિમાં મૂકાય છે, અને તેથી તે અણુઓના જથ્થાની જુદી જુદી આકૃતિઓ બને છે. જો વિચારો બળવાન અને ચોક્કસ ન હોય તો તે વિચારની આકૃતિ નિર્બળ બને છે અને થોડા વખતમાં બદલાઈ જાય છે, વિખરાઈ જાય છે. ૧૫

જો વિચાર પ્રબળ હોય અને વારંવાર તેનું રટણ થતું રહે તો બળવાન, નિયમિત અને ચોક્કસ આકૃતિ બંધાય છે. પવિત્ર વિચારની પવિત્ર આકૃતિ અને ખરાબ વિચારની ખરાબ આકૃતિ બંધાય છે. જેના સંબંધમાં વિચાર કર્યા હોય તેના તરફ તીરની માફક આ આકૃતિ દોડે છે, પણ જો પોતાના સંબંધમાં તે વિચાર કર્યા હોય તો વિચારની આકૃતિ તેની સન્મુખ સમુદ્રમાં તરતી હોય તેમ મનની આગળ તરવર્યા કરે છે, અને પોતને તે આકૃતિ અસર કરે છે. ૧૬

ફરી ફરી તેવા વિચારો ઉત્પન્ન કરવામાં આ આકૃતિ મદદગાર થાય છે, માટે વિચાર કે લાગણી ઉત્પન્ન કરતાં પહેલાં બહુ સાવચેતી રાખવાની છે. નહિતર પોતાનું હથીયાર પોતાનોજ નાશ કરનાર થાય છે. ખરાબને બદલે સારા વિચાર કરવાની પણ ટેવ પાડી શકાય છે. આ બાજી તમારા હાથનીજ છે. આવી ઉત્તમ શક્તિ તમારામાં હોવા છતાં અધમ શક્તિઓ તરફ શા માટે ઢળી પડવું જોઇએ. ૧૭

શુભ આશાજનક અને વિશ્વનું ભલું કરવાના વિચારોને તમારા હૃદયમાં સ્થાન આપો. નિરંતર તેવાજ વિચારો કરો. જુઓ પછી કે અશુભ, નિરાશાજનક અને અમંગળ વિચારો દૂર નાસી જાય છે કે નહિ ? આનું પરિણામ એ આવશે કે કોઈપણ વિચાર કરવાનો પ્રયત્ન નહિ કરતા હો તે અવસરે તમારા મનમાં શુભ વિચારોજ સ્ફુર્યા કરશે. કેમકે પ્રથમ કરેલા શુભ વિચારોની આકૃતિઓ તમારી આજુબાજુ ફરતી હોવાથી તેજ તેમાં વધારો કર્યા કરે છે. વિચાર શક્તિનો સારો ઉપયોગ કરવાનુ મનુષ્યો શીખે તો તેઓની જીંદગી સુખી અને શાંત બન્યા સિવાય નજ રહે ૧૮

પ્રકરણ ૧૩ મું.

વિચારની અસર

એક શાંત સરોવરમાં પથ્થર ફેંકવામાં આવતાં કુંડાળાં-વાળાં તરંગો ઉત્પન્ન થાય છે. એક તરંગ બીજા તરંગને, બીજો ત્રીજાને, એમ સરોવરના છેડા સુધી કુંડાળાં કરતાં તરંગો એક બીજાને ઉત્પન્ન કર્યા કરે છે તેમ વિચારમાં પણ તેવાજ પ્રકારના બીજા વિચારો ઉત્પન્ન કરવાનું બળ રહેલું છે. આજ પ્રમાણે ટાઢનાં, તાપનાં, સરદીનાં, પ્રકાશનાં અને અગ્નિ આદિનાં આંદોલનો ફરીવળીને તેની આજુબાજુના પ્રદેશમાં ટાઢ, તાપ, સરદી, પ્રકાશ અને ગરમી ઉત્પન્ન કરે છે. ૧

આવી રીતે બીજાના સંબંધમાં કરેલા વિચારોનો પ્રવાહ નવાં નવાં આંદોલનો ઉત્પન્ન કરતો તે માણસ પાસે જાય છે, તેની આસપાસ ફર્યા કરે છે, અને પ્રસંગ મળતાં તે વિચાર તેને અસર કરે છે. કેટલીક વખતે તે વિચાર પ્રમાણે તે માણસને શુભાશુભ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે.

શુભ વિચારો સામાના સદ્‌ગુણમાં વધારો કરે છે ત્યારે અશુભ વિચાર સામા મનુષ્યને તેમજ આ વિચાર મોકલ- નારને પણ નુકશાન કરે છે, તેના દુર્ગુણમાં વધારો કરે છે. ૩

આપણે જે બોલીએ છીએ તે વચનમાં પણ નવીન આંદોલનો ઉત્પન્ન કરવાનો ગુણ રહેલો છે. તે આંદોલનો તેના રસ્તામાં રહેલાં અણુઓને પોતાના જેવા જ સ્વરૂપે વાસિત કરીને–શબ્દની આકૃતિઓ ઉત્પન્ન કરીને સામા રહેલા મનુષ્યોના કાનમાં પ્રવેશ કરીને તે શબ્દના કહેવાના આશયનો અર્થનો બોધ કરાવે છે, અને આપણા કહેવાનો આશય સમજીને તે મનુષ્ય તેવી પ્રવૃત્તિ પણ જરૂર પડતાં કરે છે. આવો અને તેથી પણ સૂક્ષ્મ અને પ્રબળ ગુણ વિચારમાં પણ રહેલો છે. ૪

કલ્યાણનો વિચાર જીવને સન્માર્ગગામી કરે છે. દ્વેષ કે તેવો વિચાર અશાંતિ અને ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન કરાવે છે. જેને વિશ્વ- દૃષ્ટિ ખીલેલી હોય છે તેઓની માફક આ વિચારો જોવાની આપણી દૃષ્ટિ વિકાશ પામી હોય તો જરૂર આપણે ખરાબ વિચારો કરતાં અટક્યા વિના ન રહીએ. ૫

જે મનુષ્યોનો સ્વભાવ સાત્વિક પ્રકૃતિવાળો અને સદ્-વિચારવાળો થઈ રહેલો હોય છે, તેના સહવાસમાં આવવાથી મનુષ્યોને શાંતિ મળે છે, તેની પાસે બેસી રહેવાનું ગમે છે, તેની સમીપમાં રહેવાથી શુભ વિચારના બીજને પોષણ મળે છે. તેવે વખતે સદ્વર્ત્તન રાખવાનું કામ સ્હેલું થઇ પડે છે, આનુ કારણ માત્ર એજ છે કે તે સત્પુરૂષના સદ્વિચારોના આંદોલનો અને તેથી બંધાયેલું તેમની આસપાસ ભમતું પવિત્ર વાતાવરણ આપણને આવી સુંદર સ્થિતિમાં લાવી મૂકે છે. ૬

બીજી બાજુ કેટલાએક એવા હલકા વિચારના, વ્યભિચારી વૃત્તિના દુર્ગુણી મનુષ્યોના સહવાસમાં આવવામાં આવે છે ત્યારે મનુષ્યોને બેચેની, અસંતોષ, કામની લાગણીઓ અને દ્વેષની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. તેનાથી દૂર ચાલ્યા જવાનું મન થાય છે. આનું કારણ તે જીવોએ ઉત્પન્ન કરેલું તેમનું અશુભ વાતાવરણ છે, તેમનાં ખરાબ આંદોલનો છે, તેને લીધે તે તે આકૃતિઓ આપણામાં તેવી તેવી લાગણીઓ ઉત્પન્ન કરે છે, તેને લગતાં તેવાં તેવાં બીજ આપણા સ્વભાવમાં હોય છે તેને આ આકૃતિઓ જાગૃત કરે છે. અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવાની ફરજ પાડતા હોય તેમ તે પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. આવી પ્રવૃત્તિને લીધે આપણામાં રહેલા અશુભ બીજને પોષણ મળે છે. ૭

જુદા જુદા વિચારવાળાનાં આંદોલનો જુદા જુદા પ્રકારે વહ્યા કરે છે. વૈરાગીના મનમાંથી વૈરાગ્યનું વાતાવરણ પ્રગટ

થાય છે, ત્યાગીના મનમાંથી ત્યાગનું, તપસ્વીના મનમાંથી તપનું, યોગીના મનમાંથી યોગનું, જ્ઞાની હૃદયમાંથી જ્ઞાનનું, ભક્તના હૃદયમાંથી ભક્તિનું અને ભોગીના મનમાં ભોગના વિચારનો પ્રવાહ વહ્યા કરે છે. અને તેથી તે તે જાતનાં આંદોલનોનો પ્રવાહ તે તે જાતની લાગણી ધરાવનારા તથા તે તે સંસ્કારવાળા જીવોના મનને તે તે જાતનો વિચાર વધારે ઝડપથી અસર કરનાર નિવડે છે. ૮

આ ઉપરથી એ નિશ્ચય છે કે જેવા વિચાર તમે કરશો તેવા વિચારવાળા જીવો તમારા તરફ આકર્ષાશે, અને તેવી અસર વિશ્વના મનુષ્યોને તમે કરી શકશો. તેવા વિચારોનું મુખ્ય સ્થાન તમે બનશો અને તેવા સજાતિય વિચારવાળાને તમે મદદગાર થઈ શકશો, કે મુશ્કેલીમાં ઉતારનારા અથવા સન્માર્ગથી પતિત કરનારા તમે થશો. ૯

આત્મભાનની જાગૃતિ રાખ્યા વિના તમે તમારા મનમાં ગમે તેવા હલકા વિચારો કરો તેથી તમે તમને તથા બીજાને પણ દુઃખના ખાડામાં ધકેલો છો તેના ખુબ વિચાર કરો. તમારા વચનને વાસ્તે તમે જેટલા જોખમદાર છો તેના કરતાં પણ તમારા વિચારો માટે વધારે જોખમદાર છો. કારણ કે વચન કરતાં પણ વિચારો ઘણે દૂર જાય છે, અને મનુષ્યોને ઘણી બારીક અસર કરે છે. તે મનુષ્યમાં રહેલા સત્તાગત સંસ્કારોને વિશેષ પ્રેરક અને પોષક બને છે. ૧૦

બીજાના સંબંધમાં ખરાબ વાતો કરવી, નિંદા કરવી અને અછતા દોષોનું આરોપણ કરી તેને લોકોની આગળ

હલકો પાડવો તે ઘણુંજ ખરાબ કામ છે. તેનામાં તે દોષો હોય કે ન હોય છતાં તમે તો તમારી અધમ વૃત્તિને તે દ્વારા કેળવો છો, પોષો છો અને પરિણામે તે દોષોના ભાજન રૂપ થાઓ છો. માટે બીજાની હલકી વાતો કરવાની ટેવ મૂકીદ્યો. અને સ્વપરનો ઉપકારક થાય તેવા વિચારો કરવાની ટેવ રાખો. ૧૧

કોઇ મનુષ્યમાં અમુક દોષ છે, આ બાબત કોઇએ જાહેર કરી, તેથી ઘણાં મનુષ્યો એક સરખી લાગણીએ તેના તે અવગુણ ઉપર પોતાની દૃષ્ટિ દોરવે છે. ઘણા મનુષ્યોને તે વાતની ખબર પણ નથી હોતી તેવા અનેક લોકો તે વાત જાણે છે, અને તે મનુષ્ય તરફ તે દોષને સૂચવનારી લાગણીના વિચારનો પ્રવાહ જાણતાં કે અજાણતાં મોકલવા લાગે છે. ૧૨

આ ધોધબંધ વ્હેતો વિચારનો પ્રવાહ તે મનુષ્યની આજુબાજુ ફરી વળે છે, તેના મનમાં આ વિચારો પ્રવેશ કરે છે, તે દોષ તેનામાં ઓછો હોય તો હવે આ વિચારો તે દોષનો તેનામાં વધારો કરે છે. છેવટે તે પ્રમાણે તેનું વર્તન થાય છે. એનું પરિણામ એ આવે છે કે તેવા વિચારને ફેલાવનારો મનુષ્ય આ નિર્દોષ કે સદોષ મનુષ્યમાં આ દોષનું મજબુત બીજ રોપે છે. જો તેનામાં આ બીજ હોય તો તેને વૃદ્ધિ પમાડે છે. ૧૩

આ દોષ અને દુઃખથી ભરેલી દુનિયામાં આવા અધમ મનુષ્યો વિશેષ પ્રકારે જાણતાં કે અજાણતાં દુઃખ

અને દોષોનો વધારો કરે છે. આવાં વિના કારણે-વગર પ્રયોજને ઉત્પન્ન કરેલાં પાપોથી પોતે પીડાય છે અને બીજાને પીડા કરે છે. માટે નિંદા કરવાના દોષથી જેમ બને તેમ વિરમવું જોઇએ. ૧૪

મનુષ્યો ! સારી પ્રવૃત્તિ તરફ ધ્યાન આપો, તેથી તમે શુભ વિચારોને તમારી તરફ ખેંચશો અને બીજાના સદ્ગુણોને પણ પોષણ આપી શકશો. કોઈના અવગુણો તમને દેખાય તો તેના તરફ તમારૂં લક્ષ ન આપો, તેનું ચિંતન ન કરો, તેમ કરવાથી તમારા વિચારના આંદોલનો વડે તેના અવગુણોને ઉત્તેજન મળશે. તે વિશેષ બગડશે ૧૫

તમારા જેવા પ્રેમાળુ જીવોનું કર્તવ્ય છે કે તેને જે ગુણની જરૂર હોય તેવા ગુણ ઉપર એકાગ્રતા કરો, પ્રેમ અને ઉદારતાના ગુણવાળા વિચારોથી તમારા મનને ભરી દો, તે પછી તેની માનસિક મૂર્તિ તમારી નજર તરફ ખડી કરીને તેના તરફ તે પ્રવાહને વહેવડાવો. આ રીતે તમે તમારા હિતસ્વીઓને મદદ કરી શકશો, ગુણવાન બનાવી શકશો. ૧૬

આ પ્રમાણે વિચારોનો સદ્ઉપયોગ કરો. તમારા વિચાર બળના પ્રમાણમાં ગુપ્ત રીતે પણ તમે વિશ્વનું કલ્યાણ કરી શકશો. આ શક્તિનો સદ્ઉપયોગ છે. અત્યારના વખતમાં મનુષ્યોમાં વિચાર બળ ઘણું ઓછું છે. અને મંદ છે, તેથી આવક વિના ખરચ કરવું તે પાલવે તેમ નથી.

માટે વિચાર કરીને જરૂર જેટલો તેનો ઉપયોગ સ્વપરને હિત થાય તે પ્રમાણે કરો. ૧૭

ધ્યાન અને યોગના સ્વતંત્ર માર્ગો પણ આપણી વિચાર શક્તિના સદ્‌વ્યય અને નિરોધને માટે જ યોજાયેલા છે. ચિત્તની વૃત્તિઓનો નિરોધ કરવો તે યોગ છે. વિચાર શક્તિ એ મહાન્ શક્તિ છે. વિશ્વના તમામ માયિક સુખ દુઃખની ઉત્પત્તિ આ વિચાર શક્તિના સદ્‌ઉપયોગથી અને દુર-ઉપયોગથી જ થાય છે, અને મનની નિર્વિકલ્પ દશામાંથી આત્માની અનંત શક્તિઓ પ્રગટ થાય છે. જે સદાશાશ્વત હોઈ પરમ શાંતિ આપનાર છે. ૧૮

પ્રકરણ ૧૪ મું.

આધ્યાત્મિક જીવન

જે જીવન હજારો બનાવોની અંદર થઈ માયાની જાળ ભેદીને દરેક બદલાતા દેહમાં—આકારમાં પણ એ શાશ્વત તત્ત્વ આત્માને જુવે છે તે આધ્યાત્મિક જીવન છે. આત્માને જાણવો, આત્મા ઉપર પ્રીતિ રાખવી અને આત્માનો અનુભવ કરવો એ જ સાચી આધ્યાત્મિક વિદ્યા છે. આ સિવાયનું જ્ઞાન તે અજ્ઞાન છે. ૧

જે જીવન આકારમાં—દેહમાં આસક્ત બની આકારમાં મર્યાદિત બની રહે છે તે આધ્યાત્મિક જીવન ન કહેવાય.

આકાર એ પ્રકૃતિ પુદ્દગલને લગતો ભાવ છે. દરેક સ્થળે પરમાણુંના બનેલાં રૂપો તે તે આકારથી મર્યાદિત હોય છે. આત્મા અમર્યાદિત છે. ૨

પ્રકૃતિમાં આસકત જીવન આધ્યાત્મના નામને યોગ્ય નથી. સિદ્ધિઓ પણ સર્વે માયાવી છે અને વિયોગશીલ છે. જે અધ્યાત્મિક અ શાશ્વત છે તે આકાર ભાવથી રહિત છે. ૩

આ માયાવી આકારોની પાછળ રહેલા તત્ત્વને શોધવાની જરૂર છે. આકારો આકારને ખાતર પ્રિય હોવા ન જોઇએ પણ આત્માને ખાતર પ્રિય લાગવા જોઇએ. આ જ્ઞાન તે આત્મજ્ઞાન છે. આવા જ્ઞાનપૂર્વકનું જીવન તેજ તાત્વિક જીવન છે. ૪

અંતઃકરણના આદેશ પ્રમાણે આપણને જે આપણું કર્તવ્ય લાગે–કરવા યોગ્ય કામ લાગે તે કરવાથી અને સત્ય આત્મામાં અડગ રહેવાથી આપણી આંતરની પ્રતિભા ખીલવા માંડે છે.આને આંતરનો અવાજ કહેવામાં આવે છે.૫

મન શરીર અને વાસનાઓનો બનેલો ખોટો હું તે ઘણીવાર મનુષ્યને અવળે માર્ગે દોરી જાય છે, તેથી આ જીવ પોતાનો માર્ગ ભૂલી વારંવાર ઇચ્છાઓને માર્ગે દોરવાઇ જાય છે, અને પોતે પોતાના અંદરના અવાજને અનુસરીને ચાલે છે એમ માને છે. આ અંતરનો અવાજ છે કે આપણા મનની તે ઇચ્છા છે, તેનો તફાવત શોધી

કાઢવાનું જીવને મુશ્કેલ થઈ પડે છે, આ નિશ્ચય માટે પોતાના શાંત હૃદયમાં પ્રવેશ કરવા જેવો સલામતિ ભરેલો બીજો કોઈ માર્ગ નથી. ૬

પ્રથમ હૃદયમાંથી આપણી અંગત ઇચ્છાઓને દૂર કરવી. હું મન, શરીર કે લાગણી નથી પણ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છું એ ભાન સજબુત રાખી વિચાર કરવો, તેમજ ઇષ્ટ ગુરુને પ્રાર્થના કરવી કે પ્રભુ ! મને સીધે માર્ગે દોરો. આમ પ્રાર્થનાથી, આત્મનિરીક્ષણથી અને મનથી જે પ્રકાશ મળે છે તે પ્રકાશ વડે આપણને જે માર્ગ ઠીક લાગે તે માર્ગે ચાલવું જોઇએ. ૭

આમ પ્રયત્ન કર્યા પછી–અંતઃકરણની પ્રેરણાનુસાર કર્તવ્ય સમજવાનો શ્રમ લીધા પછી પણ જો ભૂલ થાય તો આપણે માનવું કે આપણી ઉન્નતિ માટે જે પાઠ શીખવાનો જરૂરનો હતો તે શીખવાને ભૂલ પણ જરૂરની હતી. ૮

કદાચ અંગત ઇચ્છા કે અહંકારને લીધે ભૂલ થવા સંભવ છે, પણ જો સત્યને માટે આપણો પ્રયત્ન હશે તો અવશ્ય તે ભૂલ સુધરશે. તેથી નિરાશ ન થવું, સત્યને માર્ગે ચાલતાં અજ્ઞાનતાને લીધે ભૂલ થાય તો તે ભૂલથી જે દુઃખ આવે તે સહન કરવું. કેમકે દુઃખ આપણી જ્ઞાન ચક્ષુ ઉપર આવેલું પડલ દૂર કરે છે. દુઃખ એ ઉન્નતિ માટેનો છુપો આશિર્વાદ છે. ૯

મનુષ્ય જો કોઇ પણ બાબતના નિશ્ચય ઉપર આવવાની જોખમદારીથી ડરીને અતઃકરણના અવાજની ઉપેક્ષા કરીને બીજો કોઈ તેને સરલ માર્ગ બતાવતો હોય પણ પોતાને તે ખોટો લાગતો હોય છતાં પોતાના અંતઃકરણથી વિરૂદ્ધ થઇને જો તે માર્ગે પ્રવૃત્તિ કરે છે તો પરિણામ એ આવે છે કે તેના અંતઃકરણનો અવાજ મંદ પડી જાય છે. ૧૦

તમારૂં અંતઃકરણ ના પાડતું હોય છતાં તે માર્ગે વર્તન કરવાથી તમારી ઉન્નતિમાં તમેજ વિઘ્નરૂપ થાઓ છે.આ માર્ગે ચાલવા જેવું છે, એમ સમજી ભૂલથી વિરોધી માર્ગે પ્રવૃત્તિ કરતાં જે ખરાબ પરિણામ આવે તેના કરતાં અંતઃ-કરણના આદેશ વિરૂદ્ધ એક પણ કામ કરતાં હજાર ગણું ખરાબ પરિણામ આવે છે. ૧૧

અંતઃકરણથી વિરૂદ્ધ થઇ બીજાની આજ્ઞા કે સૂચના પ્રમાણે ચાલવાથી સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરવાની શક્તિ જડ થતી જશે, અને તમારો અંતરની પ્રતિભાનો પ્રકાશ ધીમે ધીમે ઓલવાઈ જશે. તથા આવા માર્ગ દર્શક વિના તમને અંધારે ફાંફાં મારવાં પડશે. તમારા તાત્ત્વિક જીવન ગાળવાના એકના એક સાધનનો તમારે હાથે જ જો તમે નાશ કરશો તો પછી તમે કયા સાધનનો આશ્રય લેશો ? માટે બીજાઓ તમને તમારૂં જે કર્તવ્ય બતાવે તે કરતાં તમારા અંતઃકરણના આદેશથી જે તમને કરવા યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે વર્તન કરો.૧૨

નિરંતરના ઉદ્યોગ સિવાય કર્તવ્યનો માર્ગ હાથ લાગતો નથી. ઉચ્ચ જીવન ગાળવામાં આપણા કરતાં આત્મ-

જ્ઞાનમાં–અનુભવમાં આગળ વધેલા પુરુષોનો સંગ કરવો, તે પણ એક અગત્યનું સાધન છે. ૧૩

તમારી ભાવનાના ઉચ્ચ આદર્શરૂપ હોય તે તમારો ગુરુ કે મદદગાર થવાને લાયક છે. જે ખરો આત્મજ્ઞ છે તેનું જીવન ઘણા ઉચ્ચ પ્રકારનું હોવું જોઇએ. તેમના તરફ પૂજ્ય બુદ્ધિ રાખીને તેમની આજ્ઞામાં વર્તન કરો. ૧૪

તમારા સમાન ગુણવાન હોય તેમના પ્રત્યે નમ્ર અને પ્રેમાળ રહી મદદગાર થાઓ. તમારા કરતાં ઉતરતા ગુણવાન જીવો તરફ દયા અને દિલસોજી બતાવો, આ સર્વ સામાન્ય કર્તવ્ય છે. આગળ વધવા ઇચ્છતા મનુષ્યોએ આ કર્તવ્યમાં જરા પણ ભુલ ન કરવી. આવી નાની સરખી બાબત પ્રમાણે પણ જે વર્તી શકતો નથી તે આત્મમાર્ગનો અધિકારી થઇ શકતો નથી. ૧૫

કોઈ પણ મનુષ્ય તમારા સંબંધમાં આવે તે તમારા સમાગમથી વધારે સારો માણસ થાય તેની કાળજી રાખો. કોઇ અજ્ઞાની મનુષ્ય તમારી પાસે આવે અને તમારામાં જ્ઞાન હોયતો તમારા જ્ઞાનનો લાભ તેને આપો.કોઇ દુઃખી મનુષ્ય તમારા સહવાસમાં આવે તો તેને મદદ કે દિલાસો આપીને તેનું દુઃખ ઓછું થાય તેવો પ્રયત્ન તમારે કરવો જોઈએ. ૧૬

કોઈ નિરાધાર મનુષ્ય આધાર મેળવવા તમારી પાસે આવે અને તમારામાં જો તે બળ હોય તો તેનો ઉપયોગ કરીને તેનું દુઃખ ઓછું થાય તેમ કરો, તો જ તમારી સોબતનું અને શક્તિનું સાર્થકપણું છે. ૧૭

તમે નિરંતર વધારે પ્રેમાળ, નમ્ર અને દિલસોજીવાળા બનો. કઠોર થઈ બીજાને મુંઝવણમાં ન નાખશો. જગતમાં દુઃખનો પાર નથી તેમાં તમારે ઘટાડો કરવો પણ વધારો ન કરશો. તમે પ્રકાશરૂપ થઇ બીજાને માર્ગદર્શક બનો, તમારી સોબતમાં આવતા જીવો તમારા પ્રકાશનો લાભ લઇને ધારેલા નિર્ણય થાને પહોંચે તેમાં મદદગાર થાઓ. ૧૮

તમારી બીજા ઉપર કેવી અસર થાય છે તેમાંજ ખરી આધ્યાત્મવિદ્યા સમાયેલી જણાઈ આવશે. તમારો જન્મજ બીજાને આગળ વધારવા માટે છે એ આદર્શ નજર સન્મુખ રાખી જીવન વ્યવહાર ચલાવવો. ૧૯

જીવોની અજ્ઞાનતા, નિર્બળતા અને હલકી પ્રવૃત્તિ જોઇને તેના તરફ કઠોર ન થશો, તેઓ પડેલા છે તેને ઉભા થવામાં મદદ કરો. તમે જ્યાં ઉભા છો ત્યાંથી કદાચ પડી પણ જાઓ, તે વખતે ઉભા થવામાં તમને બીજાની મદદની જરૂર પણ પડે, માટે બીજ વાવી મૂક્યું હશે તો ફળ લેવાનો કે ખાવાનો પ્રસંગ મળશે. ૨૦

આ સર્વ આધ્યાત્મિક જીવન જીવવા જેવું છે. સર્વમાં આત્મા જોતાં શીખશો ત્યારે તમારી ભાવના ઉપર પ્રમાણે થશે. દેહાદિ ઉપાધિ તરફ દૃષ્ટિ કરતાં જે ભેદ દેખાય છે તે ઉપાધિની પાછળ રહેલી આત્મજ્યોતિ જોતાં નાશ પામશે. આધ્યાત્મિક જીવન જીવનાર છેવટે પરમાત્મ સ્વરૂપ બની રહેશે. ૨૧

પ્રકરણ ૧૫ મું.

સ્વાશ્રય

આત્માપર—પોતા ઉપર શ્રદ્ધા રાખી આગળ વધનાર મનુષ્ય મહાન્‌માં મહાન્ કાર્યો પણ કરી શકે છે. આત્મશ્રદ્ધા એ વિજયની ચાવી છે. સ્વાશ્રયી મનુષ્ય પોતેજ પોતાને સારો બનાવે છે. ૧

પોતેજ પોતાનો મિત્ર છે અને પોતેજ પોતાનો શત્રુ છે. એકનું દુઃખ બીજો ભોગવે નહિ, તેમજ એકનું સુખ બીજો ભોગવી શકે નહિ. દરેક જીવનો સારો ખોટો પુરુષાર્થજ તેને સુખી કે દુઃખી બનાવે છે. ૨

મનુષ્યો ! આ ભર્યા દવાના કબાટો ! તેને જોવાથી શો લાભ છે ? દર્દનો નિશ્ચય કરી લાયક દવા વાપરવા માંડો, તેથી નિરોગી થશો. ધર્મની દવાઓ ધર્મનાં પુસ્તકોમાં લખેલી છે. તે પુસ્તકો વાંચવાથી કે સાંભળવાથી આંતરરોગ-કર્મરોગ નહિં મટે, પણ તે ધર્મ પુસ્તકમાંથી વાંચેલું કે સાંભળેલું તમે જાતે જ તમારા વર્તનમાં મૂકો. તમારો પુરુષાર્થજ તમને જન્મ મરણના રોગથી મુક્ત કરશે. ૩

આ વિશ્વના બગીચામાં સારામાં સારાં સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક, સુખદાયી અને બળ દેવાવાળાં અનેક ફળો ઉગેલાં છે. પણ તેની કિંમત આપનારજ તે ફળનો ઉપયોગ કરી શકે છે. આ વિશ્વના બગીચાનાં સ્વાદિષ્ટ ફળો તે આત્માની

અનંત શક્તિનો વિકાશ છે, તે પુરુષાર્થ કરનારને જ મળે છે. ૪

વસંત ઋતુની લક્ષ્મીનો આનંદ માળી કરતાં તેના મર્મસ્થાનને સમજનાર જ માને છે. કુદરતના મર્મને–વસ્તુ-તત્ત્વના રહસ્યને સમજનાર અને તેના તરફ સતત પ્રયત્ન કરનાર જાણે છે. ૫

આકાશી હવાઈ વિમાનની સફરનો આનંદ માણવાનો અધિકાર તેનું ભાડું આપનારને જ છે. આત્માના આનંદને ભોગવવાનો અધિકારી ભાડાને સ્થાને વિશ્વની માયિક વસ્તુનો ભોગ આપનાર જ છે. ૬

ગુરુ આદિની મદદ તમે ભલે લ્યો પણ સદાચારી જીવન તો તમારે જાતેજ ગાળવું પડશે. ૭

આ જીવનની ગાડીના મુસાફર થવાને બદલે તેના સંચાલક એન્જીનીયર તમે જાતેજ બનશો ત્યારે તમારા પુરુષાર્થથી ધારેલ સ્થાને તમે પહોંચી શકશો. ૮

બીજાઓ આપણા માટે વધારેમાં વધારે એટલું કરી શકે કે નિર્દોષ અગવડતા વિનાનો, ભુલ ભુલવણી વિનાનો માર્ગ બતાવે પણ તેનો તે લાભ લઈને તે માર્ગે ચાલ-વાનો પ્રયત્ન તો તમારે જાતેજ કરવો પડશે, તેના વિના પૂર્ણ સ્વરૂપ તમે ન જ થઇ શકો. ૯

અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ સંયોગોને તમે તમારા વિચાર પ્રમાણે ઉલટપાલટ કરી શકો તેમ છો, માટે પ્રતિકૂળ સંયોગોને

અનુકૂળ બનાવતાં શીખો. અને અનુકૂળ સંયોગોનો વિના વિલંબે લાભ લેતા થાઓ, કેમકે કાલે આજની અનુકૂળતા પ્રતિકૂળતાના રૂપમાં બદલાઈ પણ જાય. ૧૦

હું ધારૂ તેવો થઈ શકું છું. આવી દૃઢ આત્મ શ્રદ્ધા તમારામાં બધા ગુણોને લાવી શકે તેવા બળવાળી છે. માનસિક શક્તિવાળા, આધ્યત્મિક બળવાળા, અને સત્યને સમજનારા વિવેકી મનુષ્યો પણ જો આગળ વધી શકતા ન હોય તો તેનું મુખ્ય કારણ આત્મશ્રદ્ધા સાથે પુરુષાર્થની ખામી છે. તે ખામીઓ દૂર કરવામાં આવે તો વસ્તુમાંથી તેનું સાચું સ્વરૂપ પ્રગટ થયા વિના રહેતું નથી. ૧૧

મનુષ્ય પુરુષાર્થ કરવા છતાં કોઈ બાબતમાં નિષ્ફળ નિવડે છે ત્યારે વસ્તુની સિદ્ધિમાં અડચણરૂપે થનારી વસ્તુને શોધી કાઢે છે. કાંતો પુરતાં સાધન ન હોય, કાંતો પોતાની નિર્બળતા હોય, પુરુષાર્થની ખામી હોય, તે શોધી કહાડીને પ્રતિકૂળ સંયોગો સામે ફરી પુરુષાર્થ કરી તેના ઉપર વિજય મેળવે છે. ૧૨

બીજાની મદદ ઉપર આધાર રાખનારા કરતાં પોતા ઉપર આધાર રાખી જેઓ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે તે સૌથી બળવાન ગણાય છે. આત્મા બહારની વસ્તુ નથી એટલે બહારની વસ્તુ ઉપર કે બહારનાં સાધનો ઉપર તે ઘણો ઓછો આધાર રાખે છે, એટલા માટે જ આત્મા પોતે પોતાને પોતાવડે પોતામાંથી પ્રગટ કરે છે. ૧૩

જે મનુષ્ય કસોટીના વખતમાં કે દુઃખ તથા મુશ્કેલીના પ્રસંગમાં પોતાના ઉપર ઉભો રહીને પોતાનું બળ અજમાવે છે, તે પોતાના આત્મબળ ઉપર જીવનાર છે, તેને ટેકો કે દિલસોજી બતાવનારાની જરૂર નથી, કેમકે તે હંમેશાં પોતાના આધાર ઉપર જ રહેતાં શીખેલો હોય છે. ૧૪

જે કામ જાતે કરવું જોઈએ તે કામ કરવા માટે જ્યારે બીજા ઉપર આધાર રાખવામાં આવે છે ત્યારે તમારામાં ધીમે ધીમે આળસ પ્રવેશ કરવા માંડે છે. પછી તમારો કાર્ય કરવાનો આત્મ વિશ્વાસ ઓછો થતો જાય છે, છેવટે તમારી શક્તિ ઉપરનો તમારો કાબુ તમે ખોઈ બેસો છો. ૧૫

કેટલાએક લોકો અભિમાનને લીધે પોતાનામાંજ સર્વસ્વ જોવાની વૃત્તિ ધરાવે છે તે આત્મશ્રદ્ધા નથી આત્મશ્રદ્ધા તો વિપરીત સંયોગોમાં પણ એકલા ઉભા રહેવાની શક્તિ છે. લતારૂપ થવાને બદલે લતાના આધારભૂત વૃક્ષ રૂપ થવાનું છે. બીજાને આશ્રયદાતા થવું પણ બીજાનો આધાર રાખનારા થવાનું નથી. ૧૬

ભીખ માંગવાથી કોઈ આપશે નહિ. ભીખારીને કોઇ પાસે ઉભો રહેવા દેતું નથી. ઓ અનંત શક્તિવાન્ આત્મા તારામાં અનંતશક્તિનો ખજાનો ભરેલો છે. બહારથી કાંઈ આવવાનું નથી. જાતે પુરુષાર્થ કરો અને કર્મના બોજા નીચે દબાયેલી—છુપાયેલી આત્મશક્તિને બહાર કાઢો. ૧૭

પ્રભુ મહાવીરનો આ સિંહનાદ છે કે તમે ગમે તેટલી

પ્રાર્થનાઓ કરો, આજીજીઓ કરો, અને રડયા કરો તો પણ તમારી જે અનંતશક્ત છે તે તમને કોઈ આપી શકશે નહિ, તેતો તમારે જાતેજ પુરુષાર્થ કરીને પ્રગટ કરવી પડશે. ૧૮

આત્મા એ વસ્તુ તમે પોતે જ છો, તે તમને કોઇ આપી શકે જ નહિ. બીજી વસ્તુઓની માફક તે આપી શકાય તેવી વસ્તુજ નથી. તેતો તમે પોતે જ અનુભવી શકો તેમ છો. અરે ! આપવાની વાત તો દૂર રહી પણ કર્મના પ્રબળ ઉદય વખતે કોઈ સહાયક પણ થઈ શકતા નથી. બાંધેલ કર્મો પોતાને જાતેજ ભોગવવાં પડે છે. ૧૯

પ્રભુ મહાવીરના જીવન સંબંધી જ એક વાત છે કે તેમણે જ્યારે ત્યાગ માર્ગ ગ્રહણ કર્યો તે પ્રસંગે ઇન્દ્ર મહારાજે વિનંતિ કરી કે પ્રભુ ! આપને કર્મ વધારે ભોગવવાનાં છે, તેમાં ઉપસર્ગો વિશેષ થવાના છે તો તે દૂર કરવા હું આપની પાસે રહું ? તે પ્રસંગે મહાવીર દેવે એજ ઉત્તર આપ્યો હતો કે ઇન્દ્ર ! એવું કોઈ કાળે બન્યું નથી કે કોઇની સહાયથી તીર્થંકરો કે બીજાઓ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરે. તેમણે પોતાના કરેલાં કર્મનો નાશ કે ઉપભોગ જાતેજ કરવો જોઇએ, અને તે કર્મનો ક્ષય થયા પછી જ પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રગટ કરી શકાય છે. ૨૦

કર્મનો ભોગ એ કર્મ ક્ષય જ છે. તે કર્યા વિના ચાલે તેમ નથી. બીજાની મદદ લેવા જતાં તે કર્મ ભોગ-

વવાના દિવસો લંબાય છે, છેવટે તે ભોગવ્યા સિવાય છુટકો તો નથીજ. તો પછી શૂરવીર થઇને તે કેમ ન ભોગવવું ? ૨૧

ઇન્દ્ર ઉત્તર ન આપી શકયો છતાં ભક્તિથી પ્રેરાઈ એક દેવને તે પ્રભુની સેવામાં મદદ કરવા—મરણાંત ઉપસર્ગ નિવારણ કરવા માટે મૂકીને દેવલોકમાં ગયો. આ બાજુ જયારે જયારે તેવા પ્રબળ ઉપસર્ગથી દુઃખ ભોગવવાનો પ્રસંગ તે પ્રભુને પ્રાપ્ત થતો હતો ત્યારે તે દેવ કોઇને કોઈ કારણે હાજરી આપી શકતો નહુતો, પણ તે દુઃખ ભોગવી લીધા પછી તરત જ હાજર થતો અને પોતાના પ્રમાદનો પશ્ચાત્તાપ કરતો હતો. ૨૨

આશય કહેવાનો એ છે કે આ જીવે પોતાની આત્મભ્રાંતિના વખતમાં આત્મભાન ભૂલીને કર્મ બાંધેલાં છે, તે બાંધવાની શક્તિ જીવની હતી. આ આત્મશક્તિનો વિરોધી માર્ગ છે તેથીજ તે બંધાય છે, તેજ આત્મશક્તિનો બરોબર ઉપયોગ કરવાથી જીવ બંધનો તોડી શકે છે. ૨૩

આ ઠેકાણે બીજાની સહાય ઉપયોગી નથી થતી, કેમકે પરિણામની ધારા બદલવાથી જ તે કર્મથી છુટી શકાય તેમ છે, તે પરિણામની ધારા તો તે જીવ જાતે જ બદલી શકે તેમ છે,તેમાં બીજાની પ્રવૃત્તિ ઉપયોગી કે સફલ થતી નથી.૨૪

ઇચ્છા રહિત થયા સિવાય સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિરતા થતી નથી, આ ઇચ્છાઓના સંબંધો જીવને જાતેજ કાપવા પડે છે. તે અંતરંગ કાર્ય છે. બીજાઓ બહારની અનુકૂળતા કરી આપે કે જાગૃતિ આપી શકે, પણ અંતરંગ ઇચ્છાઓનો

નાશ અને સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરવાનું કાર્ય તે જીવને જાતે જ કરવાનું રહે છે. ૨૫

આત્મસ્વરૂપનો વિકાશ કરવા માટે જીંદગી એ એક યુદ્ધનો પ્રસંગ છે, તે યુદ્ધ જાતે લડવાનું છે. તેમાં એક વીર પુરુષને શોભે તેવો પાઠ ભજવવાનો છે. સામે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ અને અજ્ઞાનનું સૈન્ય છે તેની સાથે બાથ ભીડવાની છે, અને તે એકાદ દિવસ માસ કે વર્ષ પર્યંત નહિ પણ જીંદગીઓ સુધી લડીને તેના ઉપર વિજય મેળવવાનો છે. ૨૬

તે લડાઇમાં તમે બીજાને ન મોકલી શકો. ભાડુતી માણસો કામ ન લાગે. એ લડાઈમાંથી નસાય નહિ, તેમાંતો જીતનોજ સ્વાલ હોય, જીવન મરણનો જ સ્વાલ હોય, આ વિજયની ચાવી આત્મશ્રદ્ધા અને પ્રબળ પુરુષાર્થ છે. ૨૭

જે શક્તિ મેળવવાની ઇચ્છા રાખો છો તેની કિંમત આપો એટલે તે શક્તિ તમારી થશે. તમારી જાત આત્મા છે, મન વચન શરીર વિગેરે તમારાં સાધનો છે, તેનો સદ્ઉપયોગ કરો એટલે તમારી શક્તિ અખુટ થાય તેટલી વધશે. ૨૮

તમે સદ્ગુણની ખાણ રૂપ છો, તેમાં જરા ઉંડા નીચે ઉતરો, એટલે તેના પેટામાં છુપાયેલી વસ્તુ તમારીજ છે. આત્માની સત્તામાં પડેલી અનંત શક્તિનો ખજાનો તમારા માટેજ છે, પણ જરા મહેનત કરીને આ ઉંડાણમાંથી તેને બહાર કાઢો. તેને દબાવી રાખનાર ઇચ્છા, કામના, વાસના-

રૂપ કર્મની ધુડને ઉપરથી ફેંકી દ્યો એટલે તે અખુટ ખજાનાના માલીક તમેજ છો. ૨૯

તમે હાલ જે સ્થિતિમાં છો તેના કરતાં વધારે ઉત્તમ થવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડો, એટલે આત્મશ્રદ્ધા દૃઢ થવા સાથે તમારી આત્મશક્તિ ખીલવા માંડશે. તેમજ તમારૂં પ્રયાણ પ્રગતિનીજ દિશામાં આગળ વધશે. ૩૦

યુદ્ધમાં વિજયનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે આગળ જે હતાં તેના કરતાં હથીયારો, સાધનો, મનુષ્યો વિગેરે વધારે સારાં, વધારે પ્રમાણમાં અને બુદ્ધિશાળી મનુષ્યોના હાથ નીચે વાપરવામાં આવે છે. આજ પ્રમાણે મોહરાજાના યુદ્ધમાં તમારાં જ્ઞાનાદિ હથીયારો, શરીરાદિ સાધનો અને વિચારાદિનો તે માર્ગના ભોમિયાની–સદ્ગુરુ જ્ઞાનીઓની દેખરેખ નીચે કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ તો ચોક્કસ તમારો વિજયજ છે. ૩૦

ખરી હરીફાઈ વિશુદ્ધ આત્માની સાથે કરવાની છે.ગયા વર્ષમાં જેવા તમે હતા તેનાથી વધારે સારા અને મહાન્ થવા પ્રયત્ન કરવો એજ અંદરનો વિકાશ છે. આત્મામાં અનંતશક્તિ છે અને તે પુરુષાર્થ દ્વારા બહાર આવે છે. ૩૨

ભયથી ડરો નહિ, નિરાશ ન થાઓ, આત્માની નજીકને નજીક જાઓ, ત્યાં ભય નથી, શાંતિ છે. નિરાશા નથી આનંદ છે. પોતાના ઉપર આધાર રાખો, જાતે મહેનતે કરો. છેવટે તમારૂંજ બળ તમને ઉપયોગી નિવડશે. મારા દેવ આવા હતા

અને મારા ગુરુ આવા હતા, અમારા પૂર્વજો એવા મહાન્ થઈ ગયા, એવી એવી વાતોથી સંતોષ ન માનો. તેઓ પુરુષાર્થથી મહાન્ થયા હતા અને તમે પણ તેને પગલે ચાલી આત્મિક પુરુષાર્થ કરશો તો જરૂર તેવા થશો. ૩૩

પ્રકરણ ૧૬ મું.

આત્મભાન.

શરીર, ઇન્દ્રિય પ્રાણ અને મન આ તત્ત્વોમાં જાગૃતિ તો ઘણા જીવોને દેખાય છે. આ તત્ત્વોને કેમ વાપરવા, તેનો લાભ સ્વપરના હિતાહિત માટે કેમ લેવો તેની સમજ કેટલાક જીવોને બરોબર હોતી નથી, છતાં ઓઘસંજ્ઞાએ બધા જીવો તેનો ઉપયોગ તો કરી રહેલા છે, પણ ખરી આત્મ દશા-સાચું આત્મભાન તો ઘણા થોડાજ જીવોમાં જાગૃત થયેલું હોય છે. ૧

કેટલાં એક જીવો શરીરબળને બહુ સારી રીતે કેળવે છે. વિવિધ પ્રકારે વ્યાયામ-કસરત કરીને સેન્ડો જેવા પોતાના શારીરિક બળથી મોટરોને અટકાવે છે; સાંકળો તોડી શકે છે, શરીર ઉપર થઈ ગાડાંઓ ચલાવે છે, છાતી ઉપર પથ્થરો તોડાવે છે અને હાથીને પણ શરીર ઉપર ચડાવે છે. આમ શરીર બળ કેળવીને વીર પુરુષ જેવી નામના કાઢે છે. ૨

કેટલાએક જીવો પોતાની ઇન્દ્રિયોને કેળવે છે, વળી સૂક્ષ્મ અને દૂર રહેલી વસ્તુઓ આંખોથી જોઈ શકે છે, અનેક મિશ્રણતાવાળી વસ્તુઓના ગંધને નાકદ્વારા પારખી પૃથક્ પૃથક્ ચીજોનાં નામો કહી શકે છે. એકી સાથે વાગતા અનેક વાજીંત્રોના શબ્દોનું બરોબર પૃથક્કરણ કરે છે. અનેક સ્ત્રી પુરુષોના સ્વરોની જુદી ગણતરી કરે છે. અનેક વર્ષો ઉપર સાંભળેલા શબ્દને પારખી શકે છે. મુખદ્વારા અમુક સ્ત્રી પુરુષ પશુ કે પક્ષીઓના શબ્દો બરાબર બોલી બતાવે છે.૩

રસના ઇન્દ્રિયને કેળવનારા વિવિધ પ્રકારના સ્વાદોવાળી ચીજોનું અજાયબી પમાડે તેવું પૃથક્કરણ કરી શકે છે. હાથ પગાદિના સ્પર્શદ્વારા વિવિધ પ્રકારના સ્પર્શોને પારખી શકે છે. આંખો વિના હાથના સ્પર્શથી સાચા ખોટા રૂપીયાની પરીક્ષા કરે છે. ઘણા વખત પહેલાં જોયેલી કે અનુભવેલી ચીજોને હાથના સ્પર્શથી બરાબર કહી શકે છે. ૪

પ્રાણ વાયુને રોકવાનો અભ્યાસ કરનાર લાંબા વખત સુધી પ્રાણને રોકી શકે છે. શ્વાસોશ્વાસ રૂંધીને સમુદ્રના તળીયા સુધી પહોંચી મોતી આદિ વસ્તુ લાવી શકે છે. પ્રાણને રૂંધીને મૃત દેહની માફક અમુક વખત રહી શકે છે. નાડીઓના ધબકારા રોકી શકે છે. પ્રાણને બ્રહ્મરંધ્રમાં રોકીને મહિનાઓ સુધી જમીનમાં દટાઈ રહે છે, અને પાછા જીવતા બહાર નીકળે છે. અભ્યાસ વડે પ્રાણ જેવી સૂક્ષ્મ વસ્તુ ઉપર પણ મનુષ્યો કાબુ મેળવે છે. ૫

મનને રોકવાના અભ્યાસથી વિચાર કર્યા વિના લાંબા

વખત સુધી રહી શકે છે. પ્રાણની માફક મનને પણ મૂર્ચ્છિત કરી શકાય છે. કેળવવાના અભ્યાસદ્વારા મનને બહુ મજબુત કરી શકાય છે. મનોબળવાળો એક મનુષ્ય અનેકને હચમચાવી મૂકે છે, ધ્રુજાવે છે, અનેકની સામે બાથ ભીડે છે અને ઘણાનો પરાજય કરી વિજય મેળવે છે. ૬

વચનબળને કેળનારાઓ વાક્ચાતુર્યથી અનેક જીવોને મનરંજન કરે છે, અનેક જીવો ઉપર પોતાનો પ્રતાપ નાખે છે. વચનની ઉંડી અસર વડે વીરરસ ઉત્પન્ન કરાવી અનેક જીવોને રણમાં ઉતારે છે, વૈરાગ રસવડે સંસારથી વિરક્ત બનાવે છે, શૃંગાર રસવડે વિવિધ કામનાના બળને પોષી શકે છે, શાંત રસ ઉત્પન્ન કરી અનેક જીવોનો આત્મ સન્મુખ દોરે છે. મરણ પથારીએ પડેલા મનુષ્યને વચન બળ વડે આશ્વાસન આપી નવું જીવન રેડે છે. કઠોર હૃદયવાળાંને કોમળ બનાવાય છે, કોમળ હૃદયવાળાને કઠોરતાવાળા બનાવાય છે વૈરાગીને રાગી બનાવાય છે, રાગીને વૈરાગી બનાવી શકાય છે. ઘડીમાં જીવોને હસાવે છે તો ઘડીમાં જીવોને રડાવે છે. આ સર્વ વચન બળ કેળવવાથી થઈ શકે છે. ૭

આ પ્રમાણે એક પછી એક શરીરબળ ઇન્દ્રિયબળ પ્રાણબળ, વચનબળ અને મનોબળને કેળવનાર વિશ્વમાં અનેક જીવો મળી આવે છે. પણ આત્મબળને કેળનારા અને ઘોર અજ્ઞાનમાં નિદ્રિત થયેલાને સ્વભાનમાં જાગૃત કરાવનારા કોઈ વીર પુરુષજ મળી આવે છે. ૮

પ્રાયઃ કરી મનુષ્યોનો મોટો ભાગ આત્મભાનની નિદ્રિત

અવસ્થામાં પડેલો જણાય છે. અને બહુધા શરીર ઇન્દ્રિય મનાદિ તત્ત્વોમાં મનુષ્યોનો મોટો ભાગ વિચરી રહેલો છે. કેટલાક જીવોને તો હું આત્મા છું કે કેમ ? તેનીજ શંકા હોય છે. પોતાને દેહરૂપે, પ્રાણરૂપે કે મનરૂપે જીવો માને છે, અને તે દેહાદિના મરણથી પોતાને મરી જતો સમજે છે. ૯

જેમ જેમ શરીર. પ્રાણ ઇન્દ્રિયો, વચન અને મન કેળવાતાં જાય છે, તેમ તેમ તેની સાથે, ક્રોધ, લોભ, મોહ, રાગ, દ્વેષ વિગેરે પણ કેળવાય છે. આ મન આદિની શક્તિઓ વધવા સાથે તે જીવને માથે જવાબદારી પણ વધે છે. આત્મભાન જાગૃત થયા વિનાની ખીલેલી શક્તિઓ જીવને અવળે માર્ગે દોરનારી છે. અને તેના ભાવી કલ્યાણની આડે મોટી દીવાલો ખડી કરે છે. જેને દૂર કરવા માટે તેને ઘણો પ્રયત્ન કરવો પડે છે. ૧૦

આ બધી વિકાશ પામેલી શરીરાદિની શક્તિઓનો દોરનાર જ્યારે આત્મા થાય છે, ત્યારે તેનામાં પવિત્રતા વધે છે, શાંતિ આવે છે, વિષયાદિની લોલુપતા અને મનની ચપળતા ઘટે છે. જીવન નીતિવાળું થાય છે, પરોપકાર વૃત્તિ જાગે છે, તે સર્વનું ભલું ઇચ્છી શકે છે અને પ્રસંગે ભલું પણ કરે છે સર્વજીવોને પોતાસમાન ગણીને તેઓને મદદગાર થાય છે, તે જીવોને સુખી દેખી આનંદ પામે છે. ૧૧

જો આત્મજાગૃતિ ન હોય તો આ શક્તિઓનો દુરુપયોગ કરવાનું કામ સ્હેલું થઈ પડે છે. ધણી વિનાના ઢોરની

માફક તેનું જીવન રખડુ, સ્વચ્છંદી અને વિલાસી બનવા સાથે અનેક જીવોને ઉપદ્રવ કરનારૂં નિવડે છે. ૧૨

અનંતશક્તિઓનો ઝરો આત્મામાંથી વહે છે. શરીર ઇન્દ્રિય મનાદિકને પણ શક્તિ આત્મામાંથીજ મળે છે. તે શક્તિના અભાવે મૂળમાંથી શક્તિ-પોષણ મેળવનારાં વૃક્ષોની માફક શરીરાદિ બધાં સુકાઈ જાય છે, ચેષ્ટા રહિત બને છે, છેવટે જમીનમાં દાટવા કે અગ્નિ સંસ્કાર કરી બાળી નાંખવાની જરૂરીયાત પડે છે. ૧૩

ચૈતન્યમય આત્મા અમર છે. મનુષ્યો જેમ જુનાં વસ્ત્રો બદલાવીને નવાં વસ્ત્રો ધારણ કરે છે તેમ આ જુનાં શરીરોને મૂકીને આત્મા નવાં શરીરોમાં પ્રવેશ કરે છે. અને પાછી તેમાં હલન, ચલન, શ્વસન, વચન, વિચારાદિ ક્રિયા શરૂ કરાય છે. ૧૪

આ બધી ક્રિયાનો પ્રેરક-માલીક આત્મા છે. તે તરફ દૃષ્ટિ રાખીને-ઉપયોગ જાગૃત રાખીને શરીરાદિની બધી ક્રિયાઓ ચાલુ રખાય, તેની પ્રેરણા પ્રમાણે યોગ્ય વર્તન થાય ઇન્દ્રિયમનાદિ વચમાં પોતાના સ્વાર્થ માટેનું-પોતાની અનુકૂળતાને લાયકનું ડહાપણ ન કરે તો તે આત્મા જાગૃત થયો ગણાય. ૧૫

જેમ જેમ આત્મભાન વિશેષ જાગૃત થાય છે, સ્વસ્વ-રૂપનું ભાન વધારે વખત ટકી રહે છે, તેમ તેમ તેના જીવનમાં મોટો ફેરફાર થવા લાગે છે, હવે જરૂરીયાતથી વધારે બોલતો નથી. મૌન રહેવું તેને વિશેષ ગમે છે, એકાંત

વાસ સારો લાગે છે, તે આખા વિશ્વને પ્રેમથી ચાહે છે, શાંતિ અનુભવે છે. સંયોગોને ભાનપૂર્વક અનુકૂળ થાય છે. જે વખતે જે વસ્તુ આવી મળે તેમાં સંતોષ માને છે. વિજય અને પરાજય બન્ને અવસ્થામાં તેની મનોવૃત્તિ સમતોલપણું જાળવી રાખે છે. મહત્ત્વાકાંક્ષા તરફ દુર્લક્ષ કરે છે. વિષયો અને અધિકારો તેને લલચાવી શકતા નથી દુઃખી જીવો તરફ તે દિલસોજી ધરાવે છે. દુઃખી જીવોને દેખી તેનું હૃદય દ્રવે છે, બનતા પ્રયત્ને તેને મદદગાર થાય છે. પોતાને માથે આવી પડતાં કષ્ટો તરફ તે વધારે કઠણુ અને નિષ્ઠુર બને છે, બળને બદલે નમ્રતા બતાવે છે. વિરોધી સામે શાંત સહનશીલતા ધરાવે છે, અભિમાન તેનાથી દૂર નાસી ગયું હોય છે, ક્રોધ તો દેશવટો માંગી લે છે, આત્મભાનમાં સતતરમણતા—સ્થિરતા કરે છે. જડ વસ્તુ તરફ તેનુ ખેંચાણ થતું નથી. આત્માની અંદર તે શાંતિ અનુભવે છે, આત્મધ્યાનમાં તે મસ્ત રહે છે, વગર કારણે વૃત્તિઓને ગતિમાં મૂકી તે પોતાના બળનો નાશ કરતો નથી, છતાં જીવોને આત્મા તરફ દોરવવા, આત્મભાનમાં જાગૃત કરવામાં પોતાની શક્તિના વ્યયની દરકાર તે કરતો નથી. આત્મધ્યાનમાં રહીને દરેક ક્ષણે પોતાની શક્તિનો વિકાસ તે કરતો જાય છે. અમૂલ્ય જીવનની દરેક પળ પવિત્ર આમશક્તિના વિકાસની પાછળ ખરચતો રહે છે. ૧૬

જીવને જ્યાં સુધી ઇચ્છાઓ વિષયો તરફ ઘસડી જાય છે ત્યાં સુધી કર્મની બેડીઓ તોડી છુટા થવાનો સમય હજી

દૂર છે, જ્યાં સુધી આત્મા બહારની દુનિયા સાથેના સંબંધમાં આવવા ઇચ્છે છે ત્યાં સુધી તેની ઇચ્છાઓ હજી તૃપ્ત થઈ નથી. વિષયો તરફ પુરતો કંટાળો ન આવે ત્યાં સુધી ખરા આત્મિક માર્ગની શરૂઆત થતી નથી. ૧૭.

રુચિ જાગૃત થયા પછી લીધેલું ભોજન પુષ્ટિકારક નિવડવા સાથે બળ અર્પે છે, તેમ અધ્યાત્મિકજ્ઞાનની ખરી ભૂખ લાગ્યા પછી તે માર્ગમાં પ્રવેશ કરવાથી ઘણી ઝડપથી આત્મા તે માર્ગમાં વિજયી નિવડે છે. આવા મનુષ્યોએ આત્મદશા પ્રગટ કરવાને મળેલી તકનો અમૂલ્ય લાભ લેવા ભુલવું ન જોઇએ. ૧૮.

તે માટે શાંતિવાળો વખત નિશ્ચત કરવો, જ્યારે રાત્રી શાંત હોય આજુબાજુ શાંતિ પ્રસરેલી હોય અથવા પશુ પક્ષી કે મનુષ્યોના અવાજ વિનાનો વનનો શાંત પ્રદેશ હોય ત્યાં બેસી ઇન્દ્રિયોમાંથી મનને ખેંચી લઈ, મનને વિકલ્પ વિનાનું શાંત કરી અંદરનો અવાજ સાંભળવો જોઇએ. ૧૯.

વિશ્વની સ્થૂળ હવામાં જે મધુર સ્વર નથી સંભળાતો તે અવાજનો ધીમોનાદ આંતરવૃત્તિવડે અંતરમાં સાંભળવો પ્રથમ તો કાંઈ સંભળાશે નહિં, પણ આ શાંત મૌનમાં નિર્વિકલ્પ સ્થિતિમાં મનની સ્થિરતાવાળી દશામાં પવિત્ર કરવાનું બળ રહેલું છે. ૨૦

કેટલાક વખત પછી અનેક સંગીતવાળો અવાજ પ્રગટ થશે. આવો અંદરનો અવાજ આવ્યા પછી તેમાંને તેમાં

આગળને આગળ ઉંડે ને ઉંડે પોતાના ઉપયોગને લંબાવતા જવુ તે પછીથી તે નાદ અનેક અવાજને સમેટી એક રૂપે થઈ રહે છે તે એક અવાજ પણ છેવટે ગુમ થઈ જાય છે. સાધક તેની શોધમાં તેની પાછળ સૂક્ષ્મ ઉપયોગને–સુરતાને દોડાવે છે, તે નાદની શોધમાં ને શોધમાં દેહનું ભાન ભૂલીને તેમાં એક તાર થાય છે. ત્યારે નાદબિન્દુના રૂપમાં પરાવર્તન પામી જાય છે. આ બિન્દુ પ્રકાશરૂપ હોઇ આત્માના સ્વરૂપનો એક સંદેશવાહક બને છે, અને છેવટે તે તેના ખરા પ્રભુ શુદ્ધ આત્માની સાથે ભેટો કરાવી તેમાં જ તે પ્રભુની સાથે એક થઇ જાય છે. ૨૧

પ્રકરણ ૧૭ મું.

સાધનાની શરૂઆત.

મન સુધારવાથી વચન અને શરીર સુધરે છે મન બગડવાથી બધું બગડે છે.શરૂઆતમાં બધા દુર્ગુણો મનમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે, પછી વચન અને શરીરમાં હૃદયની દુષ્ટભાવનાઓ કાર્યરૂપે પ્રગટ થાય છે. ૧

મનને કેળવવા પ્રથમ આળસને દૂર કરવી અવશ્ય જરૂરની છે. આ પ્રથમ પગથીયું છે તેના ઉપર પગ મૂક્યા વિના માળ ઉપર ચડાયજ નહિં. આળસ પ્રભુના માર્ગનો કાંતો રસ્તો રોકે છે, અથવા રસ્તો ભૂલાવે છે. ૨

જરૂરીઆતથી વધારે નિદ્રા ન લેવી, શરીર આળસુ બને તેટલી વધારે વિશ્રાંતિ શરીરને ન આપવી, કામકાજથી કંટાળવું નહિ. ધીમે ધીમે કામ કરી કોઈ કામમાં વધારે વખત વીતાવવો નહિ. જમ્યા પહેલાં કે પછી સવારે કે સાંજે નકામાં ગપ્પાં મારવામાં વખત ન કાઢવો. ૩

નિરંતર વ્હેલા ઉઠવાની ટેવ રાખવી, શરીરને જરૂર જેટલો વિસામો આપવો, નાનું કે મોટું કામ ધ્યાન આપીને ઝડપથી કરવું, જાગ્યા પછી પથારીમાં પડયા ન રહેવું, આડીઅવળી નિરુપયોગી અને વખત વિનાની વાતો કરવાની ટેવ કહાઢી નાખવી. ૪

પેટ ભરીને ગળા સુધી ખાવાની ટેવ ન રાખવી, આ ઉચ્ચજીવનનું બીજું પગથિયું છે. જે માણસ જરૂરીયાતથી વધારે ખાય છે, સ્વાદિષ્ટ પદાર્થો દેખી ગમે તે વખતે ખાવાની ઈચ્છા કરે છે, તેનું શરીર રોગોના ભોગરૂપ બને છે. ૫

નિરંતર અમુક પ્રમાણુમાંજ ચીજો ખાવી, તેની ગણતરી રાખવી, અને ઓછી વસ્તુઓ ખાવી સ્વચ્છ અને સાદો ખોરાક ખાવો, ભોજનનો વખત નક્કી રાખવો, ઇચ્છામાં આવે ત્યારે ન ખાવું પણ કકડીને ભૂખ લાગે ત્યારે ખાવું, રાત્રીએ ભોજન ન કરવું, કેમકે તેથી નિદ્રા વિશેષ આવે છે. ૬

ભોજનના સંબંધમાં અનિયમિતપણું ને મર્યાદા ઉલ્લંઘવાપણું દૂર ન થાય ત્યાં સુધી બહુ સાવચેતી રાખવી. ખાવાના સંબંધમાં હૃદયનું પરાવર્તન ન થાય, મનની લાગણી-

ઓ ન બદલાય ત્યાં સુધી ભોજનનો ફેરફાર બહુ અને કાયમનો ઉપયોગી થતો નથી. સ્વાદ માટે કે મનને રાજી રાખવા ખાતર ન ખાવું. હદપાર વિષયની ઇચ્છા એ સ્વચ્છંદવૃત્તિ છે તેથી હૃદયને સ્વતંત્ર બનાવી પવિત્ર કરવું. ૭

શારીરિક સંયમની રક્ષા, શક્તિપૂર્વક કામ કરવું, વિના વિલંબે કરાતું કર્તવ્ય, સવારમાં વ્હેલા ઉઠવાપણું, મિતાહારતા, ભોજનમાં સંતોષ, વધારે ખાવાની અનિચ્છા, અને વૈષયિક વાસના ઉપર અંકુશ, આટલું થતાં શરીર સંબંધી બે પગથીયાં પર જીવ ચડયો ગણાય છે. ૮

શરીર શુદ્ધિ પછી વચનની શુદ્ધિ કરવાનો અભ્યાસ શરૂ કરવો. પરની નિંદા ન કરવી, બીજાઓની ખરાબ બાબતો શોધવી નહિ. કે યાદ ન કરવી, બીજાની પાછળ તેના દોષો ન બોલવા, તે દોષોનું અતિશયોક્તિ કરી વર્ણન ન કરવું અને કોઇની ગુપ્ત વાતો પ્રગટ ન કરવી. આ સર્વનો નિંદા ત્યાગમાં સમાવેશ થાય છે. દરેક નિંદા કરનારમાં ક્રૂરતા, અવિશ્વાસ અને અસત્યનાં તત્ત્વો અવશ્ય હોય છે. ૯

સત્ય જીવન ગાળનાર મનુષ્ય નિંદાવાળા શબ્દો બોલતો નથી, તેવા વિચારોને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરે છે, કોઇને કલંક આપતો નથી, સ્નેહીઓનો પણ તિરસ્કાર કરતો નથી, તેના રૂબરૂમાં ન કહી શકાય તેવી તેની પાછળ વાતો કરતો નથી, આ પ્રમાણે બીજાનાં સંબંધમાં વર્તન કરતાં દુષ્ટ ભાવનાઓ તેની મેળે શાંત થઈ જાય છે. ૧૦

નવરાશના વખતમાં નકામી વાતો કરવી, બીજાના ઘરની જાણ્યા વિનાની વાતો કરવી, વખત પસાર કરવા ઉદ્દેશ વિના બોલ બોલ કરવું, વાતમાં જાણતા ન હોઇએ છતાં હું સમજું છું તેવું જ્ઞાનીપણું જણાવવા ખાતર સામાની હા માં હા મેળવવી, કોઈ વાતનું માથું કે કોઈના પગ લઈ સંબંધ વિના બીજા માની ન શકે તેવી વાતો કરવી, આ સર્વનો નકામા ગપ્પાં મારવામાં સમાવેશ થાય છે. ૧૧

વાણીનું છુટાપણું–વાણી ઉપર કાબુ ન હોવો તે અનિયમિત મનમાંથી જન્મે છે. સારા ચારિત્રવાન જીવો પોતાની જીભને વશ રાખે છે, અને એરીતે છેવટે મન ઉપર અધિકાર ચલાવતાં શીખે છે. તેઓ મૂર્ખતામાં ગણાય તેવી રીતે જીભને ભટકવા દેતા નથી, બોલવાનું હેતુપૂર્વકજ બોલે છે, અથવા મૌન કરે છે. જેમ તેમ બકયા કરવું તેના કરતાં શાંત બેસી રહેવું તે યોગ્ય સમજે છે. ૧૨

કઠોર ભાષા ન વાપરવી. બીજાને ગાળો દેનાર–ખોટો દોષોનો આરોપ મુકનાર સન્માર્ગથી પતિત થયેલો હોય છે. અનુચિત વચનો કહેવાં તે કેવળ મૂર્ખતા છે. આવું કઠોર બોલવાનું મન થાય ત્યારે મોઢું બંધ કરી દેવું. સદાચારી જીવો લડવાને બદલે શાંત રહે છે, ઉપયોગી, સત્ય, પવિત્ર, અને જરૂર જેટલોજ વચનનો વ્યવહાર કરવો. ૧૩

ઉછાછળાપણાની અને બીજાનું અપમાન કરવાની ટેવ દૂર કરવી, રંગમાં ભંગ કરે તેવી મશ્કરી, હાંસી, નકામા

ગામગપાટા, અને શરમ થાય તેવી વાતો કદી પણ ન કરવી. ૧૪

બીજાના દોષો જોવાની ટેવ ઉપર વિજય મેળવવો નાના કે મોટા દોષો સંબંધી અતિશયોક્તિ ભરેલું વર્ણન ન કરવું, મૂર્ખતાભરેલી વાતો, અને ઢંગધડા વિનાના કુતર્કો દોષદર્શક દૃષ્ટિમાંથી પ્રગટે છે. બીજાની ભૂલો કાઢવાથી પાપ, દુઃખ કે શોક દૂર થતાં નથી. ૧૫

જે માણસ બીજાની ભૂલો શોધવા માટે બીજાની વાતો સાંભળે છે તેને સત્યના માર્ગમાં પ્રયાણ કરવાને હજી ઘણીવાર છે. જે મનુષ્ય પોતાની વાણીને નમ્ર તથા શુદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે છે તે સાચું જીવન મેળવી શકે છે, તે પોતાની શક્તિને બચાવી શકે છે, મનની શાંતિને જાળવી રાખશે અને સત્યને પોતાના હૃદયમાં જમા કરી શકશે ૧૬

જીભ ઉપર સંયમ રાખી બુદ્ધિપૂર્વક વશ રાખતાં આવડે, વચન કોઇને હાનિકારક ન થાય, શુદ્ધ નમ્ર અને જરૂર જેટલું સત્ય વચન બોલાય ત્યારે વાણીની કેળવણી સ્વાધીન થઈ કહેવાય. ૧૭

શરીરના દાસત્વમાંથી મુક્ત થયા વિના કોઈ પણ મનુષ્ય પોતાના મનને સત્યને માર્ગે દોરી શકતો નથી. સદાચરણનો કક્કો શીખ્યા વિના મનની સૂક્ષ્મ ખુબીઓ સમજાતી નથી. આળસુ શરીરનો અર્થ એ છે કે મન આળસુ છે. કાબુમાં ન આવેલી વાણીનો અર્થ એ છે કે તેનું મન અનિયંત્રિત છે. સ્વાધીન નથી. ૧૮

કોઈ માણસ આળસ તથા સ્વાર્થપરાયણતા ઉપર વિજય મેળવે છે. ત્યારે તે સંયમ, પરિમિતતા, નિયમશીલતા અને સ્વાર્થત્યાગાદિ મહાન્ ગુણોનું પોતાના હૃદયની ભૂમિમાં બીજારોપણ કરી તેમને જલસિંચન કરી પોષે છે. તથા બળ શક્તિ અને દૃઢ, પ્રતિજ્ઞાપણું પ્રાપ્ત કરે છે કે જે ઉચ્ચ ઉપદેશો ગ્રહણ કરવામાં મદદગાર સાધન બને છે. ૧૯

વાણીના દોષો દૂર થાય છે ત્યારે સત્યતા, વિશ્વાસ, સત્કાર દયાળુતા અને આત્મસંયમ વિગેરે ગુણોને પોષણ મળે છે, તે માનસિક સ્થિરતા અને દૃઢ પ્રતિજ્ઞા પાળવાનું બળ પ્રાપ્ત કરે છે, જેને લઈને કુવાસનાને નિયમમાં લાવીને આચરણ તથા જ્ઞાનની ઉચ્ચભૂમિકામાં પ્રવેશ કરી શકે છે. ૨૦

કર્તવ્યનું બરાબર પાલન કર્યા વિના ઉંચા સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ અને સત્યનું જ્ઞાન થતુ નથી. સ્વાર્થની દૃષ્ટિ રાખ્યા વિના પ્રમાણિકતાથી કર્તવ્યનું પાલન કરવું જોઇએ કર્તવ્ય-પાલન વખતે વ્યક્તિગતભાવ અને સ્વાર્થના વિચારોનો ત્યાગ કરવો. એમ કરવાથી કર્તવ્ય ક્લેશકારક થવાને બદલે આનંદનું કારણ થશે. પરિશ્રમ કરવાથી કર્તવ્ય ક્લેશકારક થતું નથી પણ કર્તવ્યપાલનમાંથી છટકી જવાની સ્વાર્થી ઈચ્છાથી ક્લેશકારક થાય છે. ૨૧

કર્તવ્ય કર્મ જ્યારે પ્રેમની વસ્તુ બને છે, દરેક કાર્ય વિશ્વાસ અને ધૈર્યથી કરાય છે, ત્યારે ઘણીખરી સ્વાર્થપરતા દૂર થાય છે. ત્યારેજ સત્યના ઉંચા શિખરપર ચડવાની નિસરણી તેના હાથમાં આવે છે. સદાચારી મનુષ્ય કર્તવ્યનું

પાલન કરવામાં ધ્યાન આપે છે. બીજાના કામમાં માથું મારતો નથી, પોતે ભૂલ થાપ ન ખાય તેની સંભાળ રાખે છે. બીજાની ભૂલો શોધવા મથતો નથી. ૨૨

શુદ્ધિ કે સત્યનો અભ્યાસ કરનારે અપ્રમાણિકતા, ઢગબાજી અને ચાલાકી વાપરવાની ટેવને દૂર કરવી. બોલવામાં અતિશયોક્તિ કે અસત્યનો પ્રયોગ ન કરવો. ખોટા યશ કે લાભની આશાથી છલનો ઉપયોગ ન કરવો. મન વચન અને કર્તવ્યમાં પ્રમાણિક થવું. ન્યાય અને પક્ષપાતરહિત વ્યવહાર કરવો. સ્વપ્નામાં પણ તેવા વિચારો ન આવે ત્યારે હૃદય શુદ્ધ અને ઉદાર બને છે, ૨૩

ક્ષમાની ભાવનાનો વિકાશ કરવાથી દ્વેષ, વેર, ઇર્ષ્યા વિગેરે દૂર થાય છે. ક્ષમા અને દાનની પ્રવૃત્તિથી જીવનનો વિકાશ થાય છે. વેર આદિની ભાવનાઓ દૂર કરવાથી તેને સાથે કોઈ શત્રુ રહેતો નથી. સ્વાર્થ ત્યાગમાંથી દાન અને ઉદારતા પ્રગટ છે. ૨૪

આ પ્રમાણે અંતઃકરણનું પરાવર્તન કરવાથી આત્માની અધિક ઉન્નતિ થાય છે. જેઓ પોતાના શરીર વચન અને મનને દઢતાથી શિખામણ આપે છે, પોતાને વશ રાખે છે, તેઓ દુર્ગુણો અને કુવાસનાઓ ઉપર વિજય મેળવે છે. ૨૫

સસારનાં સર્વ પાપો કેવળ અજ્ઞાનતામાંથી પ્રગટે છે, એ અજ્ઞાનના–અંધકાર આત્માના અવિકાશની અવસ્થા છે. જ્યાંસુધી અજ્ઞાનતાના પાપનું દમન કરવામાં નહિ આવે ત્યાંસુધી આનંદની પ્રાપ્તિ કોઇપણ વખત નહિજ થાય. ૨૬

સર્વ જાતનાં દુઃખ મનની દુષ્ટ ભાવનામાંથી પ્રગટે છે, અને સર્વ જાતનાં સુખ મનની સારી ભાવનામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. સુખ એ મનનો વ્યવસ્થાપૂર્વક વ્યય છે. દુઃખ એ અવ્યવસ્થાપૂર્વક અનુચિત મનનો કરેલો ઉપયોગ છે. જ્યાં સુધી મનુષ્ય મનની અનુચિત ભાવનાઓમાં પ્રવેશ કર્યા કરશે ત્યાં સુધી તેનું જીવન અનુચિતપણે પસાર થશે અને સદાને માટે ક્લેશ પામશે. ૨૭

ભૂલ કરવી એજ શોકનું કારણ છે. જ્ઞાનમાંથીજ આનંદની ઉત્પત્તિ છે. અજ્ઞાન અને મોહનો નાશ કરવામાંજ મુક્તિ રહેલી છે. જ્યાં મનની અનુચિત ભાવના અને પ્રવૃત્તિ છે ત્યાં બંધન અને અશાંતિ છે. જ્યાં ઉચિત ભાવના તથા પ્રવૃત્તિ છે ત્યાં સ્વતંત્રતા અને શાંતિ છે. ૨૮

પ્રકરણ ૧૮ મું.

સુખ અને શાંતિ માટે પરમાત્માનું સ્મરણ.

એક રાજા અને એક રાંક, એક સુખી અને એક દુઃખી, એક રોગી અને એક નિરોગી, આવી વિવિધતાઓ વિશ્વમાં આપણી નજરે પડે છે, તેનું ખરૂં કારણ પુણ્ય અને પાપ છે, પુણ્યથી જીવો સુખી થાય છે. પાપથી જીવો દુઃખી થાય છે.

વિશ્વમાં કાર્ય કારણના નિયમો અચળ છે, કારણ વિના કાર્ય થતું નથી. ચાલુ સુખ દુઃખનાં કાર્યો તેના કારણની અપેક્ષા રાખે છે, કારણ પહેલું અને કાર્ય પછી આ નિયમાનુસાર અત્યારની મનુષ્યની સ્થિતિ પૂર્વના કારણનુસાર બનેલી છે.

ધનાદિ અનુકૂળ સાધનોની પ્રાપ્તિમાં પુરુષાર્થની સાથે પુણ્ય પ્રકૃતિ હોય તો જ મનુષ્યો સફળતા પામે છે. પરમાર્થ અને પરોપકારનાં કાર્યોથી જીવો પુણ્ય ઉપાર્જન કરે છે, મન, વચન, શરીર અને ધનાદિનો સદુઉપયોગ કરવાથી પુણ્ય બંધાય છે. અને તેથી જીવો સુખી થાય છે. પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાથી આત્મા નિર્મળ થાય છે. અને વિશેષ પ્રકારે પુણ્ય બંધાય છે. ઉત્તરોત્તર જીવ આગળ વધે છે.

આ પરમાત્માના નામનું સ્મરણ ગરીબ અને ધનાઢય, બાળ,યુવાન અને વૃદ્ધ, સુખી અને દુઃખી દરેક જીવો કરી શકે છે, જેને વખત ઓછો મળતો હોય તેવાઓ હાલતાં, ચાલતાં, સુતાં, બેસતાં, અને કામકાજ કરતાં પણ પ્રભુ સ્મરણ કરી શકે છે. વસ્ત્ર કે શરીરની શુદ્ધિ ન હોય તો પણ હોઠ ન ચાલે તેમ મનમાં જાપ કરવામાં વાંધો નથી, ચાલવાનું કામ પગનું છે, તે વખતે પણ મનને જાપના કામમાં જોડવામાં આવે તો જાપ થઈ શકે છે. રેલ્વેમાં કે વાહનમાં મુસાફરી કરતા હો ત્યારે પણ તમે ત્યાં બેઠાં બેઠાં જાપ મનમાં કરી શકો છો. પથારીમાં સુતાં સુતાં પણ નિદ્રા ન આવે ત્યાંસુધી જાપ કરી શકાય છે, અને તે જાપ કરતાં નિદ્રા આવી જાય તો સ્વપ્ન પણ સારાં આવે છે, મતલબ કે ગમે તે વખતે અને ગમે તે સ્થાને રહીને જાપ કરવામાં વાંધો નથી.

મનુષ્યોનું આયુષ્ય તો ગમે તે પ્રકારે પુરૂં થવાનું છે, પણ પોતાના જીવનમાં એકાદ મહત્વનું કાર્ય કર્યું હોય તો જીંદગી સુખી બને છે.

વ્યવહારનાં કોઇપણ કાર્ય કરતાં પરમાત્માનું નામ ન ભૂલાય, કાર્ય પુરૂં થાય કે તરત પ્રભુનું નામ યાદ આવે, સ્વપ્ન દશામાં પણ પરમાત્માનું સ્મરણ ચાલુ રહે, આટલી સ્થિતિ મનુષ્યો આ જીવનમાં પ્રાપ્ત કરે તો તેણે મનુષ્ય જીવનમાં આવીને સારી કમાણી કરી ગણાય અને તેનો જન્મ સફલ થયો કહેવાય.

જાપ અનેક પ્રકારના છે, પણ જે જાપ કરવામાં પોતાનું સાધ્ય સ્મરણમાં રહે, રોમેરોમમાં પોતાનું લક્ષ પરિણમી રહે તે જાપ ઉત્તમ છે, આવો જાપ. ૐ अर्ह नमः આ પાંચ અક્ષરનો છે. આનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.

ઓંકારમાં પંચ પરમેષ્ઠિનો સમાવેશ થાય છે. પંચ પરમેષ્ઠિ એ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિની પાંચ ભૂમિકા છે. તે દરેકનો પ્રથમ અક્ષર લઈને ૐકાર બનેલો છે.

અરિહંત, અશરીરી, આચાર્ય ઉપાધ્યાય, અને મુનિ આ પાંચ ભૂમિકા છે.

આત્માનું શુદ્ધ પૂર્ણ સ્વરૂપ તે અશરીરી સિદ્ધ પરમાત્મા છે. તેને દેહાતીત, પૂર્ણબ્રહ્મ, બ્રહ્મસ્રૂપ, સિદ્ધ, અજર, અમર, અવિનાશી ઈત્યાદિ અનેક નામોથી બોલાવાય છે, આની અંદર નિર્વાણ પામેલા—મોક્ષે ગયેલા દરેક આત્માનો સમાવેશ થાય છે. ૧

અરિહંત એ દેહમાં રહેલ પૂર્ણ સ્વરૂપ પરમાત્માનું નામ છે, અને દેહનો ત્યાગ કરતાં તે સિદ્ધ પરમાત્મા ગણાય છે. આની અંદર દરેક પૂર્ણજ્ઞાની, કેવળજ્ઞાની તીર્થંકર આદિનો સમાવેશ થાય છે. ૨

આચાર્યની અંદર પ્રભુ માર્ગના રક્ષક, પોષક, સંદેશ વાહક, સત્યવસ્તુના પ્રતિપાદક, સમુદાયના માલિક અને પૂર્ણતા મેળવવા પ્રયત્ન કરનારનો સમાવેશ થાય છે. ૩

ઉપાધ્યાયની અંદર મૂળ વસ્તુતત્ત્વના પ્રતિપાદક, અનેક જીવોને જાગૃતિ આપનાર ઉચ્ચ કોટિના સાધકોનો સમાવેશ થાય છે. ૪

મુનિઓની અંદર, જેઓને બોધિ બીજની પ્રાપ્તિ થઈ છે, તે પછીના સર્વસ્વ ત્યાગી, વૈરાગી સ્વસ્વરૂપમાં રમણતા કરનારા, સ્વપર ઉપકારી, સર્વ સાધુ વર્ગનો સમાવેશ થાય છે. ૫

આ સર્વના પ્રથમ અક્ષર, अ, अ, आ, उ, म् થી ૐકાર બનેલો છે, વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે પાંચે મળી ૐ થાય છે.

अर्हं શબ્દ એ પરમાત્માનું નામ છે. અર્હં એટલે લાયક. વિશ્વમાં જે લાયકમાં લાયક તત્ત્વ છે. તે અર્હં છે. જેની આગળ વિશેષ લાયકાત ન હોય તેને સુચવનારો શબ્દ अर्हं છે. તેમજ अर्हं શબ્દ એ સિદ્ધચક્રનો બીજ મંત્ર છે. સિદ્ધ પુરુષોનો સમુદાય તે સિદ્ધચક્ર છે. જેમાં વિશ્વના તત્ત્વ રૂપ, દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વનો સમાવેશ થાય છે.

અરિહંત અને સિદ્ધ એ બેની અંદર દેવનો સમાવેશ થાય છે. આચાર્ય ઉપાધ્યાય, અને મુનિ, એનો ગુરુ વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે. દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપ એ ચારનો ધર્મમાં સમાવેશ થાય છે. આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થવાનાં સાધનો તે ધર્મ છે. આત્માદિ વસ્તુનું જ્ઞાન તે જ્ઞાન છે. તેની દ્રઢ શ્રદ્ધા તે દર્શન છે, જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા પ્રમાણે વર્તન કરવું તે ચારિત્ર છે. સર્વ ઇચ્છાઓનો નિરોધ કરવો તે તપ છે. આ ચારને ધર્મ કહેવામાં આવે છે. ઉપરનાં પાંચ પરમેષ્ટિ સાથે મેળવતાં નવ થાય છે. એ નવના સમુદાયને સિદ્ધચક્ર કહે છે, તે નવનો વાચક શબ્દ અર્હ છે. અર્હ શબ્દ બીજ રૂપ હોવાથી તેમાં સિદ્ધચક્રનો સમાવેશ થાય છે. આ દેવ, ગુરૂ, અને ધર્મ એ આત્માની ચડતી ભૂમિકાઓનું લક્ષ રાખી જાપ કરવો તે આત્માનો શબ્દ રૂપે જાપ કરવા બરાબર છે. તે ॐ अर्हं नमः આ જાપ છે. આ મંત્રના કરોડો જાપ કરવા જોઇએ, જાપ કરવાથી હલકા વિચારો આપણી આગળ આવતા નથી. મન બીજે ભટકી પાપ બાંધતું બંધ થાય છે. જાપથી આપણી તરફ પવિત્ર પરમાણુઓ ખેંચાઈ આવે છે. આપણી આજુબાજુનું વાતાવરણ પવિત્ર થાય છે. મન શરીરાદિના પરમાણુઓ પવિત્ર બને છે. સંકલ્પો સિદ્ધ થાય છે. પાપ ઘટે છે. પ્રતિકૂળતાઓ દૂર થાય છે. અનુકૂળતાઓ આવી મલે છે. પ્રભુના માર્ગમાં આગળ વધવાના અધિકારી થઇએ છીએ, લોકપ્રિય થવાય છે. વ્યહારની મુંઝવણ ઓછી થાય છે, લાંબા વખતે વચન

સિદ્ધિ થાય છે. આ સર્વ પરમાત્માના નામ સ્મરણથી થાય છે.

ટુંકામાં કહીએ તો આ જાપથી દરેક મનકામના સિદ્ધ થાય છે. અવધિજ્ઞાન જેવાં ત્રિકાળજ્ઞાન પણ જાપમાંથી પ્રગટે છે. આ જાપ ગુણનો બનેલો છે.

કોઇ પણ ધર્મને બાધ ન આવે તેવો છે. કેમકે કોઇપણ ધર્મનું આમાં વિશેષ નામ નથી પણ સામાન્ય નામ છે, કે વિશ્વમાં કોઈ પણ લાયકમાં લાયક તત્ત્વ હોય તેને હું નમસ્કાર કરૂં છું. એટલે મહાફળદાયક આ જાપ દરેક મનુષ્યોને કરવા યોગ્ય છે.

આગળ વધવા ઇચ્છનારને આ જાપ એ પ્રથમ ભૂમિકા છે. આંખો બંધ કરી ભ્રકૂટીની અંદર ઉપયોગ–સુરતા આપી ઉઘાડી આંખે જેમ જોઇએ છીએ તેમ બંધ આંખે અંદર જોવું અને ત્યાં ૐ अर्हं नमः આ મંત્રનો જાપ કરવો.

આ પ્રમાણે તપાગચ્છના **આચાર્યશ્રી વિજયકમળસૂરીશ્વરના શિષ્ય, આચાર્યશ્રી વિજયકેશરસૂરીએ** બનાવેલો અને સંગ્રહ કરેલો **પ્રભુને પંથે જ્ઞાનનો પ્રકાશ** એ નામનો ગ્રંથ વિક્રમ સંવત. ૧૯૮૪ ના શ્રાવણ વદ પાંચમે **વીશનગરમાં** સમાપ્ત થયો.

